GODINA VII. SVEZAK III.—IV.

HRVATSKA STRAŽA

ZA KRŠĆANSKU PROSVJETU

ČASOPIS

NAMIJENJEN

FILOSOFIJI I DRUGIM ZNANOSTIMA

(GLASILO »LEONOVA DRUŠTVA« U SENJU)

IZLAZI SVAKOGA DRUGOGA MJESECA

CIJENA 6 KRUNA NA GODINU
SVEUČILIŠTARCI, GJACI VIŠIH RAZREDA I PUČKI UČITELJI
PLAĆAJU 3 KRUNE

UREDNIK:
DR. FRAN BINIČKI

ODGOVORNI UREDNIK:
O. LUDOVIK BRUSIĆ

TISAK I NAKLADA TISKARE »KURYKTE« U KRKU
1909.

Primismo sa zahvalnošću:

Čudotvorna Gospina slika u Sotinu. Priopćio *O. Placido.* U Vukovaru 1909. Tiskara »Sriemskih novina.« Cijena 10 fil.

Josip Hajduković, Pjesme. Zagreb. Tisak Hrv. kat. tisk. družtva. Cijena 1 K.

Knjige »Matice Hrvatske« za 1908.

Kršćanska apologetika' O. W. Deviviera, isusovca Po sedamnaestom franc. izdanju preveo.

Radoslav Katalinić, svećenik. 1. dio Spljet. 1909. Knjižara sjemeništa. Cijena 2 K 50, s pošt. 2 K 80. (Za sad samo toplo preporučujemo, jer prekasno dobismo; drugi put opširnije.)

Potječe li čovjek od majmuna? Apologetska knjižnica »Luči.« Br. 2. 1909. Cijena 8 fil.

Český slovnik bohovědný. Leš. 2.

Zbožna rodina. Laciná obrazková knihovna mládeže. R. 1. s. 2. Praha. Chyrillo-Method. Knihtisk. a nakladelstvi V. Kotrba. Cena 20 hel.

Georg Sailer, Welcher Lebensanschanung ist zu huldigen? Regensburg 1909. G. J. Manz.

G. Sailer, Eine Standesbelechrung für Brantleute. Donanwörth 1907. Ludvig Auer.

G. Sailer, Loreto. Passau 1909. A. G. Passavia.

Hristianin 1909. 1.—4. Sergiev Posad. Cijena na god. 8 rub.

Nový Zákon Pána Našeho Ježíše Krista. Podle vulgaty přeložil.

Dr. Ian Lad. Sýkora. Č. I. V Praze. 1909. Nákladem Dědictoí Svatojanskeho. Cena 1 kr.

I. Š. Baar: Mžikové obrázky I. V Praze 1909. Nákl. »Děd. Svatoj.« Cena 1 kr.

A. Dostal: Na cestě k lepšímu. V Praze 1909. Cena 1 Kr. Nákl. »Děd. Sv.«

Dr. A. Podlaha: Posvátná místa král. česk. Díl III. Cena 4 K. V Praze 1909. »Déd. Svatoj.«

B. Jiřiček: Po stopách Boží prozřetelnosti. V Praze 1909. »Děd. Svatoj.« C. 80 h.

Dr. A. Vřešťal: Katolicka mravouka. d. I. V Praze 1909. Nakl. »Dědictoí Sv. Prokopa.« Cena 6 K 50.

Za hegemoniju razuma!

Hrvatskoj inteligenciji na razmišljanje.

1. Čovjek — »razumno živo«. — Otkuda okultizam i agnosticizam?

Slijedeći Aristotela tradicijonalna filosofija definiše čovjeka *kao razumno živo* — ζῷον λογικόν, animal rationale.[1]) Ova definicija odgovara i povjesti stvorenja.[2]) »Gospodin Bog stvori čovjeka od *praha zemaljskoga* i nadahnu mu u lice *dah života* i posta čovjek *duša živa«* — evo *živa.* Pa opet: »Načinimo čovjeka na *sliku* i priliku *svoju«* — evo *razumnog* živa. Bog je po bîti svojoj Razum; razumom se i u čovjeku odrazuje slika Božja.

Razumnošću se čovjek specifično razlikuje od drugih živa. Razumna duša čovjeka ne samo oživljuje, već ga i čini čovjekom.

I u ostalih živa ima neka spoznaja; ali ovo je tek sjetilna spoznaja. Razumna se spoznaja nalazi samo u razumnoga živa — čovjeka.

Razumna se spoznaja od sjetilne razlikuje time, što se spoznajući subjekt njom osamosviješćuje, i na osnovu samosvijesti uzdiže se iznad sebe, sve više i više; sjetilna je naprotiv spoznaja stegnuta u granice sjetila, te ne može da se uzdigne iznad sebe.

Neodoljiva sila nuka razum, da kroči sve dalje, od spoznaje do spoznaje, od učinka do uzroka, od onog, što je pojedinačko, do općenitog.

Osvijestivši se, uvigja čovjek neposrednom evidentnošću istinitost stavke protuslovlja i uzročnosti. Protuslovlje i uzročnost prate čovječji razum na vrtoglavom putu spoznaje. Uzročnost mu se nameće tražeći odgovor na upite: Zašto? Otkuda? Protuslovlje, u drugu ruku, stoji mu poput angjela čuvara o bok, kazujući put, da ne zastrani.

---

1) »Čovjek je životinja razložna.« (Dr. Stadler, Logika 75. Sarajevo 1904.)

2) I. Mojs. gl. 1 i 2.

Na ovom se putu razum ne će zaustaviti sve dok ne dopre do onog zadnjeg, najvišeg uzroka, komu nema uzroka, koji biva sâm po sebi od vijeka, sve drugo ostvarajući i proizvagjajući. Upoznati prauzrok razumu postaje prapočelo.

S ovog će najvišeg stajališta razum promatrati vasionu, ne bi li njezine pojave jedinstveno protumačio, svodeći ih u sklad s prapočelom.

Tako si eto čovječji razum stvara, što no vele moderni, svoj »svjetovni nazor«. Svjetovni se nazor odregjuje poimanjem o apsolutnom prauzroku ili prapočelu. Komu je apsolutnim prauzrokom nadosjetno, inteligentno biće, njemu se svjetovni nazor prikazuje u obliku teizma; tko apsolutni prauzrok istovjećuje sa tvarju ili »svjetovnom supstancijom« (Haeckel), on će ispovijedati materijalizam. I tako dalje.

No »svjetovni nazor« ne ostaje za čovjeka pukom teorijom. Poimanje, što ga tko stekao o apsolutnom prapočelu, djeluje na mišljenje, te odregjuje pravac čitavom životu čovječjemu.

Život opet utječe na mišljenje, na teoriju, tražeći od razuma, da mu obrazloži i opravda, što on provagja djelom, riječju, da mu stvori takav svjetovni nazor, koji odgovara srcu i volji.

Teorija se i praksa, filosofija i život, vjera i moral zamjenice podupiru, uvjetuju i popunjaju. Tko vjerujući u apsolutnost tvari podrijetlo svoje izvodi od majmuna; on ne će trapiti svoju pùt, niti težiti za angjeoskom čistoćom. Naprotiv, tko je prožet vjerom u živog Boga, on će životni ideal tražiti u djelima i krepostima, kojih »tjelesni čovjek« (homo animalis), pristaša materijalističke nauke, ne shvaća a i ne može shvatiti, jer mu se čine — ludost.[1])

Za sve koliko, što čovjek misli ili zamišlja, što radi ili propušta, dolazi mu konačno razlog i poticaj od prauzroka. U tom se pogledu prauzrok čovječjemu razumu prikazuje kao prarazlog i prapoticaj na sve, štogod se u idejnom carstvu, carstvu spoznaje i slobodnog htijenja zbiva. Kao što drugotni uzroci rade konačno poticajem prauzroka, tako utječu neposredni razlozi utjecajem prarazloga.

»Svjetovni nazor«, a to je opet isto, što se drugom riječju zove »religija«, ulazi svukuda, vrhovno upravlja svimkolikim mi-

[1]) I. Kor. 2, 14.

šljenjem i djelovanjem čovjekovim. Uzaludu se vjerski indiferentist ogragjuje: »Ja prelazim preko vjerskog problema na dnevni red; ja ne diram u religiju«: vjerski se problem čovjeku neuklonivom silom nameće, a čovjek mora da napram ovomu problemu zauzme odregjeno stanovište.

Visoko na nebu stoji sunce, otkle potječe fisički život na zemlji: koje će »živo« napram suncu ostati indiferentnim? Ne bi li to bilo isto, što ne hajati za vlastiti život? Sunce na idejnom nebu duševnog života jest ideja vjerska, ideja Božja.

»Signatum est super nos lumen vultus tui Domine« — objašnjeno je nad nama svijetlo lica tvoga, Gospodine.[1]) A na drugom mjestu opet izvodi Psalmist, lijepo poetički a ne manje duboko filosofski i istinski, istu misao: »... Ti znaš kad sjedem i kad ustanem; ti znaš pomisli moje iz daleka. — Kad hodim i kad se odmaram, ti si oko mene i sve putove moje vidiš... Kuda bih otišao od duha tvojega, i od lica tvojega kuda bih utekao? — Da izagjem na nebo, ti si ondje. Da sigjem u pakao, ondje si. — Da se dignem na krilima od zore, i preselim se onkraj mora: — I ondje će me ruka tvoja voditi, i držati me desnica tvoja. — Da rečem: neka me mrak sakrije: ali je i noć kao svijetlo oko mene. — Ni mrak ne će zamračiti od tebe, i noć je svijetla kao dan, mrak je kao svijetlo. — Jer si ti stvorio što je u meni, sastavio si me u utrobi matere moje. — Nijedna se kost moja nije sakrila od tebe... Zametak moj vidješe oči tvoje, u knjizi je tvojoj sve to zapisano, i dani zabilježeni...«[2])

Dvostruko se pak religijski problem čovjeku nameće preko razuma: *teoretički*, kao postulat spekulativnog razuma; *praktički*, kao postulat praktičnog razuma, kao glas savjesti, koja nije drugo no primjena teoretičkih istina na pojedine konkretne slučajeve

No čovjek se »svijetlu lica Božjega rado otima; kao da mu nije ugodno biti izloženu njegovim zrakama. Čovjek slijedi primjer svojih praroditelja. Netom su Adam i Eva, prekršivši zapovijed Božju, sagriješili, a oni se sakriše ispred Gospoda Boga megju drveta u vrtu.[3]) Povjest se čovječjeg roda iza pada prikazuje

[1]) Ps. 4.
[2]) Ps. 138.
[3]) I. Mojs. 3, 8.

*

kao neprestano bježanje ispred Boga, kao sakrivanje ispred lica Božanske istine.

Ima sijaset skrovišta, u koja se čovjek zavuče kad se je radi svojih nedjela stidio boraviti pred licem Božanske istine, te slušati prikorni glas pravednog Suca. No budući da je razum svjedok Božanske istine, naviještajući čovjeku neumitnim glasom savjesti njezine zapovijedi: zato ide i nastojanje čovjekovo za tim, ne bi li razumu zamračio obzorje idejne spoznaje, te mu malo po malo oteo ulogu vrhovnog vodstva, povjerivši ovo vodstvo drugim čimbenicima: osjećaju, čuvstvu, mašti, volji.

Iz ovog se eto nastojanja poragjaju filosofski i religijski sustavi, koji nose na sebi više manje obilježje *okultizma* i *agnosticizma*, kako ih nalazimo u kulturnoj povjesti ljudstva, počevši od religijskog čarovništva, što ga žigoše Mojsije u svojim knjigama, sve do spiritizma i teosofizma naše dobe!

Da zavirimo malo u povjest!

2. Iz povjesti okultizma i agnosticizma.

Dva najzanimivija poglavlja kulturne povjesti jesu ono o religiji i o filosofiji. Ova nam poglavlja bilježe svu silu zanimivih podataka iz carstva okultizma i agnosticizma. Kako ima istina svoju neprekidnu tradiciju od početka svijeta pa sve do danas: tako se eto pored istine od najstarijeg sve do današnjeg doba, u protuslovlju sa istinom, neprekidno vuče tradicija okultizma i agnosticizma.

Kod Židova nailazimo na takozvanu »kabbalá«, spekulativnu tajinstvenu znanost, koja se je već u najstarije doba u Židova zametnula i razvila. Hebrejski »kabbalá« i drugo ne znači nego »tradicija« ili »predaja«; jer Židovi tvrde, da su njezin sadržaj usmenom predajom naslijedili od Abrahama, ili dapače od Adama, komu bijahu tajne kabbalé opet objavljene od angjela Raziela. Kabbalá usmenom se predajom sačuvala, sve dok se nije njezin sadržaj unio u dvije knjige: »Jezirá« i »Sohar«. Odatle je kabbalistička nauka unišla u Talmud, koji vrvi od svakojakih vračarskih i okultističkih zasada. Talmud sačinjava kodŽidova od najstarijeg doba kršćanstva sve do danas »svetu knjigu« κατ' ἐξοχήν. Njezinim se mističkim sadržajem podržaje ortodoksno židovstvo, odatle crpa moralnu snagu, odatle vadi oružje u boju sa Kristòm i katoličkom Crkvom; a i proti filosofiji zdravog razuma.

Sporedno sa kabbalistikom; kod Židova i u poganskom svijetu stare dobe razvijao se i širio, u protuslovlju sa diktatima zdravog razuma i savjesti, *okultizam i agnosticizam*. Što se tiče staropoganske religije, bilo bi suvišno to pobliže obrazlagati. Poganstvo samo, u bîti politeizam, naravi je agnostičke i okultističke. Dokazuju nam to religije starih Kananejaca, Egipćana, Inda, Babilonaca sa svojim mističkim bogoštovljem i vračarskim obredima, ne izuzevši i najprosvjetljenijih starih naroda: Grka i Rimljana. U isto doba, kad je stara klasična kultura postigla vrhunac svoj, u zlatno doba Augusta Oktavijana i Tiberija, rimska je inteligencija tražila utjehe i pomirbe u misterijoznom kultu Cibele i teurgiji istočnih mudraca.

U drugu je ruku i *filosofija* starog vijeka krenula pravcem okultizma i agnosticizma. Da ne govorimo o indijskim gymnosophistima i drugim istočnim teosofistima: dosta će biti konstatovati, da se i u najinteligentnijeg naroda starog svijeta, naroda-mislitelja, u Grkâ ovaj filosofski misticizam ugnijezdio, te će otuda nezdravom mišlju svojom zaraziti logiku budućih vijekova. Poglaviti predstavnik ovog filosofskog misticizma u Grkâ jest *Pitagora*. U Pitagore je crpao i Plato, velik filosof, ali su na žalost kod njega mašta i srce odviše uplivali na misao. Iz ove će se struje pod utjecajem dakako i drugih škola, doskora izleći filonizam, gnosticizam u raznim oblicima, neoplatonizam pa razni drugi filosofski sustavi eklektičke i teosofske naravi. Baštinu je starog vijeka naslijedio srednji vijek. No zašli bismo predaleko, kad bismo htjeli o tom pobliže raspredati; prijegjimo radije na novi vijek.

Protestantizam svojom je naukom o privatnoj inspiraciji postao plodnim zametkom, iz kojega su se razvile razne mističke i pietističke sekte; a ove su opet zarazile mnoge katoličke mislitelje, u ostalom vjerne sinove Crkve. Od ne manje će megjutim važnosti biti preokret, što ga prouzročila reformacija, za samu filosofiju. Jer reformacija, ma kako u jezgri svojoj religijske naravi, naviještila je rat svemu, što je naslijedila od prošlosti, napose i tradicionalnoj skolastičkoj filosofiji. No kako je ova filosofija, slijedeći Aristotela, eminentno intelektualistična, tako će se moderna filosofija, već iz principijelne opozicije, doskora karakterisati kao antiintelektualistična. Ovo se njezino obilježje pojavljuje već u njezina oca

Kartezija. U Kartezija se nalaze zameci svih modernih antiintelektualističkih sustava; jer on je udario temelj onom subjektivizmu, iz koga su redom nikli: teorija prirogjenih ideja, ontologizam, tradicijonalizam, Kantov fenomenalizam, apsolutni idealizam, panteizam, monizam, evolucijonizam, voluntarizam, pragmatizam eticizam, i kako se sve zovu razne vrsti modernog agnosticizma.

Pustoš i glad, što ostavlja agnosticizam u duši, modernog su čovjeka natjerali u krilo okultizma. Poput inteligencije zlatne dobe rimskog carstva traži i moderna inteligencija duhu hrane i srcu utjehe, što ih više ne nalazi u vjeri i u filosofski utvrgjenoj istini, u spiritizmu, magnetizmu, hipnotizmu, telopatiji, misticizmu i t. d. Drugi na evropsko tlo presagjaju indijski buddizam; treći opet uskrisuju neoplatonizam, teosofizam i t. d.

U hitanju se za intelektualnom tamom došlo tako daleko, da se istina proglasuje »starom babom«. Istina se, budi metafisična budi logična, u principu niječe. Istina modernom je agnostiku istovjetna sa činjenicom, dogagjajem. Dakle *biti* je isto što *postajati!* Razum se naumice odvraća od sunca istine, tražeći utjehu i blaženstvo u logičkom nesmislu. Kao da je psalmist pred tri tisuće godina u duhu gledao modernog agnostika: Et dixi: Forsitan tenebrae conculcabunt me, et nox illuminatio mea in deliciis meis.[1])

3. Dvije zatornice okultističkog carstva.

No kako je u raju glas Božji Adama u njegovu skrovištu presenetio, spomenuvši nu i pravi razlog, zašto bježi ispred Božjeg lica; »nisi ex ligno, de quo praeceperam tibi, ne comederes, comedisti« — tako eto glas Božji sve do danas odjekuje svijetom budeći čovjeka iz slatkog sna, u koji ga uspava grijeh, tjerajući ga iz skrovišta intelektualne tame van pred lice božanske istine. Taj glas Božji odjekuje prvo preko savjesti. Savjest ne da, te mirno spava onaj, koji živući u grijehu izbjegava lice božanske istine. »In cogitationibus enim impii interrogatio erit«, kako lijepo i istinski veli Mudrac sv. Pisma. »Impii secundum quae cogitaverunt, correptionem habebunt . . . et a Deo recesserunt . . Cum sit enim timida nequitia, dat testimonium condemnationis: semper enim praesumit saeva perturbata conscientia . .«[2]) Ma kako čovjek nastojao

[1]) Ps. 138.
[2]) Sap.

opijati se otrovom grješnih naslada te uspavati se u zaborav Boga i svetih dužnosti, koje mu nalaže religija: glasa savjesti ne će nikada posve ugušiti; savjest će ga prije ili kasnije probuditi i tjerati pred sud razuma. Savjest je »živa riječ Božja, jaka i oštrija od svakoga mača . . . i prolazi tja do rastavljanja i duše i duha . . i sudi mislima i pomislima srdačnim . .«[1]) Savjest je glas razuma, koji svjedoči za Boga, podsjeća čovjeka na vječne istine, tjerajući ga pred njihov sud, da odgovara za svoja djela.

Savjest je nakon dugih duševnih borba izmegju svijetla i tame napokon probudila i osvijestila stari svijet, te opet razumu izvojštila njegova prava nad tamom neznanja i poganskoga okultizma. Ovu je pobjedu savjest napose slavila u grčkom narodu; tuj se zametnuli počeci zdravog, trijeznog intelektualizma, što se u Sokratovoj školi, napose po Aristotelu, razvio do sustava one »svegjerne filosofije«, koja se izmegju svih drugih filosofskih sustava ističe biljezima istinitosti.

Isto možemo ustvrditi i za »moderno doba«. Nepobitno stoji, da je doba materijalizma, značajna za 19. vijek, već prevršila svoj tjemenik (zenit.) Opaža se reakcija u prilog zdrave logike i religije. No ovaj pokret potječe u prvom redu od sukoba, u koji je došla materijalistička teorija sa savješću i praktičnim životom. Praktični smisao za život neodoljivo teži za uzdržanjem čovječje naravi; i ovaj je smisao nadvladao materijalizam pokazavši njegovu neistinitost, te prisilio modernog čovjeka, da se opet utječe razumu iščući spas u neoborivim zakonima njegove logike.

Glas Božji, koji budi čovjeka goneći iz skrovišta intelektualne tame, odjekuje dalje preko Crkve, koju je Bog na zemlji ovlastio, da svjedočanstvo daje istini. Čudnovato! Ona se ista Crkva, kojoj se predbacuje, da širi tamu svijetom te narode zaglupiva, u svako doba pokazala najodvažnijom neprijateljicom okultizma i agnosticizma, ma u kojem se drago on obliku pojavio. Crkva je uvijek izlazila na mejdan, gdje se radilo o tom, da se logici brane njezina prava, da se razumu izvojšti hegemonija.

Već u starom je zavjetu Sinagoga, prethodnica Crkve Kristove, počevši od Mojsija, pa prelazeći na proroke, sve do Krista, svom odvažnošću i ustrajnošću izabrani narod opomenama, naukom,

[1]) Hebr. 4.

kaznama otimala carstvu crne magije. »Nec inveniatur in te, qui .. ariolos sciscitetur et observet somnia atque auguria... nec qui pythones consulat nec divinos, aut quaerat a mortuis veritatem. Omnia enim haec abominatur Dominus... Gentes istae.. augures et divinos audiunt: tu autem a Domino Deo tuo aliter institutus es«.[1]) *Pogani* »imadu razum tamom sakriven, te su udaljeni od života Božjega po neznanju, koje je u njih«;[2]) dok Israel svoje svijetlo i duševni život crpa iz razuma: »Da mihi intellectum et vivam«.[3])

Kad se napokon na zemlji pojavi kršćanstvo, zapodjela se novom žestinom i borba izmegju istine i tame. Boj kršćanstva s poganstvom, pa i sa židovstvom — što je zapravo drugo, nego li boj izmegju logike razuma (uza sva otajstva kršćanske objave) pa agnosticizma i okultizma? Tko zaviri u sadržaj poslanica sv. Pavla, doktora »gentium« κατ' ἐξοχήν, vidjet će, kako se Apostol u prvom redu osvrće baš na onu »falsi nominis« znanost, na »fabulas«: sve izrazi, koji tako točno označuju onaj mnogolični gnosticizam, što se već u apostolsko doba tako bujno rascvatao po istoku. I ona θρησκεία τῶν ἀγγέλων, διδασκαλίαι δαιμόνων, γοήτεια ne pokazuju već ove riječi, da je sv. Pavao u poganskom svijetu svuda naišao na »crnu magiju«, te je u prvom redu ovu morao da obori? Na Pafu, u prokonsula Pavla, nailazi Apostol na teurga, koga prokonsul drži kod sebe te ga sluša. U Samariji smućuje narod Simon Magus, Δύναμις τοῦ θεοῦ μεγάλη.

Isto se može tvrditi i o židovstvu. Aleksandrijski je Židov Filo Platona na vlastit način spojio sa Mojsijem. Zajedno se je židovstvo, u opoziciji napram kršćanstvu, počelo bratiti sa gnosticizmom. U drugu se ruku židovska ortodoksija, uzmičući pred božanskom snagom kršćanstva, zaklonila u talmudizam. Neoplatonizam, gnosticizam i talmudizam židovstvu su poput surogata za izumrle mu sile, te će odatle i vaditi oružje u boju proti kršćanstvu. No značajno obilježje za ove religijsko filosofske sustave je opet neke vrste mistički okultizam. U ovom i stoji ponajpače ona »koprena« (velamen), kojom su zaodjenuta srca židovskog naroda, ona »zasljepljenost« (obcaecatio), da židovski narod ne prizna svijetla istine,

[1]) Deut. 18.
[2]) Ef. 4, 18.
[3]) Ps. 118, 144.

što je Krist, i ne da se oteti tami, u kojoj boravi — kako se lijepo u svojim molitvama izrazuje sv. Crkva na Veli petak.

No kako je filosofija tame već u piscima svetih knjiga novog Zavjeta, napose sv. Pavla, našla nepomirljive protivnike i osuditelje, s istom je eto božanskom snagom i ustrajnošću katolička Crkva gnosticizam, neoplatonizam, talmudizam, maniheizam i druge slične nauke kasnijih vijekova osugjivala i obarala. Žestoka je bila borba osobito u Aleksandriji, ovom sijelu stare filosofije, gdje nalazimo poglavite predstavnike stare inteligencije: židovske (već pomenuti Filo), kršćanske (osobito genijalni Origenes) i poganske (Ammonije Sakkas, Plotino), kako nastoje na osnovu platonizma, dakako na račun trijezne logike i silogizma, skalupiti iz svakojakih filosofskih i religijskih elemenata, putem eklekticizma, neki novi teosofijski sustav. U ovom bi teosofizmu, uz misterije starog poganstva i uz indijski misticizam, imalo mjesta i kršćanskim tajnama: svi ovi i drugi religijsko filosofski elementi imali bi se spojiti u višoj sintezi fantastičkog idealizma Platonove škole.

4. Crkva na obranu razuma i logike. — Aristotel i Toma. — Atentat modernizma na razum.

Katolička je Crkva megjutim bila na oprezu. Uza sve vrline Platonove filosofije, koje su i mnoge sv. Oce zadivile, te su Platonu stekle počasni pridjevak »božanskoga« — divus Plato — Crkva će ipak doskora uvidjeti, od kakvih bi kobnih posljedica bilo, kad bi se Platonov idealistički sustav »en bloc« prihvatio. Predstavnicima i braniteljima kršćanske misli bilo je sve jasnije, da u boju s tamom misticizma i okultizma može do trajne pobjede dovesti jedino trijezni Aristotel, neumoljiva logika silogizma. To se očito uvidjelo osobito u srednjem vijeku, kad su Evropom zavladale svakojake Crkvi i kršćanstvu neprijateljske sekte, poznate pod imenom Waldenzâ i Katarâ. »Općenito je obilježje ovih sekta, veli Alzog, osim opozicije proti postojećoj crkvenoj hierarhiji, zajedno prezirenje crkvene nauke i *svake znanosti;* prevlagjuje u njih silno, *tamno čuvstvo,* jedino teženje za onim, što je *praktično*; a tomu se napokon često pridružuju *gnostičke* i *manihejske* zablude«.[1]) Istim antiintelektualističkim pravcem zaploviše Wikleff i Hus, a kasnije i Luter sâm. Znanost i filosofije ovim su stjegonošama »slobodne misli« i modernog »napretka« — obret gjavolski,

[1]) Kirchengeschichte, VI, Aufl. p. 550.

te po njihovu bi se sudu morala da zatvore sveučilišta i zapale biblijoteke!

U ono doba dakle rastuće intelektualne tame sve se življe osjećala potreba za jasnim zrakama Aristotelova silogizma. Već u 12. i 13. vijeku počela se marljivije njegovati Aristotelova filosofija, tumačiti njegove knjige. U Tomi Akvinskom napokon Aristotel uskrsnu pročišćen svijetlom kršćanske misli. Time je opet razum postavljen na časno mjesto: intelektualizam, ili — kako vele peripatetičko-skolastičku filosofiju nazivati moderni[1]) — racijonalizam nadvlada filosofiju agnosticizma. I Crkva će doskora odobriti intelektualističku filosofiju. Trideset se rimskih papa izjavilo u prilog Tomi i školi njegovoj. Tridentinski Sabor drži zajedno uz Sv. Pismo Summu Tomovu na stolu. Pa kad se eto u devetnaestom vijeku uze raditi oko preporoda kršćanske filosofije i teologije, opet se iznosi Tomino ime, znajući, da ima jedino u njega i »filosofa« (Aristostela) valjano oružje, kojim će se moći oboriti carstvo antiintelektualizma, što i opet prostire svoje tamno krilo modernom inteligencijom. Epohalna je u tom pogledu okružnica pape-filosofa Leona XIII. »Aeterni Patris« od 4. kolovoza 1879.

Moderni antiintelektualizam potječe, kako već istakosmo, od reformacije, napose od Kartezija. Pomnjivim je okom Crkva pratila razvoj ove filosofske herezije, koja drugo ne znači nego atentat na razum i njegovu logiku. O tom ćemo se najbolje uvjeriti, otvorimo li »Index librorum prohibitorum.« Tuj nalazimo zabilježena imena svih glavnih predstavnika moderne antiintelektualističke struje: Kartezije, Kant, Gioberti, Rosmini, Günther, Frohschammer, i tako dalje — sve do najnovije, takozvane modernističke dobe. Ima osim toga sijaset dekreta sv. Stolice, kojima se, označene u pojedinim tezama osugjuju razne zablude ove struje. Ove osude sv. Crkve imaju katolicima služiti poput putokaza, da ne skrenu s puta istine.

A i sâm modernizam što znači drugo, po porijetlu i smjeru svojem, nego li novi atentat na logiku i silogizam, na prava ljudskog razuma? Intelektualizam je, kome modernizam naviješta rat do istrage. Zato i Pio X. u svojoj okružnici »o naukama modernista«, htijući da raspreda o modernizmu, polazi sa agnosticizma riječima: »Ako počnemo od filosofa, modernisti temelj kršćanskoj filosofiji polažu u takozvani *agnosticizam*...«

[1]) Vidi n. pr. dr. Zdziechovsky, Pestis perniciosissima.

I zaista tko tek površno zaviri u djela poglavitih predstavnika modernističke struje, on će se o tome lako uvjeriti. O tom se u ostalom u »Hrv. Str.«, napose prigodom famozne habilitacione studije dr. Barca, već mnogo raspravljalo. Ontologizam, tradicijonalizam, misticizam, evolucijonizam, fenomenalizam, simbolizam, voluntarizam, moralizam, pragmatizam, imanentizam, i slične zablude, kojima nalazimo zaražene modernističke glave, ove zablude, velju, ne nose li sve na sebi obilježje antiintelektualizma ili agnosticizma?

Jest, enciklika »Pascendi Dominici gregis« sačinjava novi dokumenat u dugom nizu onih dokumenata, koji nepobitno svjedoče, kako je Crkva u svako doba neustrašivo i odvažno izašla na mejdan za prava čovječjeg razuma. Moderna je lažiznanost, krenuvši stazom Kantove »Kritik der reinen Vernunft«, razum zbacila s prestolja, na koji ga podigao Stvoritelj, da vlada ostalim duševnim silama i čitavim duševnim životom, a na to je mjesto postavila čuvstvo, fantaziju ili volju. Značajno je dakako za za prosvijetljeni XX. vijek, da je morala Crkva proti njemu ustati na obranu razumovnih prava, podsjetivši ljude na stare istine: da je osjećaj po svojoj naravi »uvijek podvrgnut prevari«, da je »ludo« smatrati istinitima ona nutarnja iskustva, kakovim se nabacuju modernisti«; te da »osjećajem samo i iskustvom *bez vodstva i svijetla razuma*« nema prave, izvjesne spoznaje. Radi se o radikalnim pravima, o vodstvu, o *hegemoniji razuma*.

Jest, da nije bilo Crkve, svijetu bi već davno bilo zašlo sunce razuma i logike, te bi čovječji rod bio ugrezao u tamu neznanja i intelektualnog natražnjaštva. U duševnom i kulturnom životu povjeriti vodstvo čuvstvu, volji (koja je bez razuma slijepa) ili mašti, znači čovještvu dati za vogju slijepca. Čuvstvo i mašta turaju čovjeka u sentimentalizam i ludilo; a doba, koja se je, otevši se vodstvu razuma i njegovih logičnih zakona, bacilo u krilo sentimentalizmu i agnosticizmu, ono se je odreklo svakog kulturnog napretka, ono orjaškim koracima kroči putem duševnog barbarstva i posvemašnje propasti. Jer jedino iz carstva idejnosti crpa čo-

vječji rod visoke namisli, zanos za ideale, snagu za njihovo ostvarenje. No do carstva idejnosti uspinje se čovjek jedino putem logične spoznaje, koje opet nema bez razuma. Da je razum ostao do danas u posjedu svojih prava, te mu se spasao njegov primat, a volji njezina sloboda — ta zazluga ide jedino katoličku Crkvu!

5. Natrag k razumu!

Mi ove riječi upravljamo na modernu inteligenciju, napose inteligenciju hrvatsku. Dakako da imamo tuj na umu u prvom redu inteligenciju svjetovnjačke ruke. Jer valja nam na žalost konstatovati činjenicu, da se naša laička inteligencija, u svojoj ogromnoj večini, drži daleko od nas. Laička nas intelignecija prezire — bojkotuje. Rijetki su laici naobražene ruke, koji ne bi smatrali ispod svoje časti baviti se čitanjem »Hrv. Straže.« Isto možemo tvrditi i za »Leonovo društvo.« Laikâ gotovo nema megju članovima. Kad se onomadne obratismo na »Jugoslavensku akademiju« s molbom, ne bi li stupila sa »Leonovim društvom« u književni saobraćaj, kao što iziskuje duh kolegijalnosti, te to običavaju i druga onakva društva u civilizovanom svijetu: gospoda nas od akademije — odbiše. Uvjereni smo, da to ne bi učinila ni turska ni kineska koja akademija!

A zašto? Gospoda su valjda previsoka i preučena, a da bi smatrala pristojnim s nama se bratiti! Ili se veleučena gospoda boje, da ne bi, općeći s nama, idiotima, štogod izgubila od svoga učenjačkog prestiža? Ili zar misle gospoda, da »Leonovo društvo« i organ njegov nemaju drugog zadatka, nego da im daju Duhovne vježbe, da ih vode u crkvu na križni put, da s njima mole krunicu?

Zar se nijesu gospoda još uvjerila, da je zadatak »Leonova društva« i »Hrv. Straže« njegovanje filosofije i znanosti, te promicanje njihova učenja? Neka gospoda izvole zaviriti u dojakošnja godišta našeg lista. *Ne stoji li sav naš rad jedino u službi razuma,* u službi onog *intelekta*, od koga se i gospoda sama s ponosom nazivlju? *Za prava razuma proti spiritističkoj i agnostičkoj struji, koja sve više poplavljuje hrvatsku inteligenciju: za to se mi eto borimo već sedmo godište.*

Ili nijesmo li mi barem toliko učeni, te bi bilo vrijedno s nama progovoriti ozbiljnu riječ! Nemamo li i mi akademičke naobrazbe? Stoji li u istinu naše duševno obzorje tako nisko ispod onoga veleučene gospode, da nas ova iz svoje visine u našoj nizini ne mogu niti zamijetiti?

No pa pogledajmo, kako znade ova naša inteligencija braniti prava i ugled intelekta-razuma, u čijoj službi stoji, i u čije ime dobiva uz moralnu i novčanu potporu hrvatskog naroda? Zavirimo u izdanja »Hrv. Matice« ovih zadnjih godina! Dvije su trećine eto zabavnog štiva, hrana za maštu; pa još veoma sumljive vrijednosti. Uz to po koja znanstvena rasprava statistične ili hronističke naravi, većinom kompilacije. A koliko je »Matica« izdala *filosofskih* djela, uopće djela više, principielne vrijednosti? U potonjem upravo, biva *u principielnom obragjivanju znanstvenih struka stoji prava naobraženost, prava učenost,* ona sačinjava ures i, što no riječ, *aureolu* učenjačke glave.

Tako je i dosadašnji rad »Jugoslavenske akademije« pretežno gotovo isključivo kompilatorične naravi. Razum, koji po svojoj prirodi teži za spoznajom razlogâ stvarî — rerum cognoscere causas — te napokon onog najvišeg i apsolutnog razloga, koji jedino podaje ključ jedinstvenom shvaćanju vasione i njezinih pojava, bez koga i nema svjetovnog nazora: ovaj spekulativni razum, velju, u »Jugoslavenskoj je akademiji« kao i u »Matici« osugjen, da onemogne, da skapa od gladi!

Je li onda čudo, što hrvatska inteligencija pada na sve niže grane! Kulturni nivô naših liberalnih i naprednjačkih glava upravo nas zasramljuje pred svijetom. Jedan sâm pogled u njihova glasila! O kulturnom radu naših naprednjaka raspreda »Hrv. Straža« već u dugom nizu članaka. Što da reknemo napose o »Hrvatskom Djaku«, o »Savremeniku«? Darvinističke bajke, što ih ozbiljna znanost već davno odbacila u ropotarnicu, njima su poput evangjelja; Haeckel, koga se Nijemac stidi kao šarlatana i varalice, njima je obećani Mesija, te i ozbiljno raspravljaju o tom, ne bi li i hrvatski narod usrećili prevodom tamoznog pamfleta, kojemu je dao natpis: »Die Welträtsel«! Ova je »inteligencija« eto osvojila i »Maticu Hrvatsku.« O pameti, tebi doskora ne će biti u Hrvatskoj mjesta! Idi, logiko, putuj odatle! Za Hrvatsku kao da je već

nadošlo ono vrijeme, za koje veli Apostol, da ljudi zdrave nauke ne će slušati, nego će »po svojim željama nakupiti sebi učitelje, kao što ih uši svrbe. I odvratit će uši od istine, i okrenut će se gatalicama.«[1]) Zato opominje Apostol Timoteja — »budi trijezan« t. j. slušaj i slijedi razum!

Budimo trijezni! Natrag k razumu, k logici! gospodo, koji se dičite apelativom, što sačinjava najljepši ures čovječje naravi, gospodo od »inteligencije.« Skrajnje je već vrijeme, da se opametimo, t. j. da postavimo razum na časno mjesto, što ga ide kao vogju »razumnog živa« — čovjeka. Inače bit ćemo narodu, čije nam vodstvo Promisao povjerio, slijepi vogji. Slijepac pak ako slijepca vodi, past će obadvojica u jamu. Inače ćemo ovaj narod zaluditi, zaglupiti, duševno i moralno upropastiti. Ne budimo »inteligencija«, kano »lucus a non lucendo«!

Gospodo od inteligencije, evo mi Vam pružamo ruku za složni, zajednički rad. No što u ovu svrhu bezuslovno zahtijevamo od Vas, prije svega jest, da barem uzmete do znanja što pišemo; da nas prestanete bagatelizovati i prezirati! Ako Vam se ono, što pišemo i zagovaramo, ne svigja, poštenom kritikom, uma svijetlim mačem Vi raščinite, suzbijte. »Clara pacta, boni amici!« Megjusobnim paženjem i poštivanjem, stvarnom kritikom, razbistrit će se pojmovi — a tim će se eto utrti put zbliženju, prijateljstvu, slozi te zajedničkom radu za unapregjenje i duševni preporod milog naroda. Zajedničkog rada i sloge nema, nego na osnovu istih misli, istih načela; načela pak što su drugo van odsjev vječne Istine u našem razumu? Ta Istina preporagja, spasava oslobagja. »I spoznat ćete istinu, a istina oslobodit će vas.«[2]) No istina spoznaje se razumom. Hoćemo li dakle narod da preporodimo, spasemo, oslobodimo, hoćemo li da vršimo u njem svoju prosvjetnu misiju: onda nam se valja od spiritističkog gatanja i od maglovitog sentimentalizma povratiti k jasnoj logici razuma i njegovog silogizma.

Eto tako mi shvaćamo misiju, što je inteligencija ima da vrši u hrvatskom narodu. U ovom ćemo smislu raditi i u napredak, ustrajući na putu, kojim pogjosmo; pa ako nas ne bi

[1]) II. Tim. 4.
[2]) Iv. 8, 32.

htjela razumjeti starija gospoda, koja danas vode odlučnu riječ na našem prosvjetnom polju, tiješi nas barem nada: da nas naime razumije i shvaća, da se u sve većem broju za nama povodi naša akademička mladež i naše gjaštvo; a na ovima stoji budućnost Hrvatske.

Da se pak prijatelji i neprijatelji naši još bolje uvjere, kako ozbiljno a zajedno praktično i aktuelno shvaćamo svoj zadatak, kako ne ćemo da »Leonovo društvo« ostane, što no riječ, mrtvo rogjeno dijete, te da zajedno inteligenciji hrvatskoj pružimo novu prigodu zajedničkom radu za prosvitljenje milog nam naroda: eto mi upravljamo na hrvatsku javnost poziv za hrvatsku enciklopediju, koju je naumilo izdati »Leon. društvo«. Taj se poziv nalazi na zadnjem mjestu ovog sveska.

Materialni i formalni princip.

I. Atomizam. Dinamizam.

I priroda imade svoju filosofiju.

1. Ljudski se duh u novo doba, intenzivnije no ikad prije, bavi istraživanjem prirode i njezinih zakona. Požrtvovnom radinošću, zamjernom ustrajnošću te ne manjom savjesnošću, najveći su umnici XIX. vijeka sve svoje umne i fisične sile posvetili istraživanju prirodnih pojava. Njihovo marno nastojanje nije ostalo bez uspjeha. Genij je devetnaestoga vijeka zagospodovao prirodom, a njezine sile postavio u službu čovječanstva. *Vijek pare.*

Postanak, razvoj, svojstva topline, zvuka, magnetizma, elektricitete, i ako ne spoznajemo u njihovoj unutarnjoj naravi, ipak nam dovoljno tumače raznolike pojave, koje su nam otrag malo vremena nepoznati bili. Sve to takovom točnošću i preciznošću, da se primjene prirodnih zakona, poimence magnetizma i elektricitete, na području toli različite tehničke djelatnosti, dadu matematskom točnošću kontrolisati, iskustvom ovjeroviti, te unaprijed do u najmanjim sitnicama označiti. Usporedo sa stalnim resultatima prirodnih znanosti, orijaškim korakom kroči dalje moderna tehnika, izrabljujući u svoju korist osobito električne sile. Iza vijeka pare slijedi ***vijek elektricitete.***

2. Što je omogućilo ovaj silni procvat? Izmegju ostalih razloga, puno je doprineslo i *diferenciranje i specializovanje prirodnih znanosti.* Uspješno istraživanje moguće je onda, kad svoj pogled suzimo na stanoviti red pojava, kad od dotičnog vanjskog materialnog objekta pomno odstranimo predmete, koji nam doista djelokrug opažanja proširuju, ali nam zato koncentracionu vidnu silu umanjuju; ako marno odlučimo sve, što nam je sa ovog posebnog stajališta suvišno; sve dakle, što ruši jedinstvo umne zgrade; u jednu riječ, ako od materialnog objekta pomno lučimo *formalni* objekt. Formalni objekt podaje znanosti karakter jedinstvenosti i harmonije. Razna stanovišta, razni vidici i nijesu drugo nego formalni objekti, koji naše istraživanje ograničuju na stanoviti red pojava i opažaja. Što je veća razlikost prirodnih pojava, to je i veća potreba ujedinjavanja i sintetičke spoznaje. I doista što se više marni istraživalac udubi u prirodne zakone, to više osjeća potrebu, da suzi horizont svojih opažanja na stanovitu vrstu pojava; što se više zjenica njegova uma širi s blizine pojedinih predmeta, to se više u nejasnim konturama gube predmeti u daljini. Proces kratkovidca se obnavlja.

Košto onaj, koji zlato kopa, suslegjuje samo zlatne žice, ali zato ne odbacuje kremena, uz koji je ono priraslo; tako ni umni istraživalac izlučene predmete iz svog posmatranja ne zabacuje kao krive, već ih pohranjuje, da ih drugom zgodom ispita, ili ih u istu svrhu drugome predaje. Intenzivno, a potom i uspješno istraživanje moguće je dakle izlučivanjem; izlučivanje opet prvi je unutarnji povod diferenciranja raznih znanosti.

3. Razni vidici, obziri, stanovišta dok omogućuju množinu prirodnih znanosti, opet predmnijevaju *jedan materialni zajednički objekat*, jedan temelj, jedan osnov. Tako n. pr. dok *kemija* analizuje prvotne sastojke te njima uvjetovane promjene prirodnog tijela, *rudstvo* ispituje vanjske promjene u obliku. *Fisika* takogjer, sa svim svojim podregjenim znanostima, promatra zakone vanjskog djelovanja prirodnih pojava; neorganska tjelesa zaslegjuje *geologija*, nebeska tjelesa *astronomija*, fosilne ostatke živih bića *paleontologija*. I tako dalje, što se više razvija proces diferenciranja prirodnih znanosti, što više raste ekstenzivna spoznaja prirodnih zakona i njezinih pojava; to je veća i ekstenzivna spoznaja cijele prirode. Intenzivna i ekstenzivna spoznaja usporedo teku, zamjenito se popunjuju i megjusobno uvjetuju.

Prirodno dakle tijelo može biti objektom raznovrsnog posmatranja, odatle prema različitom formalnom objektu razvile se razne znanosti. Nu odatle ne slijedi, da se prirodno tijelo uopće ili cijela priroda ne bi mogla sa jednog stanovišta posmatrati, sa stanovišta, koje, pretpostavivši stalne resultate prirodnih znanosti, iste resultate upotpunjuje, uglavljuje, ujedinjuje i zapečaćuje obilježjem stalnosti. Specialne prirodne znanosti, uži spoznajni horizont, ne isključuje šireg; pa i prirodne znanosti nijesu drugo nego jednostrano i djelomično ispitivanje njekojih svojstvi prirodnih tjelesa, koja se iz pojedinosti apstrahuju i proširuju na stanoviti red jednovrsnih pojava. Nu ta apstrakcija imade stupnjeva. Obzirom na prirodu pitamo: Možemo li prirodno tijelo uopće ili cjelokupnu prirodu obuhvatiti jednim pogledom? Možemo li ju promatrati sa jednog sveopćeg stanovišta, a da naša apstrakciona spoznaja ne izgubi znanstvenog karaktera? *Možemo li prirodu promatrati sa jednog formalnog gledišta?* Evo pitanja.

Dok pojedinim znanostima pripuštamo, da istraže unutarnja i vanjska, bitna i nebitna i konkretno stvarna svojstva prirodnih pojava; prirodna filosofija (philosophia naturalis), kojoj je svrha, da istraži *najzadnje, neposredne, metafisične uzroke* svijuh stvari, iz bitnih svojstvi prirodnih tjelesa zaključuje na njihovu unutarnju podlogu, na njihovu unutarnju narav. I priroda imade svoju sintezu u sintetičkoj spoznaji zadnjih uzroka; i priroda imade svoju filosofiju. *Formalni objekat prirodne filosofije jest unutarnja narav tjelovne supstancije.*

Svrha je ove rasprave prikazati u glavnim crtama metodu tog istraživanja, i to *negativnu mekaničkog atomizma i dinamičku jednostavnih tjelesa;* eda iz jednostranosti i nedostatnosti ovih sustava zaključimo na jedino valjani peripatetički sustav o *materiji* i *formi.* Sada raspravit ćemo pitanje o atomizmu i dinamizmu, drugi put o materiji i formi. Vidjet ćemo, koji su uzroci i posljeci atomizma i dinamizma.

Malo povjesti. Prirodno tijelo podložno fisičkom i metafisičkom ispitivanju.

4. Nema doista težega pitanja u filosofiji, nego li je pitanje o *naravi tjelesa.* (De constitutione corporum.) Od najdavnije pro-

šlosti, od grčkih fisičara Talesa, Anaksimandera, Heraklita, Eleaćana pa sve do najnovijega vremena, pitanje se uvijek živo raspravlja, ono je uvijek otvoreno te mu interesa i zanimivosti nije nikad uzmanjkalo.

Stari fisičari posmatrali su prirodno tijelo više s fisičkog nego filosofskog gledišta; ali pošto nijesu njima bili pri ruci instrumenti moderne fisike i kemije, da iskustvom ovjerove svoje opažaje: nije čudo što nijesu uspjeli ni da mu fisička svojstva, a kamo li najzadnja metafisička počela označe. Konačni je resultat njihova istraživanja bio, da su materialni princip pobrkali s formalnim.

Ali nije uspjelo ni nastojanje protivnog pravca, biva *škole Pitagoraca i Eleatâ*, da s jedne ideje, s pitagorejskog broja, s nepromjenljivog bivstva Eleatâ, deduktivnom metodom protumače svjetovnu supstanciju i njene promjenljive pojave; jer taka apstrakcija, koja je imala prikazati sintezu najzadnjih svjetovnih počela, nema oslona u naravi, te se faktično rasplinula u magloviti materialistički, odnosno idealistički panteizam, kojemu uz bok stoji skepticizam.

Aristotel je prvi filosof starine, koji je u prvoj knjizi svoje fisike teoriju peripatetičnu o sastavu tjelesâ osvijetlio i neoborivim dokazima utvrdio. On je prvi naučao, da se materialni i formalni princip kao konstitutivni elementi stječu, da sastave jedno jedinstveno prirodno tijelo.

Skolastici su teoriju Aristotelovu učinili svojom, te dalje na njegova izvagjanja nadovezali, te joj stavili u službu sav istančani razum i sav spekulativni duh svoje dobe. Priznajem, da ni umovanje skolastike ne zadovoljava potpuno moderne mislioce; ne možda s pogrješne metode ili krive teorije, već stoga, što ni skolastici, kako ni drevni fisičari nijesu poznavali sve obrete moderne fisike i kemije, niti su znali za spektralnu analizu i t. d., pomoćni faktori, koji bi njihovu teoriju učinili plodnom i sa raznog vidika uspjelom.

Čvrstu i zdravu okosnicu peripatetičke zgrade mogli su dalje upotpuniti i uljepšavati *novoskolastici* sa fino istesanim i izglagjenim kamenjem, koje izlazi iz klesaone moderne fisike i kemije. Njima je bilo priušteno, da stalne resultate modernih prirodnih znanosti stave u divan sklad sa peripatetičkim sustavom. O tom kašnje.

5. Iz rečenoga biva jasno, da razne bludnje o našem pitanju, u prošlosti i u sadašnjosti, potječu glavnim dijelom odatle, što se nijesu pomno lučila dva različita područja: područje eksperimentalne fisike od područja filosofije. I doista, prirodno tijelo, pošto je sastavljeno od najsićušnijih čestica, odnosno raznovrsnih atoma i molekila, potpada kemičkoj analizi; pošto krije u sebi njekoja konstantna vanjska svojstva, potpada i fisičkom istraživanju; ali pošto i kemička i fisička svojstva predmnijevaju jednu podlogu, njekoja prvotna fisična i realna počela, odakle ista kemička i fisička svojstva izviru: slijedi, da prirodno tijelo potpada i filosofskom istraživanju. Prva bo podloga ili supstrakt odnosnih svojstvi, prvi realni principi izmiču i kemiji i fisici, oni su nad kemijom i fisikom, oni su metafisičnog značaja.

Prirodne znanosti ograničuju svoje opažaje na konkretnu i efektivnu realnost prirodnog tijela, na njegove kemičke sastojbe, na njegova fisička svojstva, koja mu odregjuju odnos spram drugih tjelesa, dakle na spoznaji stečenoj iskustvom; dok prirodna filosofija, sve to pretpostavivši, zaključuje na podlozi tih svojstvi, na njihovu narav i unutarnju suštinu. Prva je neposredno iskustvena, druga posredno apstraktna, metafisična spoznaja. Druga nadovezuje na prvu.

Iskustvene dakle znanosti i nadiskustvena metafisika ne isključuju se, nego se megjusobno popunjuju i usavršuju. Iskustvene znanosti pružaju metafisici obilnost materiala, što ga metafisika uregjuje te mu utisnuje biljeg jedinstva i znanstvene stalnosti. Bez metafisike nema nijedne znanosti, jer sintetična spoznaja zakonâ, koji vladaju izmegju prirodnih pojava i uregjuju njihove odnose, moguća je apstrakcijom; apstrakcija pak spada u područje metafisike.

Slijedi, da je spoznaja naravi prirodnog tijela (natura corporalis) pitanje *metafisično*. To treba da tekom ove rasprave imamo vazda pred očima. Jer čim hoće fisičar da sa svog stanovišta bude i filosof, tad on nije ni jedno ni drugo; jer su stanovišta jednog i drugog različita. Tu ne možemo nego iščekivati zastranjenja, košto se dogagja onomu, koji s izgubljenog puta zabasa u nepoznato šikarje. *Atomizam* i *dinamizam*, koji hoće da s fisičkim istodobno riješe i filosofsko pitanje o naravi prirodnog tijela, pružaju nam zato najočitiji dokaz.

*

No prije nego se upustimo u to pitanje, moramo riješiti drugo prethodno: da li je naime i u kojem smislu moguća

Spoznaja tjelovne supstancije.
Proces apstrakcije.

6. Moderna je filosofija sa Kantom zabacila metafisiku, i tim objektivnu vrijednost svake spoznaje, koja presiže osjetnu zamjedbu. Materialistički *sensizam*, koji iz toga slijedi, ne može nikako spoznati ni naravi ni suštine prirodnog tijela; jer narav i suština ne potpadaju neposredno pod osjetnu zamjedbu. S istog razloga ne može spoznati ni istinâ najvećeg domašaja; istinâ, koje su osnov i stožer ljudskom poredku i kulturi, kao istine o Bogu, o duši, o čovjeku, o zakonu, o pravici, o dužnosti, o ljubavi, o vjernosti i t. d. Sve to ne zamjećujemo sjetilima. Moderni pozitivizam, za ironiju sudbine, graniči s najkobnijim skepticizmom; a umni skepticizam opet ragja praktičnim nihilizmom.

Zahtjev je dakle naše razumne naravi, da bilo na koji način spoznamo istine nadosjetnog, te uopće metafisičkog reda; istine, koje uvjetuju kulturni napredak, te uopće mirni socialni poredak čovječanstva. Toliko na adresu *pozitivizma.*

Što je dakle tjelovna supstancija? Zar samo materija sa trim dimenzijama? Zar samo njekoja sila, koja se u materiji i preko materije javlja? Zar dakle pojav bez subjekta, sila bez podloge, materija kao pojav energije? U jednu riječ: zar tjelovna supstancija u sebi krije istovjetnost materije i sile?

Ovoliko tvrde, više manje izrično, i atomizam i dinamizam.

Pa da je nemoguća svaka metafisika! Ova zbrka pojmova bjelodano dokazuje, da se čovjek ne može otresti metafisike, a da se ne odreče i svoje naravi. A da se naši protivnici ne mogu odreći svoje »metafisičke naravi«, dokazuju nam gornje pretpostavke. Nijekati u principu, što se praktički provagja, ruši jedinstvo i harmoniju ljudskog bića, te baca veoma čudnu i tamnu sjenu na one *teoretske* sustave, koji te nesregjene nauke usvajaju.

Eda se dakle uklonimo zatornim posljedicam *agnosticizma*, moramo priznati ljudskomu umu sposobnost, da preko spoljašnjih pojava tjelesâ zaključi na njihovo unutarnje bistvo. Priznajemo, da razum ne može potpuno i adekvatno iscrpsti svog spoznajnog objekta, t. j. bistva stvari; ali svakako može potpunom sjegurnošću

zaključiti na eksistenciju bistva, na taj *actus primus, primum esse*, na taj ontološki temelj svake realnosti, a potom i na stalni preduvjet i čvrsti osnov naše spoznaje. Ta se sjegurnost upire na neosporive stepenice kauzalnog principa.

Metafisika upravo ide za tim, da ugje u trag bistvu stvari preko onih svojstvi tjelesâ, koje sjetilima zamjećujemo. Ljudski se um ne zadovoljava promjenljivim pojavama, već u njima traži nepromjenljivu podlogu u samom bistvu. Lijepo u tom smislu piše Dlustuš:[2]) »Ali krivo je zamjeravati kasnijim misliocima« — koji se ne zadovoljiše Demokritovim atomizmom — »što se oni ne mogoše i ne mogu zadovoljiti činjenicama iz svijeta pojavâ i najbližim izvodima, do kojih oni vode, nego u potrazi za konačnim problemima stopu po stopu koracaju uz onu nit, što je misao prede, sve dotle, dokle god njim luča uma ljudskog može da posvijetli; pa ne zastaju ni onda, kada ta nit zagje u metafisične sfere, tim više kad ih onamo već upućuje i pozitivna nauka«.

Zato ako se *nikako* ne možemo uspeti do spoznaje bistva, odnosno tjelovne supstancije: tad se svaka druga spoznaja, pa i iskustveno pozitivna u svojim stožerima drma.

7. Pošto je spoznaja tjelovne supstancije posredna spoznaja, pitamo: *koja svojstva tjelesa do nje vode?* Stupamo analitično induktivnim putem.

Priroda je toli raznolika i bogata. Njezini se oblici izmegju sebe razlikuju ne samo vanjskim oblikom, nego i unutarnjom naravi. Mi govorimo o živoj i neživoj prirodi, o organskom i neorganskom carstvu. Mi promatramo u istim tjelesima razno agregatno stanje, položaj ledaca, njihova kemička počela i fisička svojstva. Mi svrstavamo rude, biline, živine u razrede i vrste. Po svojstvima mi dakle prirodna tjelesa spoznajemo, lučimo, ujedinjujemo sintezom i rastavljamo analizom.

Taj *psihološko logički proces* moguć je na način, da generične kakvoće prirodnih tjelesa na svoj osobiti i stalni način podraže okrajke naših vidnih, slušnih, njušnih, kušnih i tlačnih živaca, a preko ovih mozak, gdje se ovi podražaji promeću u odnosne predodžbe boja, zvuka, vonjanja, ukusa, otpora i t. d.

[2]) Dlustuš: Filosofija u drevnih Helena. Sarajevo 1901, s. 200.

Nu mi se kod toga ne zaustavljamo. Čovjek je osjetno duševno biće. Osjetne zamjedbe pružaju razumnome duhu gragju za više duševne apstrakcije. Spoznaja suštine prirodnih tjelesa je apstraktna, a potom i *posredna* spoznaja. »Posredna«, jer, prvo, pretpostavlja spoznaju sjetilnih svojstvi prirodnih tjelesa, boje, zvuka, veličine, gibanja. i t. d.; drugo, jer proces apstrakcije ne niječe, (apstrahentium non est mendacium), već pretpostavlja *nebitna-akcidentalna-sekundarna svojstva* prirodnih tjelesa, da *preko njih* može zaključiti *na primarna i bitna*, koja neposredno izviru iz same supstancije, odnosno iz same suštine tjelesa.

Logički dakle proces apstrakcije, koji nas vodi do spoznaje supstancije ili unutarnjeg nepromjenljivog bistva stvari, stoji u tom, da u dotičnim stvarima pomno odlučimo (apstrahiramo) sva ona prigodna, akcidentalna i sekudarna svojstva, bez kojih bi stvar u svojem bitnom pojmu postojati mogla, koja se svojstva ipak ne isključuju, već predmnijevaju kô nužne stepenice, što vode k poznavanju bistva. Ali pošto su prigodna, i tim promjenljiva, ne mogu sačinjavati bistva stvari, koje je jedno i nepromjenljivo. Ovoliko treba da prihvatimo, eda ne upadnemo u bludnju modernog *relativizma*, koji s ontološkog relativnog pojma bistva zaključuje i na relativnost spoznajnog objekta.

Nu taj proces apstrakcije nije laki posao. Samo pomno istančani i filosofsko izvježbani duh sačuvat će se kobno filosofske zablude, da »bitno« zamijeni »nebitnim« — i obratno. Povjest krivih filosofskih sustava i nije drugo, nego ujedinjavanje protuslovnih elemenata u principu ili konsekvencijama: naime bitnih i nebitnih svojstvi u jednoj istoj stvari. Panteizam nije drugo, nego zbrka pojmova, nadošla od uzajamnog pridavanja i zamjenjivanja bitnih i nebitnih svojstvi početniku sviju stvari, Bogu. Materialnost, sastavljenost, kontingentnost, bitni su predikati materije; dok su apsolutnost, jednostavnost, izvansvjetovnost, duhovnost i dr. bitni predikati božanstva. Panteizam svjetovnu materiju poistovjetujući sa božanstvom, združuje protuslovne opreke, a time i sebe ruši. Slično se obistinjuje i u atomizmu i dinamizmu, kako ćemo vidjeti.

Nu ako je taj proces i težak, ipak nije nemoguć; samo da nam budu vodićem kriteriji zdravog razuma i resultati postojanog ljudskog iskustva u sadašnjosti i prošlošli. Mi ćemo tekom ove rasprave slijedit taj proces tragom skolastične filosofije.

Stalno je dakle, da nas bitna svojstva vode do bistva stvari, od kojeg ona neposredno izviru. Sada pitamo: koja su ta bitna i primarna svojstva, neposredne vjesnice bistva?

Primarna svojstva prirodnih tjelesa: Kolikoća — Aktivnost.

8. Prirodna tjelesa imadu svoja bitna *primarna* svojstva, odakle druga kô iz vrutka proizviru. Ta su svojstva i najzadnja; jer iza njih nema drugih, već jedino supstancija, iz koje ona neposredno izviru. Sekundarna svojstva izviru posredno, preko primarnih, iz supstancije. Prema tomu primarna i sekundarna svojstva predmnijevaju njeki subjekat, njeku korelativnu podlogu, koja ih nosi i uzdržava; ona pretpostavljaju supstanciju. Pošto su i jedna i druga u svojoj eksistenciji ovisna o supstanciji (*cujus esse est inesse)*, zovu se skupnim imenom: *akcidensi.*

Sad pitamo: koja su *primarna* svojstva prirodnih tjelesa, koja nas neposredno dovode do supstancije, a iz kojih istodobno izviru sekundarna?

Narav prirodnog tijela nama se javlja preko dviju svojstva, koja su svim materialnim stvarima zajednička: preko *kolikoće* i *kakvoće*, ili aktivnosti u najširem smislu. Po prvoj su tjelesa protegnuta u prostoru, po drugoj svrstana u njeki stalni red roda i vrsti. Kolikoća dovodi nas neposredno do materije, kakvoća do forme; materija pak i forma prva su, konstitutivna počela prirodnog tijela. *Materija* i *forma* u peripatetičkom sustavu sačinjavaju bistvo prirodnog tijela.

Kad govorim o kolikoći, tim neizravno govorim i o *materiji;* isto tako kad govorim o kakvoći, neizravno uključujem i *formu;* jer je kolikoća poradi materije, a kakvoća poradi forme, ili bolje neposredni razvoj forme. U povodu tog pitanja dolazimo do atomističke i dinamičke teorije; jer je i prvoj i drugoj ne samo povod već i unutarnji razlog krivo shvaćeni smisao kolikoće, odnosno kakvoće.

Mi ćemo najprije ispitat primarna i zajednička svojstva prirodnih tjelesa — kakvoću i kolikoću, te vidjet, da li sama kolikoća, (atomizam) ili sama kakvoća ili sile, (dinamizam) ili obadvije

ukupno, te u kojem smislu, dovode nas do prvih, realnih, konstitutivnih počela prirodnog tijela, do *materije* i *forme*.

a) **Kolikoća.**

9. »Kolikoća, po učinku, što ga izvodi, jest akcidenat, što supstanciju proteže u prostoru; ili jest ona vlastitost tijela, po kojoj ono zauzima stanovitu omjeru (dimensiju) u prostoru. Zato se hoće množina česti, od kojih je jedna izvan druge; jer u svakoj omjeri razlikuje se lijevo i desno, pošto je bez sumnje lijevo izvan desnoga.«[1])

Kolikoća *je fisična,* u koliko se nalazi u svim fisičkim tjelesima; *matematična,* u koliko se apstrahuje od prirodnih tjelesa, te se promatraju samo tri dimenzije.

Glavna *svojstva* kolikoće jesu: *neproničnost,* svojstvo tijela, da se opire vanjskom tvornom utjecaju; *djelivost,* svojstvo po kojem se tjelesa dadu mekaničnim sredstvima dijeliti; *mjerljivost,* svojstvo po kojem se tijelo dade odregjenom mjerom n. p. metrom mjeriti. Prema tom svojstvu svako tijelo imade tri dimenzije: dužinu, širinu i višinu. Mjera u dužini zove se crta; mjera, koja dužini pridodaje širinu, zove se ploha; mjera, koja obim dimenzijama pridodaje i višinu, zove se solidno tijelo. Prema tomu Liberatore definuje kolikoću: »Supstancija podložena trim dimenzijama.«[2])

Narav kolikoće izvodi se iz njenog bistva. Kolikoća je *akcidens vlastiti* (acc. proprium), jer iz samog bistva nužno proishodi, te se naravnim načinom od tjelovne supstancije ne da odvojiti; jest akcidens *fisični,* jer je kolikoća unutarnja samomu tijelu, a ne samo njegova vanjska modifikacija; jest akcidens *apsolutni,* jer je naime neka stvarnost različita od same supstancije, a ne samo njezin način: nije akcidens *modalni*.

10. Fisička dakle kolikoća nije isto, što i bistvo tijela, već od njega činom različita. Naravlju bo (natura) prije je supstancija, a onda njezin akcidens. Tjelovna supstancija nije zato supstancija, jer imade kolikoću; nu jer je tjelovna supstancija, imade kolikoću, ona bo je prikladna, da primi dvostruku omjeru; ona pridodaje prostomu pojmu supstancije entitativnu distinkciju, te ju omegjašuje na prostor.

[1]) Dr. J. Stadler: Opća metafisika. Sarajevo, 1907. str. 109.
[2]) Institutiones philosophicae, Neapoli, 1900. II. str. 69.

Ovo izrijekom tvrdimo *protiv Kartezija,* koji je bistvo tjelovne supstancije postavio u kolikoći ili u kontinuitetu triju dimenzija. Tjelovna protežnost, kaže Kartezij, takvo je svojstvo prirodnog tijela, da sva druga oko sebe usredotočuje. Nijedno drugo svojstvo, kao otpornost, djelivost, boja, težina ne može biti bez protežitosti; dotično tijelo može izgubiti sva ta svojstva, ali ne će zato prestati biti suvislom cjelinom (continuum.) Iz toga po Karteziju slijedi, da je tjelovna supstancija isto, što i njegova protežitost, ili da sama protežitost triju dimenzija sačinjava bistvo tijela.

Temeljna zabluda ove teorije stoji u tom, što je Kartezij, vrstan matematičar, poistovjetio apstraktnu protežitost u dužini, širini i visini sa konkretnom, matematsko sa fisičnim tijelom, prazni idealni prostor sa konkretno ispunjenim.[1])

Ali protežitost ne sačinjava bistvo prirodnog tijela. »Prostornost sama ne sačinjava tijela, inače ne bi bilo razlike izmegju geometrijskog t. j. idealnog i realnog tijela.«[2]) Zahtijeva se, košto ćemo kašnje vidjet, i jedan drugi aktivni princip. Supstancije su djelotvorne, prirodno tijelo je aktivno; i baš po toj aktivnosti mi ga spoznajemo, dok protežitost ili kolikoća kao takva nije ni u jednom slučaju aktivna. Po tjelovnoj supstanciji zaprema prirodno tijelo stanoviti i stalni položaj u stvarnom redu eksistencije, po njoj opredjeljuje se na stanovitu vrstu; kolikoća pak jest indiferentna bilo na koju vrstu; jer i oblik (figura) stvari — opredjelba kolikoće — je posljedica specifično formalnog principa. Tjelovna supstancija posjeduje u sebi princip jedinstva — prirodno tijelo je *jedna* sastavljena supstancija — kolikoća, sama po sebi, je formalni princip protežitosti. Tjelovna supstancija zahtijeva tri dimenzije, kolikoća može biti u jednoj ili u dvijem dimenzijama.[2])

Svojstva dakle tjelovne supstancije ne samo da su različita, već donekle i oprječna svojstvima kolikoće. Iz toga slijedi, da jedna i druga svojstva ne mogu *neposredno* izvirati iz jednog principa. Naprotiv *različita* i oprječna svojstva predmnijevaju i *različite* formalne principe, odakle posredno ili neposredno izviru prema onoj: *operatio sequitur esse.* U našem slučaju kolikoća i

[1]) Sr. Kleutgen: Philosophie der Vorzeit, Innsbruck, II. n. 659 ss.
[2]) Vidi: Willems: Institutiones philosophicae, 1906. II. str. 11.

njezina svojstva ne sačinjavaju bistva prirodnog tijela, jer u toj predmnijevi morale bi iz dotičnog bistva neposredno izvirati i svojstva, koja su kolikoći oprječna; a to je nemoguće.[1])

Kolikoća je dakle *primarno* i neposredno svojstvo tjelovne supstancije. »Kolikoća je onaj prvi znamen, po kojem spoznajemo tjelesa, te ih lučimo od ne-tjelesa. Tjelesa su supstancije, koje potpadaju osjetnoj zamjedbi. Ali sjetilima ne zamjećujemo supstancije nego preko sile prostornosti, u kojoj se nalaze sve sjetilne kakvoće, ne isključiv ni silu otpornosti.[2])

b) **Kakvoća. (Aktivnost.)**

11. Kao što po kvantitetu lučimo tjelesa od ne-tjelesa, tako po kvakvoći ili aktivnosti, po tom »diferencialnom principu svoje vrsti« (ratio cujuspiam differentialis), lučimo jedno tijelo od drugoga. U strogom smislu *kakvoća* je: akcidens, koji usavršava supstanciju i njezino djelovanje.

Nama je ovdje govor o kakvoći, u koliko je ona primarno svojstvo svih tjelesa. Sva prirodna tjelesa obdarena su sebi doličnim prirodnim silama, ona su zato aktivna, ona djeluju. Sile prirodnih tjelesa su vitalne ili nevitalne. *Vitalne* sile unutarnjim načinom pokrećuju organska bića: biline, živine; *nevitalne* ili fisične sile pojavljaju se u ostaloj anorganskoj prirodi. Ove se opet dijele: u *kemičke*, po kojim se počela sastavljaju u slučenine (spojeve), ili slučenine (spojevi) rastavljaju u počela; u *fisične* uopće, koje pak mogu biti *atomične*, ako se nalaze u samim elementima, kao sila kohezije, teže, specifične težine; *molekularne*, ako se nalaze u skrajnim fisičnim česticama ili molekilima, kao sila adhezije, koja molekularne čestice raznovrsne naravi uzdržava, sila magnetična, električna, sila upijanja i lomljenja svjetlosti i t. d.; *mekanične*, koje se osnivaju na tromosti (ustrajnosti) tjelesa, po kojoj sile reagiraju

[1]) O megjusobnom odnosu izmegju kolikoće i supstancije piše Schiffini: »Nam essentia substantiae corporeae in eo est, ut sit *substantia ex materia et forma composita, cui trina dimensio debetur:* quantitas vero ab omnibus intelligitur *illud, unde proxime et formaliter trina ista dimensio substantiae convenit.* Atque haec sine ulla contradictione concipiuntur, si dicatur quantitas esse dumtaxat proprietas corporeae substantiae, distincta quidem, naturalis tamen.« — Institutiones philosophicae in compendium, 1903, Nr. I. str. 304.

[2]) Liberatore, l. c. str. 69.

protiv spoljašnje sile, ili se izvagjaju iz mekaničkog gibanja, kao tlak, vlak, hitanje u vis, padanje tjelesa, rastavljanje i sastavljanje gibanja.

Sva su prirodna tjelesa u nekom smislu aktivna; jer sva kriju u sebi njekoje kemičke ili fisičke sile, bez kojih niti bi mogla postojati, niti bi ih mogli mi upoznati ni megjusobno lučiti, odnosno svrstavati u stanovite razrede i vrste. Po aktivnosti mi spoznajemo, *kakva* su tjelesa.

Aktivnost dakle i kolikoća jesu općenita i zajednička svojstva svih tjelesa; uz jedinu razliku, da su ona svojstva pasivna, koja proistječu iz kolikoće, a ona, koja proistječu iz kakvoće, aktivna.

Sad možemo korak dalje. Rekosmo, da je kolikoća zaradi materije, kakvoća zaradi forme. Materija i forma kao konstitutivna počela se stječu, da sastave jedno prirodno tijelo. Tim bi pitanje bilo riješeno.

Ali na žalost svi ne prihvaćaju ovog našeg zaključka; već iz krivo shvaćenog pojma kolikoće i kakvoće zavagjaju se na stranputicu atomizma i dinamizma. Jednima je prirodno tijelo samo materija, odnosno sama protežitost triju dimenzija, drugima sama aktivnost, odnosno sile, iz kojih se i materija izvija. Tko ima pravo? Da vidimo!

Za riješenje ovog zamršenog pitanja (quaestio intricatissima) mi postavljamo tri hipoteze: Ili se predmnijeva samo jedan konstitutivni princip prirodnog tijela (monizam), ili dva (dualizma.) Ako je jedan, taj je ili čisto pasivan (materija-atomizam), ili čisto aktivan (dinamizam); ako su dva, tad je jedan pasivan, drugi aktivan (materija i forma.)

Pobivši kao jednostrane i nedostatne dvije prve hipoteze, prihvatit ćemo treću, kao jedinu, koja se sa zdravim razumom i iskustvom slaže.

Atomizam.

12. Krivi dakle pojam kolikoće naravska je genesa filosofskog[1]) atomizma. Kolikoća ili prostornost *pripada* bistvu stvari, ili bolje pripada tjelovnoj masi-materiji, ali ne sačinjava samog bistva. Kolikoća je akcidens, oni pak, koji su sa Kartezijem poistovjetili

[1]) Filosofski atomizam treba pomno lučiti od kemičkog atomizma koji ide za tim, da protumači njekoje kemičke i fisičke pojave.

prostornost, sa bistvom tjelovne supstancije, nijesu mogli drukčije, a da i prve, fisične i realne principe prirodnih tjelesa ne postave u suštoj materiji, odnosno u njenim najmanjim česticama.

Atomizam je davno prije Kartezija bio. *Leucip* i njegov učenik Demokrit († 370 prije Kr.), *Epikur* († 271 pr. Kr.) učili su, da je ovu neizmjernu svjetsku prazninu od vijeka ispunjavao neizmjerni broj nedjelivih, tromih, jednostavnih tjelesca — atoma. Atomi se razlikuju samo vanjskim oblikom, oni su kukasti, kvakasti, uvijani, pupčasti, dupki, i t, d. Atome po sebi trome pokreće vanjska mekanička sila, oni se neprestanim sudaranjem zadijevaju, zakvače jedan za druge, prionu jedan uz druge, pa se tako sastavljaju u tjelesa, koje rjegja koje gušća, malena i velika, dok su tekom vremena uobličili ovaj uregjeni »kosmos« sa svim njegovim pojavama.

Petar Gassendi, svećenik († 1655), uskrisio je u XVII. stoljeću Epikurov atomizam. On prihvaća atome, ali ne brojem neizmjerne, jer prazan neizmjeran prostor ne opstoji. Atomi su u odregjenom broju stvoreni od Boga, te obdareni njekim silama. Proces kako iz atoma nastaju tjelesa, tumači Gassendi poput Epikura agregacijom.[1])

Moderni pak materialisti uopće, kao Vogt, Feuerbach, Moleschott, Büchner, Fechner, Haeckel, i drugi, svagjaju sve pojave organske i neorganske prirode, ne isključiv ni samu inteligenciju, na suštu materiju, odnosno na njene vječne i nepromjenljive atome, obdarene njekim silama.

Materialistička struja zahvatila je i naše domaće pisce. Tako naš »filosof«(!) Davorin Trstenjak u »Sarajevskom Školskom Vjesniku«[2]) piše: »Počela su dakle osnov i početak svega, što jest, što je bilo, i što će biti. Od počelâ postala su tijela, da od njih po vremenu postanu druga .... Razvija se sva priroda ... bezustrojna kao i ustrojna tijela, kao što sve, što je materialno i što nije. Razvija se čovjek, kako tjelesno, tako i duševno« (od atoma.)

»Razvitak čovječanstva može se razumjeti samo spoznajom prirodnog procesa.«[3]) (Marksovo materialistično poimanje povjesti.)

[1]) Vidi: Stoeckl: Lehrbuch der Geschichte der Philosophie. Mainz 1870, str. 535.

[2]) God. 1903, str. 18.

[3]) Ib. str. 17.

I ova je karateristična: »Opravdano je, da sadašnja počela nijesu počela od vajkada, da usavršivanjem i staranjem svijeta postaju nova počela. Što je svijet savršeniji, to je u njemu i više počela. Tako isto i u organskom svijetu: prostiji je organizam od manje počelâ, a savršeniji od više njih.«[1]) Do sada je kemija iznašla postojećih 78 počela; Bog znade, koliko će se ih još *razvit!?*

13. *Atomizam,* koji istražuje unutarnju narav samih tjelesa iz njegovih konstitutivnih principa, dade se svesti na slijedeće točke:

a) Tjelesa su sastavljena od najmanjih, nedjelivih, jednostavnih i nepromjenljivih elemenata materije (atomi.)

b) Sastavljeno tijelo ili slučenina (corpus mixtum) nije po vrsti različito od svojih elementarnih sastojki. Razlikost tjelesa svagja se jedino na vanjsku disposiciju atomâ.

c) Sastavljanje elementarnih atoma u slučenine moguće je jedino vanjskim mekaničkim gibanjem, koje, dok prouzrokuje razno agregatno stanje atoma, istodobno i tumači samo akcidentalnu promjenu, te samo *akcidentalnu* razliku raznih tjelesa. Po tom tjelesa nijesu bitno različita. Sila atrakcije i odbojnosti, kojom su atomi obdareni, uvjetuju njihovo surazmjerno ponamještanje. Prirodno tijelo učinak je neutralizovanih sila atrakcije i repulsije.

Pobija se mekanički atomizam.

14. Metafisičko ozagje atomizma je materialistički monizam, koji u materiji nalazi zadnju i jedinu osnovnu podlogu svega, što opstoji; kojemu je materija ne samo materialni, nego i formalni uobličujući princip sveg stvarstva. Temeljni kanon atomizma kulminira u stavci: *Materija je sve.*

Mi pak kažemo: *materija nije sve.* Sama materija nije konstitutivno počelo prirodnog tijela. Moderna nam fisika jamči, da materija u supstancialnoj kao i u akcidentalnoj promjeni mijenja jedino svoj oblik, a ne kolikoću. Materija po kolikoći uvijek ostaje jedna ista. Materija ne propada. Materija je nerazoriva; nema bo prirodne sile, koja bi ju mogla uništiti. Materija je dakle gledom na kolikoću, težinu, tromost (ustrajnost), gravitaciju nepromjenljiva. Ta su joj svojstva bitna, neotugjiva; ona ih ne može iz-

[1]) Ib. str. 18.

gubiti, a da istodobno ne izgubi i svoj raison d'être. »Sve je materija« vrijedi u smislu: da svaka tjelovna supstancija nasljegjuje generična svojstva materije, biva protežitost, težinu, gravitaciju.

Ali *»materija nije sve.«* Materija, ta masa nerazoriva i t. d. po svojem je bistvu materialna; a po tom protežita, djeliva, raspadljiva, koja teži nekoj stabilnoj razvnoteži, te je podlogom samo vanjskom mekaničkom gibanju. Takva materija ne može sama po sebi sastaviti *jedinstvenog prirodnog tijela*, ako ne ćemo sa principom »dovoljnog razloga« u kut. Po tom principu ne može u učinku biti onoga, što se barem virtualno ne sadržava u uzroku. U našem slučaju, materija djeliva ne može svome učinku saopćiti jedinstvenosti; materija troma ne može saopćititi aktivnosti; materija indiferentna na svako vanjsko gibanje ne može saopćiti onog odregjenog djelovanja, koje opažamo u anorganskoj i organskoj prirodi. Što vrijedi za materiju uopće, to vrijedi i za njezine integralne česti, za atome, koji su u predmnijevi atomizma materialni, a potom protežiti, tromi, djelivi, teški; integralne bo česti u svojoj su suštini jednake sa svojom cjelinom. *Materija* dakle *nije sve.*

Nu atomizam je kompleksan sustav. Rastavimo ga na svoje sastavne česti; ispitujmo pojedine česti u svojem odnosu spram cjeline; promotrimo atomizam u svojim principima i konsekvencijama.

15. *Atomizam ne rješava pitanja o prvim počelima tjelesâ, već presuponuje atome protežite*, sa nikakvim ili samo odbojnim i privlačivim silama. Takvi bo atomi, u prostoru protežiti, savršena su i potpuna tjelesa, premda najmanja; bistvo bo tijela je jednako u maloj i velikoj količini, jer količina ne sačinjava bistva tjelovne supstancije.

A ni agregacija atomâ, koji se samo kvantitetom razlikuju, ništa ne tumači. Jer, kad se istražuju zadnja *fisična i realna počela* stvari, ne gleda se na njihove integralne česti, nego na unutarnju njihovu narav, koja ne može biti istovjetna sa naravlju integralnih česti ili pak cjeline; pošto tada ne bismo poznavali bistva tjelovne supstancije iz njezinih konstitutivnih elemenata. Kad dakle atomizam u integralnim česticama, u jednovrsnim atomima postavlja prve, fisične i bistvene principe svih stvari: tad on pitanja ne rješava, budući se o tim prvim sastojcima dade ponoviti pitanje: kakva je narav tim sastojcima? Koji je dovoljni unutarnji razlog eksistencije atomâ? Na to atomizam ne odgovara, već polazi sa isvjesne pretpostavke: da atomi *jesu.*

Temeljna je zabluda atomizma, što integralne česti poistovjetuje sa bistvenim. Integralne česti, *natura et origine* predmnijevaju bistvene. Nijedna stvar ne može imati integralnih česti, ako prije integralne česti ili odnosno cjelina nema razloga svoje eksistencije u svom bistvu. Dotična stvar je ono, što doista jest po bistvu, koje se definuje: *»primum eorum, quae in re insunt«*, početak onoga, što je u stvari.

Dovoljni dakle razlog eksistencije atomâ možemo naći jedino u njihovu bistvu. Atomizam pak tim, što pretpostavlja eksistenciju atomâ, pretpostavlja i unutarnji prvi razlog te eksistencije: biva bistvo. Tim i pitanje o bistvu ili naravi prirodnog tijela ne rješava, već naprosto pretpostavlja.

16. *Atomizam polazı sa krive pretpostavke o nedjelivosti atomâ.* Nedjelivost atomâ fisička je a ne filosofska hipoteza. Drobljenje materije do u najmanje čestice moguće je do njeke mjere. Dalje ne mogu atome ni instrumenti moderne fisike i kemije dijeliti; daljna je djelivost *fisički nemoguća.* Kad dakle moderna fisika ili kemija polazi sa nedjelivih atoma, elektrona, kemičkih počela, da protumači samo fisičke, kemičke, električne prirodne pojave: to stanovište, sa iskustvenog pogleda, može biti opravdano. Drugo je pitanje, kad se sa istog stanovišta hoće da protumači i *unutarnju* podlogu tih prirodnih pojava ili narav prirodnog tijela. To već nije pitanje fisike nego *metafisike.*

I doista *nedjelivost atomâ* u strogom se filosofskom smislu ne može održati. Atomi su *in potentia* uvijek djelivi. Nije protuslovna mogućnost daljne djelivosti i onda, kad je daljna djelivost fisički nemoguća; jer što je fisički nemoguće, nije istodobno i metafisički. Metafisička mogućnost može postojati i bez fisičke. »Prostornosti je bitno, da je djeliva«, kaže Gutberlet.[1]) Pak i najzadnja, najsićušnija čestica, dok je tvarna, jest i prostorna, a potom i djeliva; jer se bitni predikati ne gube, oni su neotugjivi. Djelivost je bitni predikat tvari, pa i tvarnih atoma.

[1]) Kod: Willems l. c. str. 29.

Kad dakle atomizam kao filosofski sustav, hoteći iz zadnjih fisičkih počela sviju stvari protumačiti unutarnju narav prirodnog tijela, polazi sa nedjelivih atoma; tad on polazi sa puke negacije, sa puke ništice, on gradi bez temelja kule u zraku. Iz ništa nema ništa. Nedjelivi atomi u strogom su smislu jednaki netvarnim atomima; a netvarni atomi ne će nikada sagraditi materije.

I g. Dlustuš osjeća tu poteškoću, kad piše: »Ako su atomi protežita tjelešca, onda oni imaju djelova, dakle već nijesu zadnji sastajci.«[1]) I drugdje: »Ako pak reknemo, da su posljednji sastajci neprotežiti, eto nas u Zenonovoj klopki: ako je dužina, visina i širina jednog atoma = 0, onda će te protege dvaju atoma biti jednake 0 + 0 = 0, ako ih pak uzmemo deset, stotinu, hiljadu, milijune, zbir će vazda biti = 0.«[2])

Prigovaraju nam: Narav, u koliko je konkretizovana u njekoj veličini, nije beskrajno djeliva; jer se tako dolazi ad »*minima naturalia*« starih, ili do molekila modernih, koji se ne mogu dijeliti, a da se sama narav dotične stvari ne uništi. — Ta doista istinita, *fisička činjenica* nema ništa protiv naše *filosofske* teorije. Atomizam po svojoj navadi zamjenjuje filosofsko sa iskustveno fisičkim pitanjem. Atomizam mora nam protumačiti *unutarnju* narav stvari iz prvih počela, a ne polaziti sa gotove činjenice, odnosno sa vrsno (specifično) različitih molekila, od kojih kemičkim spajanjem nastaju razne slučenine. Takva »*minima naturalia*« ili molekili su bistveno potpuna tjelesa, *intregralne* česti njeke cjeline. Atomizam uz fisičko mora nam protumačiti i metafisičko pitanje (t. j. mora protumačiti *unutarnji* dovoljni razlog, zašto je molekil — molekil. Taj unutarnji razlog nalazimo u njegovom bistvu. Fisički ili kemički atomizam ne može se do pojma bistva uspeti.

Sa bistvom u tjesnom je odnosu vrsna razlika odnosnih tjelesa. Vrsna (specifična) razlika očituje se u vrsno različitom djelovanju dotičnih tjelesa. Princip pak djelovanja jest *narav*. Narav i bistvo stvari razlikuju se samo pojmovno. Atomizam, dok ne tumači bistva, ne može protumačiti ni vrsne razlike. O tom u slijedećoj točki.

17. *Krivo atomizam pretpostavlja, da su atomi jednovrsni.* Tomu se očito protivi kemija, koja je iza mnogovrsnih i teških pokušaja došla do resultata, da imade tvari, koje se ni na koji način ne dadu u druge rastavljati, niti od drugih sastavljati. Te se tvari zovu »kemička počela« ili »kemički elementi«, kojih ima 78. Tako ima kovnih počela, kao n. p. zlato, srebro, platina, željezo, bakar i dr.; nekovnih počela, kao: kisik, vodik, chlor, jod i dr. Ta počela već stoga, što ih ima 78, nijesu istorodna-homogena, već raznorodna-heterogena. Od ovih su sastavljena sva nebeska tjelesa.

Atomizam, za volju svog sustava, poriče u principu ovu stalnu i iskustvenu činjenicu. A zašto? Jer uz materiju ne će da atomima pripozna i jedan drugi, različit od nje princip, njeku silu, u našem slučaju silu »kemičke afinitete«, sile molekularne, koje omogućuju kemički spoj atomâ u molekile, molekikâ u slučenine. Svakako je izvan svake sumnje, kako gore opazismo, da manja ili veća količina jednovrsnih atoma ne stvara vrsne (specifične) razlike u svojim slučeninama, ne ćemo li da prihvatimo apsurd: da je učinak veći od svog uzroka. I zato

18. *Atomizam ne tumači sastavljenih tjelesa ili slučenina.* Kemija i fisika uče, da su svojstva slučenina, ili u svemu ili djelomice različita od svojstvi svojih sastavnih elemenata. Tako n. p. boja, njuh, okus, naravno agregantno stanje, »kritična« temperatura, temperatura taljenja, vrijenja, moć lomljenja svijetla i druga svojstva slučenina ne mogu se izvoditi iz svojstvi elemenata. Različita su svojstva u slučeninama od svojstvi atomâ, koji dotičnu slučeninu sastavljaju. Tako n. p. voda ima veoma malo zajedničko sa svojim elementima: ona je redovito tekućina, a njezini su elementi uzdušnine, rastegljive, ekspanzivne; dok je voda teška te se ne da stlačiti. Voda je ognju veoma oprječna; pa ipak njezini elementi gore u ognju, da, kisik se hoće za svako gorenje.[1])

Našoj je tvrdnji u prilog g. Dlustuš. On piše: »U kemičkom spoju dvaju ili više elemenata promijene svi svoja prvobitna svojstva, tako da ih u novom obliku ponekad ni prepoznati ne možeš; uzmimo samo na primjer spoj sumpora sa živom — rumenac, spoj vodika sa kisikom — vodu i t. d.«[2])

Sva ova različita svojstva slučenina dovode nas do njihove specifično različite podloge, t. j. do supstancije, ili do naravi stvari,

[1]) O. c. str. 187.
[2]) O. c. str. 188.

[1]) O. c. str. 71.
[2]) O. c. str. 197.

u koliko je princip specifično različitog djelovanja. Jednovrsni atomi, njihov slučajni porazmještaj u raznolikim agregantnim stanjima, ne mogu proizvesti specifično različite supstancije s razloga, koje smo prije naveli.

Takva dakle svojstva, pošto izviru iz same naravi slučenine, ne mogu joj biti izvanjska, već unutarnja; nijesu bo proizvod slučajne kombinacije atomâ usljed vanjskog mekaničkog gibanja, već polaze od principa, koji je od atoma bitno različit.

Atomizam te ***specifične razlike slučenina ne može nikako protumačiti.*** A) Ne iz samih atoma; jer oni ne mogu dati onoga, što nemaju; ako nijesu specifično različni, ne mogu ni proizvesti specifično različite slučenine, već samo veću ili manju količinu istog počela. B) Ne iz kemičke kombinacije atomâ, jer ova pretpostavlja u samim atomima kemičku afinitetu, koja se opet ne izvija iz samog kvantiteta[1]) ili iz same materije, koja je sama po sebi troma, djeliva, raspadljiva, te teži za rastavljanjem, a ne za kemičkim spojevima. Pa i u nedopuštenoj pretpostavci, da je kemička afiniteta posljedica zgodnog namještaja atomâ, otkle homogenim i istovrsnim atomima stupnjevi veće ili manje afinitete? Zašto n. pr. chlor u uzdušnom stanju imade 15 puta veću afinitetu sa kalijem, nego sa zlatom, 10 puta veću sa magnezijem nego sa zlatom? Zašto se opet samo 16 mjera kisika i 2 mjere vodika spajaju i tvore slučeninu — vodu?[2])

Iz rečenoga je jasno, da se kemička srodstva atomâ, te iz njih kombinovana slučenina, ne tumači iz same materije kao takve, već im za podlogu služi jedan drugi princip, koji odregjuje njihove stalne i odregjene kombinacije; a to je ***supstancialna formâ.*** Ovdje možemo nadodati i to, da iz atomâ, koji osim materije ne pretpostavljaju jedan drugi, od nje različiti, konstitutivni princip, koji bistvo atomâ upotpunjuje, te ga postavlja u red efektivne realnosti: nije nikako moguće doći ni do kemičkih počela, a kamo li do kemičkih spojeva.

[1]) Pa i sam Wundt tvrdi: »Tako n. pr. nazor, koji je u naše doba izbio na dvor, da se sve kvalitativne razlike poznatih nam kemičkih elemenata osnivaju jedino na kvantitativnim razlikama u smjesi jedne te iste pratvari: za sada ima još imaginarni karakter, pošto oni razlozi, kojima se to potkrepljuje, konačno ne odlučuju o stvari.« System der Philosophie, 322. Kod Dlustuša o. c. str. 196.

[2]) Vidi: Willems, o. c. str. 81.

Prigovor.

Pošto slučenina sadržava specifičnu težinu svojih počela, slijedi, da se i svojstva iste slučenine izvijaju iz njenih megjusobno neutralizovanih i izjednačenih elemenata.

Odgovor.

Uopće: svako prirodno tijelo ima kvantitativna i kvalitativna svojstva; kvantitativna susljegjuju materiju, kvalitativna formu dotičnog tijela. Zato ništa ne priječi, da n. p. mjerljivost, težina, djelivost, nepроničnost i druga svojstva materije ostaju ista u počelima, kao i u od njih kombinovanoj slučenini. Počela i slučenina nalaze u materiji svoju zajedničku rodnu osnovku. Iz toga je već jasno, da dotični prigovor nema temelja; jer kakogod što ne propada materija, ne propadaju ni njezina bitna svojstva, u našem slučaju težina. U počelima kao i slučenini masa a potom i njezina težina jest nepromjenljiva. Nu to ne vrijedi za kvalitativna svojstva, koja sa materijom ne stoje u rodnom srodstvu, već se ***neposredno*** izvode iz drugog principa t. j. iz ***forme supstancialne.***

Navedimo auktoritet učenog Liberatora: »Kolikoća, koji odgovara težina, stoji sa strane materije, te slijedi rodnu (generičnu) a ne vrsnu (specifičnu) razliku tjelesa. Pošto u sastavljenim ostaje materija jednostavnih tjelesa, mora ostati i rodna razlika, mora ostati ista težina, te je protivno nemoguće.«[1])

19. ***Još manje može atomizam protumačiti živa bića.*** Bitna bo je razlika izmegju organske i neorganske prirode, izmegju bilinâ i živinâ s jedne, i rudâ s druge strane. Tu nam razliku odnosna bića očituju svojim specifično različitim djelovanjem, kao neposrednim pojavama samog bistva.

Organska od neorganskih tjelesa razlikuju se: a) ***prirodnim ragjanjem;*** živa se naime bića, samo naravnim ragjanjem od drugih istovrsnih individua rasplogjuju, dok se kod neživih bića ne opaža ni traga kakvoj generaciji. b) ***razvojem;*** živa se bića neprestanom asimilacijom organske i neorganske prirode razvijaju i usavršuju, dok neživa — rude — samo povećavaju svoj obujam vanjskim nadometkom. c) ***propadanjem;*** iza nekog vremena živi se organizam nekom unutarnjom nuždom raspada, dok anorganska bića imadu neodregjenu trajnost.

[1]) O. c. s. 125.

Sva ova djelovanja živih bića predmnijevaju jedan unutarnji životni princip (principium vitale), odakle kanoti iz vrutka izviru sve životne pojave.

Sad pitamo: Kako je moguće, da tijelo sastavljeno od atomâ, ili atomi sami, iz sebe razviju takvo unutarnje, imanentno djelovanje u odregjenom pravcu? Atomi su podložni jedino izvanjskom i prolaznom mekaničkom gibanju; dok je život pojava unutarnjeg imanentnog života, koji se iz materije kao takve, ne može nikada izviti.

Povrijegjeni princip »dovoljnog razloga« nesmiljeno obara svaki pokušaj, koji ide za tim, da iz manje savršenog izvede nešto savršenije, u našem slučaju: život iz materije.

Zaključimo: Atomizam, polazeći sa izvjesnih, neutvrgjenih pretpostavki jednovrsnih i nedjelivih atoma, ne može protumačiti kemičkih počela, potom ni specifične razlike tjelesâ, a još manje organsko živa bića.

Dinamizam. Leibnic. Bošković.

20. Mekanička teorija atomizma, koja na tromu i prostornu masu primjenjuje zakone mekanike i lokalnog gibanja, jest teorija jednostrana i nedostatna, da protumači fisično jedinstvo prirodnog tijela. Jednostrana jest i nedostatna, jer u tjelesima ne vidi nego prostornost i kolikoću: prostornu masu podložnu jedino prolaznom mekaničkom gibanju. Na fisično, svakome tijelu od naravi prirogjeno djelovanje atomizam ili se ne obazire, ili ga tumači jednostrano mekaničkim gibanjem. Ta teorija nije ispravna.

Prirodna tjelesa obdarena su fisičkim i kemičkim silama, preko kojih mi ih spoznavamo, lučimo jedno od drugoga i svrstavamo u stanovite razrede i vrste. *Tjelesa spoznajemo, u koliko su djelotvorna.* Ova činjenica bila je mnogima povodom, te su upali u drugu skrajnost — čistog *dinamizma*, koji u tjelesima ne vidi nego sile i jedino sile. Zadnja fisična načela kosmosa su — *jedino sile.*

Bitnost dinamizma stoji u tom, što uči, da su sva tjelesa samo sastojci njekih sila, koje *ne pretpostavljaju ni materije ni prostornosti.* »Sila je po tome starija od materije, materija je njezin pošljedak, resultat njezina djelovanja; ili još najbolje da reknemo, pojava, kojom se opstojanje i djelovanje sile očituje našemu osjetu.

Sila je po tomu suštvo, bistvo, materija je tek spoljašna njezina pojava«. Tako Dlustuš analizuje Leibnicov dinamizam.[1])

Jedni dinamisti prihvaćaju subjekat ili podlogu sila, a drugi ne; prvima su podloga sile njeka jednostavna, virtualno protežita bića, od kojih se razvile sve kosmičke pojave; drugi niječe i tu podlogu. Prvi sustav dolazi pod imenom »atomistički«, a drugi »transcendentalni« dinamizam. O jednom i drugom obliku bit će ovdje govora.

Glavni zastupnici atomističkog dinamizma jesu: Leibnic († 1716) i naš Bošković († 1787), član Družbe Isusove.

21. *Leibnic* ispitujući prirodu nije se zadovoljio matematskim izvodima jednog Kartezija, već je na ispitivanje prirode primijenio i osnovne zasade metafisike, poglavito princip »dovoljnog razloga«. Da iz djelovanja prirodnih tjelesa zaključimo na njihovu narav, nije po Leibnicu dostatno polaziti sa izhodišta jedino materialne protege, dakle samo sa *materialnog principa*, već i sa izhodišta djelotvornih sila, kojima nam se tjelesa pojavljuju, dakle i sa *formalnog principa.* Zato, zaključuje Leibnic, tjelovna supstancija nije u samoj suvisloj cjelini, u samoj tjelesnoj neprekidnosti.

Dovde se s Leibnicom potpuno slažemo. Ali kad je on pošao, da osječe granice materialnom i formalnom principu, poistovjetio je u svojim *monadama* jedan sa drugim, atome sa silama. »Monade« su Leibnicu jednostavne supstancije, koje niti su od drugih proizvedene, niti se mogu u što razriješiti; Bog, koji ih je stvorio, On ih jedini može uništiti. Monade kao jednostavna bića nijesu materialno, već samo virtualno protežite. No nijesu zato bez svake sadržine; monade su sile sa njekakvom podlogom, one su »entelehie«, počela bića i života. One se u svakom tijelu nalaze u neizmjernoj množini. I zato je u tijelu sve aktivno, sve živi; ono je resultanta nebrojenih monada, odnosno nebrojenih sila.

Dovoljni razlog promjenama i grupiranju atoma postavlja Leibnic u od Boga preopredjelivoj harmoniji (harmonia praestabilita.) Pošto jednostavne monade ne mogu utjecati jedna na drugu, postavlja Leibnic u monadama princip predodžbi i teženja (principium repraesentandi et appetendi.) Preopredjeliva harmonija, prema

[1]) O. c. str. 189.

tim u monadama utisnutim principima, iste monade ujedinjuje u razna prirodna tjelesa.[1])

»Leibnic gradi materiju iz samih tačaka; svaka je tačka oživljena, ona je sila, u njoj se stvaraju predodžbe, zameću misli. Svaka je ta tačka jedna vrsta duševnoga bića. Njemu tvarno tijelo nije biće, nego agregat bića; tvar je sva sastavliena od nedjelivih bića, koja su nalik na dušu, imajući silu pomišljajnu«. Tako Dlustuš po Markoviću.[2])

22. *Bošković*[3]) za podlogu svog istraživanja prihvaća Leibnicove monade, jednostavna bića, te im prišiva silu privlačivosti i odbojnosti. Sila privlačna ta jednostavna bića ujedinjuje, sila odbojna sprječava njihov megjusobni dodir. *Fisične protežitosti tjelesa nema.* Bošković »je došao do posljetka«, tako dr. Marković, »da je sila u najmanjim sastojinama odbojna; zato su počela stvari *jednostavna i neprotežna*, da je nemoguće njihovo megjusobno dodiranje, i zato da je nemoguća zbiljna neprekidnost stvari«.[4]) Ali pošto nam izvanjsko iskustvo toli jasno posvjedočava otpornu, a potom i protežnu silu tjelesa, Bošković kaže, da fisičnu prostornost uvjetuju protežna i odbojna sila: protežna tim, što ujedinjuje veliki broj jednostavnih bića; odbojina tim, što izmegju tih bića omogućuje prazan prostor. Skoro na isti način tumači prostornost i Kant: »Bez odbojne i pritežne (privlačive) sile materija ne bi mogla opstojati, bez odbojne ne bi mogla ispunjavati prostora, bez pritežne bi se rasula u prostoru«.[5])

Jednovrsna i homogena bića stvaraju razlikost prirodnih pojava *raznim načinima* (diversitas modorum) *ujedinjavanja;* na isti način, kako od crnih točaka alfabeta zgodnim porazmještanjem mogu se sastaviti knjige, dapače cijele biblioteke.

Bošković se razlikuje od Leibnica tim, što on ne prihvaća neizmjerni broj faktično postojećih tjelesnih elemenata; i tim, što sile predodžbi i teženja zamjenjuje pritežnim (privlačivim) i odbojnim silama.

[1]) Vidi: Kleutgen. Philosophie der Vorzeit, Innsbruck 1878 str. 209—210.

[2]) O. c. s. 189.

[3]) Vidi opširni izvještaj o njegovom radu: Marković, Rad Jugoslavenske akademije, 87—90, te prikaz kod Dlustuša, o. c. s. 188 i sljedeće.

[4]) Kod Dlustuša, o. c. s. 188.

[5]) Ib. s. 205.

Mnogi su fisičari i kemičari prihvatili i dalje razvili Boškovićevu teoriju, koja se čini podesnom i plodnom za tumačenje fisičkih i kemičkih prirodnih pojava. Mi u to pitanje ne ulazimo sada, već upućujemo čitatelja na navedeno djelo dra Markovića. Sa našeg stanovišta korpuskolarna Boškovićeva teorija nije dostatna, da protumači samu narav prirodnog tijela. O tom kašnje.

23. *Dinamizam transcendentalni* siže do u najstarija vremena. Njegove stope već zamjećujemo u Eleatskoj panteističkoj školi; pogotovo pak u Platonovoj filosofiji, gdje »ideje« imadu realnu opstojnost i pogledom na svoj sadržaj.

U srednjem vijeku dinamizam se manje više jasno zaodjeva ruhom nominalizma, konceptualizma i pretjeranog Platonovog realizma. Premda se prijeporno pitanje kretalo u okviru logičkog promatranja, ipak ustaljeni oblici nominalizma vjerni su odraz i ontološkog poimanja tjelovne supstancije. Logički je red u tijesnom snošaju sa ontološkim.

Napredovanjem prirodnih znanosti, primjenjivanjem Bakonove »pozitivne« metode i na čisto filosofske istine, poprimio je dinamizam novih oblika.

Kant iz dvaju oprječnih sila ekspanzije i koncentracije izvodi tjelovnu neprekidnost. Ekspanzija tumači množinu česti, koncentracija njihovo jedinstvo u tjelovnoj supstanciji. Te dvije sile megjusobnim neutralizovanjem stvaraju protežnost. A subjekt i podloga silâ?

Moderni filosofi su dalje uobrazili sad ovaj sad onaj oblik dinamizma, sad pobrkali jedan s drugim. Nešto novo, originalno nijesu iznašli. Svi se slažu u tom, što priznavaju jedino sile fisičnim počelima sveg stvarstva. Na stvari ne mijenja ništa, ako sile dolaze pod raznim oblicima. Tako su Schopenhauer, a iza njega sa malim varijacijama Du Bois Raymund,[1]) Wundt, Hartmann, Paulsen i dr. najzadnji i jedini materialni i formalni princip postavili u njekoj *volji.* Po njima sve tjelesne pojave nijesu drugo, nego utjelovljenje one sveopće volje. (Mechanische Willensakte.)

Jedan i drugi mekanički oblik zabacuje u principu subjekat ili podlogu sila. transcendentalni izričito, atomički u svojim pred-

[1]) On piše: »Sila (u koliko se zamišlja uzrok gibanja) nije ništa drugo, nego skriven izrod neodoljive težnje za personifikacijom, koja je u nama ukorjenjena«. Kod Dlustuša l. c. str. 201.

mnijevama i konsekvencijama. Zajednički njim je pravac i ishodište. Sa te općenite karakteristike obuhvatit ćemo obadvoje jednim pogledom, te vidjet, da se jedan i drugi oblik kosi sa postulatima zdravog razuma i resultatima čovječjeg iskustva.

Pobija se dinamizam.

24. Kako god što je pogrješan atomizam, jer uz materiju ne prihvaća i jedan formalni princip, izvor djelovanja i silâ: tako je pogrješan i dinamizam, jer uz formalni ne prihvaća i korelativni materialni princip kao subjekat i podlogu materialnih sila. Atomisti izvode silu iz puke materije mekaničkim gibanjem; dinamisti naprotiv i materiju kao takvu ubrajaju u silu. Prema tomu materija je samo proizvod silâ; materija je neki akcidens, koji se iz supstancije, odnosno iz agregantnih sila izvija. Sve je sila i samo sila.

Krivo je stanovište dinamizma, *kad bistvo tijela postavlja samo u silama.* Kako god ne propada materija, tako ne propadaju ni njezine sile. Zakon energije, koji se temelji na tromosti (ustrajnosti) materije, uči, da nijedno tijelo ne može primiti gibanja, ako mu ga drugo tijelo ne saopći; takogjer ne može nijedno tijelo izgubiti svojih sila, a da ih drugo tijelo u se ne primi. Netom se tijelo promijeni, prenosi ono svoje sile na drugo tijelo. Sile dakle neprekidno djeluju. Jedna ovisi o drugoj. Jedna ne može prestati djelovati, a da druga ne započne. I obratno: nijedna sila ne počinje djelovati, a da druga ne prestane. Da bi dakle sile, koje uključuju neprestani kontinuitet i suvislost, sačinjavale bistvo tijela: tijelo bi moralo biti *jedan materialni savršeni continuum*, jedna savršena suvisla cjelina.

Iskustvo nam naprotiv svjedoči, da su tjelesa *diskretne cjeline*, da su sile n. p. kohezije, magnetizma, elektricitete, pa i vitalne u živim organizmima, omegjašene na stanoviti quantum, na odnosnu stanovitu diskretnu cjelinu. Svaka prirodna aktivnost jest ograničena na svoju korelativnu materialnu podlogu, na svoj individualni subjekat. Prirodne sile su materialne, one rade u materiji i preko materije. Transcendentne, izvanmaterialne sile ne dolaze u obzir, kad se radi o tome, da se narav tjelovne supstancije upozna iz njezinih realnih i fisičnih principa.

Nu s predmnijevane pretpostavke slijedi i drugi apsurd. Da bi bitnost tijela bila u samim silama, sva bi tjelesa neprestano djelovala; jer kako god što se bitnost jedne stvari ne mijenja, niti se gubi, već ostaje uvijek ista: tako bi i sile, koje sačinjavaju tijelo, morale *uvijek biti aktivne, i to u svakom smjeru.* Prema tomu svako bi tijelo posjedovalo sile magnetične, električne, kemičke, mekaničke i t. d. Svako bi tijelo istodobno posjedovalo pozitivnu i negativnu elektricitetu, istodobno kemičku atrakciju i repulsiju, istodobno sva protivna mekanička gibanja, kao ono hitanja u vis i padanja. Sile kemičke afinitete omogućivale bi istodobno svaki spoj i razriješivale kohezivnu silu najtvrgjeg tijela. U jednu riječ: sva bi tjelesa bila u svakom smjeru aktivna; jer sve, što je sila, moralo bi se u svakom tijelu nužno nalaziti.

To se pak protivi iskustvu. Niti tjelesa uvijek djeluju, niti sve djeluju. Njihova je aktivnost intenzivno i ekstenzivno ograničena. Iste sile, u istom tijelu djeluju sad više, sad manje; a sad i ne djeluju, ili se promjenuju, a da ipak dotično tijelo ne promijeni svog bistva. Tako n. p. voda u raznim agregatnim stanjima, kao ledac, tekućina, uzdušnina, mijenja silu topline, kohezije, ekspanzije i dr., a ipak ostaje uvijek »voda«.

Sile dakle *uopće* ne mogu biti konstitutivna počela bistva.

25. *Napose dinamizam ne tumači ni materiatnih sila.* Ovoliko već slijedi iz doslije rečenog; no jasnoće radi ovo ćemo pitanje nešto izbliže i opširnije obrazložiti.

»Svaka materialna aktivnost pretpostavlja ekstenziju, te ne može biti ni teže ni nikakvog mekaničkog gibanja bez ekstenzije«.[1]) I doista: aktivnost tjelesâ pojavlja se u obliku izvjesnog gibanja, koje predmnijeva njeku savršenost u predmetu, od kojeg gibanje polazi. Ta savršenost potpada vrhovnome rodu kakvoće. To i jest razlog, zašto svako tjelesno gibanje, u širem smislu prirodne sile, nije drugo nego odraz sjetilne kakvoće dotičnog predmeta. Gibanje ili djelovanje imade neposredni izvor u kakvoćama, a kakvoće naime primarne u samoj *naravi* stvari, koja se definira daljni princip djelovanja. (Principium quo remotum operationis).

Ali to gibanje ili djelovanje prirodnih sila, koje mi zovemo *sjetilnim kakvoćama, nužno predmnijevaju kolikoću,* biva njeku protežitost u prostoru, njeku materialnu podlogu. I doista, svako nam se tijelo pojavlja po svojim trim dimenzijama; preko ovih pak očituje i svoje izvjesno djelovanje — kakvoću.

[1]) Willems o. c. str. 95.

Izloženu nauku najbolje potvrgjuje iskustvo. Sile bo djeluju samo u prostornom, materialnom tijelu. Megjusobno utjecanje tjelesâ, na temelju njihovih fisičnih i kemičkih svojstvi, jest materialno djelovanje, koje je po svojoj naravi prolazno, a kao takvo nužno pretpostavlja protežita tjelesa, počela i slučenine. Jednostavna tjelesa, monade, moraju biti tvarno, e ne samo virtualno protežite; i to ne samo stoga, što se njima kao konstitutivnim fisičnim počelima hoće da izradi cijeli kosmos, već i stoga, što su ona princip djelovanja, *prirodnog* djelovanja.

Nema kemičke afinitete ni kemičkog spajanja, nema teže, nema adhezije ni kohezije, nema električne ni magnetične sile, nema mekaničkog gibanja — bez kvantiteta, odnosno bez materije. Materialnih sila nema nego konkretiziranih i omegjašenih materijom.

Kakav ponor zija izmegju načela dinamizma i doslije izloženih iskustvenih činjenica! Naravski, dinamizam tim, što poriče materialni princip, mora poricati i materialne sile; dosljedno on obara neposredne i posredne principe djelovanja prirodnih tjelesa, t. j. kakvoću i samu njihovu narav, način djelovanja i samo djelovanje. On — Dinamizam!

26. *Niti što pomaže virtualna ekstenzija monadâ.* Zatorne posljedice dinamizma, koje izviru iz nijekanja kvantiteta, mislilo se obići *virtualnom ekstenzijom monadâ.* Virtualna ekstenzija u tom se razlikuje od formalne, što je prva učinak jednostavnog bića, koje radi naravnog svog odregjenja zaprema neki prostor; po prilici onako, kako je duša u cijelom tijelu i u svim pojedinim njegovim dijelovima. Jer kada bi to i bilo moguće, opet iz toga ne bi slijedila ekstenzija ili postavljanje materialnih česti izvan česti, već bi se tek dobilo njeko jednostavno djelovanje, koje proizlazi iz različitih tačaka; a prema tomu i ekstenzija, kakvu nam sjetila pružaju, bila bi jedino pojavna«.[1])

Stavka dakle o *virtualnoj ekstenziji* stoji u očitoj protimbi s našim iskustvom. Ekstenzija nije samo pojavna, ili matematična, nego i realna; a kao takva se poistovjetuje sa trima ne samo matematskim, nego i čisto konkretnim dimenzijama prirodnog tijela. Niti vrijedi prigovor, da su samo *monade* virtualno protežite, te

[1]) Liberatore o. c. str. 113.

da neizmjerni broj monadâ može sastaviti suvisle cjeline; jer u predmnijevi dinamizma svaka je monada kao jednostavno biće neprotežita, te kao takva u redu je stvarnom jednaka ništici. A iz ništa nema ništa $0 + 0 + 0 = 0$. Ako su doista monade kao konstitutivna počela kosmosa samo virtualno protežite, onda će takav biti i cijeli kosmos.

Nu iz ove stavke slijedi i jedan drugi apsurd. Oni, koji prihvaćaju *virtualnu ekstenziju,* ne čine drugo, već u korijenu tijelo sastavljeno od materije zamjenjuju sa jednostavnim bićem; jer prisutnost eksistencije jednostavnih bića, da budu *definitivno* u mjestu (definitive in loco per contactum virtutis), oni pripisuju i tjelovnoj supstanciji. Tjelovne supstancije su *circumscriptive in loco,* t. j. omegjašene stalnim prostorom; ne tako jednostavna bića, kao čovječja duša, angjeo.

Sila privlačivosti i odbojnosti ne tumače naravi prirodnog tijela.

27. Bošković, Kant a iza njih moderni fisičari i kemičari, pribavili su dinamizmu, rekao bih nepobitnu poziciju u sančevima privlačivih i odbojnih sila. One tumače kvantitativna svojstva tjelesa; one su po tom dostatne, da nam označe i njihovu unutarnju narav.

Da vidimo, koliko ima tu istine. Pomno moramo lučiti filosofsko od čisto fisičkog pitanja. Vodići će nam biti svijetlo zdravog razuma i postajano ljudsko iskustvo.

Bošković dakle kaže, da su privlačiva i odbojna sila bitna jednostavnim bićima, tako da bez njih ne bi mogla ni postojati. Kad se dakle već nešto mora pretpostaviti, kažu njegovi prijatelji, najprirodnija je pretpostavka virtualno prostornih bića sa silama privlačivosti i odbojnosti, koje omogućuju razne kemičke spojeve. Tako oni.

Mi pitamo: po čemu vi znate, da su sile privačivosti i odbojnosti bitne jednostavnim bićima? Odgovaraju, da je to neophodno nužna *hipoteza* za tumačenje fisičkih i kemičkih pojava prirodnih tjelesa. Pa dobro, neka bude. Hipoteza, koja polazi i predmnijevane činjenice virtualno protežitih bića sa privlačivim i odbojnim silama, može doista biti podesna, da protumači kemičke i fisičke prirodne pojave. Sa tog iskustveno fisičkog stanovišta mi nemamo, što bismo zabavili.

Ali »hipoteza« mora biti i unutarnjim načinom utvrgjena. Baš zato gotova činjenica jednostavnih bića sa odnosnim silama ovlašćuje nas, da Boškoviću *filosofu* upravimo daljne pitanje: Koja je unutarnja narav tih jednostavnih bića i njima bitnih odnosnih sila? Što uvjetuje njihove odregjene kemičke spojeve, te stalna i fisična djelovanja slučenina? Zašto su sile baš takve, a da ne bi mogle biti i drukčije? Gdje je *unutarnji* i *zadnji dostatni razlog*, da su bića virtualno protežita te aktivna? Riječ u jednu: koji je *najzadnji materialni i formalni princip* onih jednostavnih, al potpunih supstancija? Opetujemo: i ona fisička *hipoteza* jednostavnih bića mora biti *i* unutarnjim načinom utvrgjena. Da li ju dinamizam dokazuje? Ne; to slijedi iz čitavoga našega razlaganja. Privlačive i odbojne sile mogu vrijediti kao fisička hipoteza, a ne kao filosofska utvrgjena zasada; nije bo unutarnjim razlozima dovoljno obrazložena i dokazana. Ona je prosta *filosofska pretpostavka*.

Nije ovo pusta teorija i besplodna metafisična apstrakcija. Sigjimo na polje iskustva. Geometrične figure ledaca, prema položaju, dužini i broju svojih osi, dadu se svrstati u šest fundamentalnih sustava ili tipa. Pojedini oblici raznih sustava nastaju sploštenjem uglova. Kako da se taj postojani i odregjeni položaj čestica u lecima, po kojima nastaje šest odregjenih sustava, protumači sa stanovišta filosofskog dinamizma? Rudoslovlje konstatuje samo činjenice.

Dinamisti izrično tvrde, da su privlačiva i odbojna sila bitna svojstva jednostavnih bića. Bitna su svojstva, pa i u monadama neotugjiva; ona moraju ili bolje rekavši njihova supstancija, mora prema istim stalno, uvijek jednolično djelovati, inače svojstva ne bi bila bitna, već akcidentalna, te bi po tom i »jednostavna bića« mogla i bez njih postojati. Kako dakle jednolična, stalna, privlačiva i odbojna sila mogu u svojim učincima proizvoditi razlike, i to ne samo u obliku ledaca već u njihovom bistvu? Takve razlike ne mogu proizvesti monade, kad ih u sebi virtualno ne kriju.

Odregjeni položaj ledaca u šest osnovnih sustava, razna kemička i fisička svojstva rudâ, posljedica je *formalnog i deferencialnog principa*. Iz toga slijedi, da privlačiva i odbojna sila nijesu najzadnje, koje bi konačno tumačile postanak ledaca, te uopće kemička i fisička svojstva prirodnih tjelesa; već su i one u službi njekog višeg regulatornog principa, koji pripada bistvu pojedinih

stvari, a potom i tumači njihovu specifičnu razliku. Taj formalni princip jest *forma supstancialna*.

28. *Megjutim privlačive i odbojne sile nijesu i iz drugog razloga dostatne, do sastave suvislu konkretnu cjelinu.* Pretpostavivši, da su monade protežite, njihovo ujedinjenje, zgušćivanje moguće je doista samo tako, da se zamjenito privlače. Privlačivost pretpostavlja tvarne razmake izmegju bićâ, koja se zamjenito privlače. Bez toga odnosna privlačna bićâ potpuno bi se poistovjetila sa razmacima, što ih dijele. Odjelitost monada, njihova megjusobna privlačivost moguća je jedino, ako izmegju njih postoji faktični razmak.

Sad pitamo: čim je ispunjen taj razmak? Ili ničim, ili nečim. Ako ničim, tad *prazan prostor* izmegju privlačivih bića u strogom smislu onemogućuje njihov megjusobni utjecaj i dodir. Poznata je ona stara: *actio in distans repugnat*, t. j. protivi se djelovanje na na udaljeni predmet bez ikakvog posrednog medija, koji silu prenosi. »Širenje svijetla, žarenje topline, djelovanje elektrine i magnetizma osniva se na talasenju nekoga medija, koji mi svojim sjetilima nikako ne možemo razabrati, i koji prozvaše *eter*.«[1]) Praznomu dakle prostoru pripisivati posrednu nekakvu moć, neki medium, koji silu prenosi, više je apstraktno pitanje, koje u sebi nema nikakva dovoljna razloga, a kojemu se za volju svojih pretpostavki utječu dinamisti.

Prihvatimo drugu čest alternative, da je razmak *nečim* ispunjen. Ali tim nije pitanje riješeno, već nadalje maknuto. Mi moramo nadalje ponoviti pitanje, kakav je razmak? čim je ispunjen? Bićima. Što su ona posredna bića, koja omogućuju atrakciju monada? I tako ćemo dalje nastaviti, dok dogjemo do prvih bića, koja izmegju sebe nemaju razmaka. Tad opet upadamo u bludnju, da monade nijesu faktično odjelite, već istovjetne sa samim razmacima. Ma s koje se dakle strane prihvatio onaj nazor, vazda slijedi apsurd. *Leibnic* je osjećao svu poteškoću ovog pitanja, te se zato utekao preodregjenoj harmoniji. Nego i ova posljednja mogla bi biti tek vanjski *regulatorni princip*, nipošto unutarnji, što ga mi sada istražujemo. Rekosmo »mogla bi biti«, jer u redo-

[1]) Liberatore, o. c. str. 80—83.

vitom toku prirodnih pojava ne treba se utjecati neposrednom Božjem utjecaju.[1])

29. Još jednu znatnu poteškoću navodi Willems u već napomenutom djelu. On pita: megjusobno oprječne sile, privlačiva i odbojna, kako se neutralizuju u trećem tijelu sa potpunom istih ekvilibracijom? Jer, ako su sile u jednom tijelu u potpunoj mirnoj ravnoteži, tad nema izmegju njih jednog veza, koji ih ujedinjuje; ako pak sile nijesu u ravnoteži, tad nadvlada ili privlačiva ili odbojna sila. Nadvlada li privlačiva, sva će se jednostavna bića stjeći u jednu matematičku točku; ako pak nadvlada odbojna, tad će se sve razriješiti, te ne će biti ni tjelesâ ni kosmičkog reda.[2])

30. *Privlačive i odbojne sile traže svoj konaturalni subjekat*; a taj ne mogu biti ni Leibnicove monade, ni Boškovića jednostavna bića sa privlačivim i odbojnim silama. Što gore rekosmo o materialnim silama, to vrijedi o privlačivim i odbojnim; i one su materialne i protežite sile, pa zato traže u prostoru materialno proležiti subjekat. Sravni ono, što o tom predmetu gore spomenusmo.

Nadalje smo gore dokazali, da sile ne sačinjavaju bistva stvari, već iz bistva stvari neposredno ili posredno izviru. Sile su pogledom na bistvo *akcidens*, koji usavršuje ili upotpunjuje djelovanje tjelovne supstancije. Kako god akcidens, tako ni sile privlačive i odbojne ne mogu bivati same po sebi, već u drugom kano u subjektu. Sile predmnijevaju sebi konaturalni prostorni subjekat, koji, kako rekosmo, ne mogu biti monade. I Wundt kaže: »Jer energija isto tako, kao i gibanje negdje u prostoru mora imati svoje sjedište; i ništa drugo, nego baš to sjedište silâ ili energijâ, to je supstancija.«[3])

Dinamizam vodi do skepticizma.

31. Naravski, tko podruje ontološki red, onaj ruši i logički; jer raskida onu nit, koja prvi spaja sa drugim. Realni temelj logičkome redu jest ontološki red; tko prvomu ispodmiče temelje, i sam se s njime sruši u dubinu. Naša je spoznaja bitno relativna predmetima: ako su ovi nestalni, neodregjeni, nikakvi, takva će

[1]) Harmonia praestabilita negat corporibus actionem externam, suffecta arbitraria harmonia ex voluntate divina; ac proinde subtrahit rebus creatis internum ordinem.« Liberatore o. c. str. 113.

[2]) O. c. str. 96.

[3]) System der Philosophie, 342. — Kod Dluštuša, o. c. str. 187.

biti i naša spoznaja, koja nije drugo, nego idealni odraz istih. Što vrijedi za pojedinca, to vrijedi i za cijelo čovječanstvo. Povjest nam filosofije svjedoči, da je svaka objektivna neistina tražila subjektivno opravdanje; i protivno — svaka subjektivna zabluda karakternim bi se crtama orisala na objektivni red stvari. Unutarnji razlog toj činjenici jest jedinstvo ontološkog sa logičkim redom. Čovjek ne trpi disharmonije izmegju sebe i okoline, i obratno izmegju okoline i sebe. Ili u bludnji ili u istini izravnat će se opreke; u prvoj časovito, u drugoj trajno.

Neumoljiva logika činjenica, kao konkretni oblik jedinstva logičkog sa ontološkim redom, nije mogla poštedjeti ni dinamizma, nego je i na njem morala vršiti proces razaranja. — Ideja je sila, koja se razriješuje ili u dobrom ili u zlom pravcu (prema svom unutarnjem sadržaju); u prvom slučaju zavlada duhovima, u drugom samu sebe obara i uništuje. Čovječanstvo pohranjuje prvu u riznicu duševnoga blaga, drugu pripušta svomu zlomu udesu. Dinamizam je ideja, objektivna kriva ideja, krivi sustav, koji već u sebi nosi crva razaranja i raspadanja. Dinamizam se ruši; radi svojih unutarnjih opreka nije mogao u ljudskoj pameti poprimiti zgodan, čvrst oblik dobro uregjenog sustava; zato mu je kao klimavoj zgradi dosugjena samo vremenita trajnost. Dinamizam ne podnosi svijetla zdravog razuma, zato i ostaje u tmini i zaboravi. Dinamizam već pripada povjesti.

32. Dinamizam je htio oboriti logiku, a logika je oborila njega. Glavna je zabluda dinamizma: da niječe kvantitet tjelesa. Nijekati kvantitet tjelesa, znači nijekati samu opstojnost tjelesa, znači nijekati pouzdanost naših osjetnih zamjetbi, znači u svom korijenu ugušiti svaku spoznaju; jer se svaka naša spoznaja osniva na spoznaji materialnih objekata. Sjetilnog podražaja a potom ni intelektualne spoznaje nema bez otporne sile odnosnih vanjskih predmeta.

Tjelesa su supstancije, koje i sjetilima zamjećujemo. Tjelovna supstancija jest *sensibile per accidens*, govorili su stari. Ali osjetna spoznaja nije moguća bez realne prostornosti odnosne tjelovne supstancije. Na prostornosti ili kvantitetu osnivaju se sve sjetilne kakvoće, ne isključiv ni silu otpornosti, bez koje u najzadnjoj instanci nije moguć nikakav osjetni podražaj. Tako n. pr. boja, tvrdoća, oblik, figura jesu tako zvana *sensibilia communia*, koja se

ne bi mogla zamijetiti, kad ne bi omegjašile neku odregjenu površinu, neki definitivni *quantum*.

Dinamizam prvim osnovnim svojstvima tjelesa, naime kolikoći ili protežitosti, bez kojih je izlišna svaka naša spoznaja, ispodmiče temelj. Tim otvara vrata onomu vulgarnomu idealizmu, koji prihvaća sjetilne zamjedbe, u našem slučaju — zamjedbe bojâ, tvrdoće, oblika, zvuka i t. d. bez spoljašnjeg utiska. I ako je naš oćutni podražaj posljedica nekog gibanja, — kao n. p. talasanje zraka pobugjuje podražaj zvuka, treptaji etera sa stanovitog rasvijetljenog predmeta podražaj boje, — to ipak to podražanje, gibanje predmnijeva njeku strunu, koja titra, njeki predmet, koji je rasvijetljen. Same sile, pa i u obliku jednostavnih bića, ne mogu podražiti našu oćutnu moć, *koja je organska, zato i prostorna.* Tu bismo imali posljedicu bez dovoljnog uzroka. Nu to opet nije moguće i s drugog razloga; prirodne su sile, pa i sile podražajnog gibanja, materialne, te ne mogu opstojati bez sebi konaturalnog subjekta.

Izvan svake je dvojbe, da logično provedeni proces dinamizma vodi do toga, da se niječi objektivna vrijednost naše osjetne spoznaje, da se ruši opstojnost vidljivog svijeta sa svim njegovim pojavima i zakonima; i tim otvara vrata kako praznomu i frivolnomu, tako i kobnomu i zatornomu *skepticizmu.*

33. Zajednička rodna osnovka atomizma i dinamizma jest *monizam*; od njega kao iz vrela obadvoje izvire. Spram *materialnog monizma* »sve je materija« s protivne strane iste rijeke teče *transcendentalni monizam* »sve je sila«. Obadvije struje teku usporedo u istoj rijeci, ali diametralno oprječnim smjerom. Jedna i druga struja, svaka sa svoje strane, kida obalu, ruši, lomi, kotrlja . . .; u sredini pak, gdje je sraz najveći, struje se uništuju.

Atomizam i *dinamizam* kidaju obalu . . . rastavljaju tjelovnu supstanciju u neizmjerni broj atomâ, silâ; ali ih ne ujedinjuju, jer materiji treba odnosne sile, odnosnog unifikatornog principa, silama pak treba sebi konaturalnog materialnog subjekta kao podloge sila.

U sredini se struje srazuju i uništuju; atomizam sa pukom materijom ruši dinamizam pukih sila, i obratno.

Ni materialni ni transcendentalni monizam ne rješava pitanja o konstitutivnim i fisičnim principima prirodnog tjela. Što onda? Dualizam materije i forme; nu o tom drugi put.

Katinov.

Paulsen, moderni filosof: Etika i odgoj narodâ.

Mladosti na razmišljanje ponudio U. Talija.

1. Etički problemi.

Prama etičkim problemima, kao što prama religijoznim misaon čovjek ne smije, što više ne može da bude indiferentan. Jači su se duhovi ovim pitanjima intenzivno bavili, dugo nad njima razmišljali, pa i u više slučajeva, kada su se njihovi teoretski principi i zaglavci sukobili sa etičkim principima — možda i proć njihove volje — etici su za ljubav koješta i popustili. Kao primjer u tomu nam može služiti i sâm Kant. Razlog je očevidan.

Etici se vrijednost ne dade nijekati, njena se krasota i privlačivost ne da utajati. Etičkih praktičnih libertinaca može biti pa ih i imade; ali da li su ti svi, koji se svrstavaju u redove praktičnoga libertinizma, takovi, da bi se morali svrtati u redove teoretskoga, pitanje je, koje bi se imalo riješiti. Kada bi se objektivno htjelo riješiti, rešenje bi bilo jamačno ovo: teoretski moralni libertinizam u najviše slučajeva postoji, da opravda praktični libertinizam. Ovo je sve jedno kao i reći: pa makar i cijenio moral, voli se u neki slučajima praktično pretpostaviti sensualni užitak i materijalna korist idealnoj etičkoj krasoti. Ovim ne niječem mogućnost moralnog nihilizma, jer u protivnom slučaju pisati, raspravljati, propovijedati etiku, bilo bi suvišno, posao zaludan. Može i takovih biti. Ti su oni, koji su stvorili u svojoj pameti, da život drugo nije no borba za opstanak. Takovi su usvojili ideju, da im je pravo služiti se svakovrsnim sredstvima: nasilje, laž, kleveta, ubojstvo, kragja, to je sve dobro za njih, jer im je njihov pregjašnji život činio, da iščezne iz njihova duha svaka nada i strah, ljubav i ideal.

Ovakovih može biti, ali su ovo slučajevi, koji se mogu smatrati boli, koja zahvati po koji dio socijalnog tijela. Bol pretpostavlja zdravlje, abnormalnost pretpostavlja normalnost. Pa kao što zdravlje ne gubi svoje vrijednosti, tako niti etika gubi svoje krasote, unatoč moralnoga nihilizma. Al opet i ako moral ostaje ono, što je i prije bio, žaliti je, da bol ova obuhvati kod kojega naroda šire, uže dimenzije, pa to osjeća čitavo tijelo, bivaju mu

dijelom paralizane snage životne, koje bi mogao inače uložiti u svoj duševni i tjelesni razvitak, dobrostanje, u čemu mu može biti ona djelomična čestitost, koju može čovjek crpsti u ovoj prvoj poli života — života s ove strane groba.

Da, žaliti je, al je uz to i uznastojati, da se rak-rani potparaju žile ili, ako to nije moguće, da se rana osami i nje se utjecaj na cijelo tijelo pepriječi. Etički je nihilizam najjači neprijatelj narodima i jakim i naprednim; on im životne snage podgriza, mir muti, razvitak pravi priječi. Ali je čak opasniji manjim narodima, kojim se još mnogo šta hoće, da se bolje i urede, poravnaju bezuspješne nutrnje razmirice, zadjevice odstrane, što no im stvara ili njihova kratkovidnost ili tugja ruka sije u njihovo zemljište. Ne pripaze li narodi naročito manji, koji se tek pojavljuju i bûde pa hoće da se ubroje u čislo kulturnih naroda, da im moralni libertinizam ne zahvati šire prostora, tomu je narodu — može se kazati — odzvonila zadnja ura: on će biti i u povjesti i na geografičnoj možda karti, ali će biti samo da drugomu služi. Takovim narodima može se već i prije neg izdahnu napisati epitafij: »*Oni su sebi žilu kucavicu presjekli.*«

Ovo ovdje napominjući imam na pameti hrvatski narod. Hrvatski narod ima dakako pravo, da se upozna evropejskom kulkurom, usvoji sve, što lijepa, korisna, dobra, istinita ta kulturu ponuditi može. Kada bi prosvjetitelji hrvatskog naroda zrakama ovakova svijetla njega obasuli, on bi im bio haran, vječito haran. Ali kada bi kušali, kao što neki i kušaju (a to jasno izbija iz nekih listova i knjiga, skupština, konferencija), da se prenese u naš narod sve, što je gorega kod drugih naroda, pa mu se tim opogani i ono, što je do sada dobra imao, tim bi mu okove spravili, okove na vrat nametli. Kultura nam novih stvari nosi; ali sve, što je novo, nije kulturno, jerbo novost i kultura nijesu dvije sinonimne riječi, da bi mogla jedna drugu zamijeniti i pokriti. Kultura ima i valja da ima neki viši kriterij, prama kojemu valja da se mjeri: ne bude li se toga kriterija držati, bit će sve drugo, a ne će biti kultura i opravdat će ono, što je napisao Tolstoj: »*Kultura nas vodi k varvarstvu.*« Kultura, koja pojačava jecanje boli u društvu ljudskomu, kultura ne može da bude; ako bi tko god htio, da to bude kultura, svaki normalan čovjek morao bi se zahvaliti na takovoj kulturi.

2. Paulsenova dobra volja i namjera nije dosta.

Bez morala narodi gube svoje svježosti, slabe, propadaju u svakomu pogledu. Ovako su mislili, misle i sada jači umovi, koji razmišljaju nad prošlosti i gledaju u budućnost naroda. Ovako misli i Paulsen. Paulsen, najobljubljeniji možda izmegju modernih njemačkih filosofa, koji je kroz nekoliko decenija upotrijebio svoje umne snage odgoju njemačkoga naroda. I u ovo zadnje vrijeme htio je, da mu progovori, namjerom, da bi utjecao svojom auktoritativnom riječi na javno mišljenje i na one, kojim je povjerena sudbina naroda, pa tim prištedio žalosnih svomu narodu posljedica.

Prof. Pausel u jednoj brlinskoj reviji zabrinuto se tuži na nemoral i na njegovu karateristiku u modernim vremenima. Tuži se, da se nemoral pojavlja bezobzirno i na pozornici i u umjetnosti i u književnosti i javnim znanstvenim predavanjima i t. d. pa taj nemoral — kojega je dakako i prije bilo — hoće se sada kao da opravda i znanstveno uzakoni. Izvor tomu vidi on u krnjastom univerzitarnom odgoju, koji ne daje učenicima filosofskog odgoja, niti ih upučuje u velika ozbiljna i važna pitanja o životu, naročito na medicinskom i juridičkom fakultetu. U ovakovu slučaju, pošto mladost izagje iz gimnazije bez filosofske naobrazbe, pa se u brzo raskrsti religijom kao zastarjelom stvari, koja nije više za moderne ljude, valja nužno da tu stupi obožavanje onoga, što nižim pohotama godi.

Paulsen uz svoju tužbu daje i opomene onim, na koje to spada, da se pobrinu za duševni odgoj mladosti na medicinskom i juridičnom fakultetu; jer kada, naročito juristi, ne bi imali dobar i temeljit etički odgoj, to bi ubitačno utjecalo i na narod, jer bi u sudnici lako se uveo popustljivi moral.

Paulsenova je dobra namjera: njemu valja da bude zahvalan svak, tko pošteno osjeća, a svojim umom daleko vidi

No je li dosta sama dobra namjera? Nije dosta: valja da radinost te dobre namjere realizuje manje više, koliko je komu moguće. — Je li falila ta radinost Paulsenu? Nije mu nestajalo radinosti: valja mu to iskreno pripoznati. Sva njegova i mnoga i umna djela — i ako su mu u korijenu otrovana — radinost mu uz njegovu dobru namjeru kažu. Ali bi ovdje opet pomolilo pi-

*

tanje, da li je aktivnost, pa bila ona kakva bila, dosta, da se dobro, na koje se smjera, uspješno postigne? Kao svi putevi ne mogu doprijeti istoj svrsi, jerbo ako su inosmjerni, vodit će svaki svojim pravcem, pa mogu i na dijametralno protivne strane privesti: takove su i aktivnosti. Aktivnost filosofska prof. Paulsena, koji se ubraja izmegju duševne vogje njemačke moderne kulture, polazila je — mislim možda zato, da se vele ne otugji nekoj vrsti moderne kulture i narodnoj njemačkoj filosofiji — sa nekih principa, koji ne vode niti mogu povesti cilju, kamo bi htio Paulsen. Paulsen je imao dobre volje, imao umne darovitosti i ustrajne aktivnosti; falilo mu je nešto, a to je, što je pravcem pogriješio. Žaliti je zbilja, da onakov um nije nešto više dobra donio ljudstvu, osim što je — prama momu mišljenju — pisanjem svojih djela prepriječio više zlo, što sobom vuče odurni materijalizam, uništujuća Nietzsch-eova filosofija i druge ovoj slične. Ali u ozbiljnu čovjeku i koji istinu traži, čitanje njegove etike ostavit će jaku prazninu, potisnut će ga do neke raskrsnice, tu će ga misaona i zabrinuta ostaviti o njegovoj budučoj sudbini, sumnjiva o smislu ljudskoga života, o vrijednosti etičkog reda. A na sitniju masu naroda Paulsenova etika ne će imati dostatne krepčine da utječe te ga postojano održi u granicama čista morala, ako mu ne bude odakle drugih jačih motiva. Tim su promašene i najbolje namjere brlinskoga do nedavno, a sada pokojnoga profesora.

Kozao sam, da je žaliti, što je Paulsen slabu uslugu prama velikim svojim sposobnostima pružio kulturi uopće, naročito njemačkomu narodu; a veće je žaliti, što, budući da njegova djela obiluju krasotom dikcije, privlače; mnoge je izmegju mlagjih sila obavio okolo sebe. Znadem i to, da neki profesori, koji se nijesu raskrtili ni s kršćanstvom niti s katoličtvom, profesori, koji još drže do tih načela, preporučuju universitarcima Paulsenova djela kao školsku knjigu, koja će im služiti, da se sprave na stroge ispite iz filosofije. Shvatam dakako, da je Paulsenova etika nešto bolja i nešto više sigurnija od nekih drugih; ali zato, što je nešto zdravija, ne slijedi, da je zdrava. Izmegju boli i boli bude dakako i kvalitativno i kvantitativno razlike: ali dokle god bude boli, prilјepčive boli, pogibelj je, da oboli dolazeći u doticaj takovim bolesnicima, naročito mladost, koja je u ovomu stadiju, da od

drugoga ideje usvaja, a ne da ih samostalno stvara, niti da ih na kritično rešeto prosije. Čovjek, koji je dugim učenjem i razmišljanjem pročistio, utvrdio svoje principe, može dakako čitati Paulsenovu filosofiju i može na njoj proširiti svoje vidike, kao i na drugim sistemima zamjećujući tu oni neki »*clair-obscur*« — filosofski, koji daje relijef istini; ali taj »*clair-obscur*« mladost — uopće — zamjetiti ne će, već nešto drugo. Ako je umjereno piće alkohola korisno, katkad potrebno starijim, mladosti je otrovno: isporegjivanje ovo može vrijediti za naš slučaj.

Što bi moglo voditi neke profesore, da universitarcima, svojim slušačima, preporučuju Paulsena kao školsku knjigu, ja ne mogu čisto znati; ali ako bi smio nagagjati, mislim, da je oni preporučuju zato, što on hoće da nekako sljubi staru filosofiju, koja je gospodavala dugo vijekova, sa modernom i najmodernijom, i zato, što on drsko ne odbija ni vjeru ni religiju — i ako ih naslanja na nešto drugo, nego je stara filosofija oslanjala — i drži do kršćanstva, i ako ga na svoj način tumači. — Ako su zbilja ovo razlozi, mogu prvom koga i zadovoljiti, ali stvarno ne zadovoljavaju Moderni panteizam — bio ovima bilo kakve šare — sa teizmom starije filosofije Platonove, Aristotelove, skolastike, Leibnizove i drugih; svrhu čovječiju i njegovo vrhovno dobro, koje je uopće starija filosofija učila, sa s vrhom čovječjom, što nam hoće da kaže moderna bijologija u granicama naravi i t. d. sljubiti, udružiti ne dade se. Ovo su ona dva električna pola pozitivne i negativne naravi, koja, ako se u elektricitetu privlače, u našemu se slučaju odbijaju. Dobra je namjera vodila i ovdje Paulsena; ali — kako sam već gore kazao — sama dobra volja nije dosta. Da bi bila dosta, ja bih prvi proglasio Paulsena jednim izmegju prvih filosofa današnjih vremena; ali ipak moram šutjeti i ovo nekoliko kratkih opazaka napisati mladosti za orijentaciju.

3. Osloni etici.

Ako filosof poput deskriptivnoga naravoslovca bude opažati narav, običaje, vladanje ljudi u različitim prilikama izmegju sebe i bude to vjerno iznijeti na javu: bila bi to neka deskriptivna etika, kao što mnogi tako čine. Ali koja nam korist od takove etike za socijalno dobro? Ja ju bar ne vidim. Moglo bi se tim saznati, da se je tako u nekim slučajevima radilo, da se i tako u nekim slu-

čajima dogagja, u nekim opet ne dogagja, drugo ništa. Nije isti slučaj moralista i naravoslovca, bijologa, fisika, astronoma, psihologa, koji opaža. Ovi zadnji svoja opažanja oslanjaju na nepromjenivosti fisičnih zakona, indukcijom formuliraju fisične, kemične bijološke, psihološke zakone, pa te zakone aplikujući pojedinim slučajevima mogu crpati korisnih stvari; kao što čini n. pr. astronom aplikujući astronomiju nautici, bijolog biologiju medicini, psiholog psihologiju pedagogiji i t. d., al šta da uradi moralist samim svojim opažanjem? Ako je čovjek slobodan, kao što jest, može to tako raditi, pa i ne raditi i raditi protivno, a u ovomu slučaju moralist ne može poput fisika formulirati zakone, koji bi mu mogli pružiti praktične koristi, kao što pružaju druge egzperimentalne znanosti. — Etika je praktična znanost. Ona nam ima kazati ne što ljudi rade — to je posao historičko-etnografske znanosti — već što moraju da rade.

Zato etika valja 1. da dade motivaciju svomu »*moraš tako se ponašati*« ili da dade razlog, zašto tako a ne inače čovjeku je se ponašati. A ovo je oslon etici: ne bude li ovoga oslona svojevolja će svakomu odlučiti, što je komu raditi, i više ne ima govora o etici niti etičkim zakonima.

2. Prama motivaciji ovoga »*moraš*« valja da se označe izvori, iz kojih teku dužnosti, koje čovjek ima prama drugim, ili ono, što mora čovjek da radi.

3. valja da etika, pošto je označila dužnosti, dade i označi sankciju tih dužnosti, to jest nužne posljedice, što vršenje tih dužnosti ili prekršaji sobom vuku.

Ovo se može ilustrovati bolje isporegjivanjem. Da bude imati svoje krepčine jedan pozitivni zakon, valja da se tu motivira »*moraš se pokoravati ovomu zakonu*«. A u ovomu slučaju motivacija bi bila: jer se volji legislativnoga tijela jedne države valja pokoravati. Prama tomu valja pokazati i izvor, gdje će se tražiti volja legislativnoga tijela, i bit će zakonik. Napokon valja da budu i označene posljedice ovoga zakonika; a te su: oslužìvanje ovoga zakonika održat će red u državi, što je svakomu pojedinomu članu države dobro, taj će zato biti hvale vrijedan; prekršaji poremetiti će red, a to je zlo, zato će taj zaslužiti kaznu.

Bude li faliti ovo troje kodeksu zakona, to već nije zakon, nego same riječi. Bude li faliti jedno od ovo troje, bit će zakoni, ali bez uspjeha. Ovo se isto traži u etici, ako se hoće da ona bude onaj zakonik, koji će čovjeka održati u granicama prava i poštenja.

Neka se n. pr. etici pokuša motivirati »*moraš*« tim, što komu koristi materijalne nešto nosi, tim izvor moralnim djelima imao bi se samo tražiti ondje, gdje se može crpsti materijalna korist; a sankcija takova morala materijalni užitak ili privacija toga materijalnoga užitka. Bude li druga motivacija, bit će drugi i izvor i sankcija te etike.

4. Kako Paulsen motivira svoj etički »moraš«.

Prije svega nešto mi je ovdje napomenuti. U analizovanju Paulsenovih etičkih ideja proučavao sam njegova ova djela: »*System der Ethik*«, dva sveska, osmo izdanje 1906.; »*Ethik*«, što je štampana u »*Systematische Philosophie*« 1908, prvi dio, šesti odsjek od još ne potpuno publikovane »*Die Kultur der Gegenwart, ihre Entwickelung und ihre Ziele*«, što se izdaje pod uredništvom P. Hinneberga u Leipzigu; i »*Die Zukunftaufgabe der Philosophie*«, publiciran u istomu djelu.

Ovo sam htio ovdje navlaš napomenuti. Iskustvo me je naučilo, da je velika razlika crpati iz posrednih i neposrednih izvora Imao sam se prilike uvjeriti, da se čovjek ne smije uvijek niti oslanjati niti se pouzdavati u neposredne izvore, jer je čak tanji broj onih, koji će ti vjerno i objektivno stvar donijeti, od onih drugih pisaca, koji će tu svoje subjektivne primjese dodati, pa tako samu stvar manje više nakaziti i prama svomu subjektivnomu mišljenju i raspoloženju uobličiti. Ovo je jedan izmegju drugih — ako ne glavnih, a ono niti najzadnjih — uzroka, da se šire prepisivanjem iz posrednih izvora netačnosti stereotipno pa i maha otmu te netačnosti i mnoge nam tačke nakažene prikažu, kao što u kulturnoj i političkoj povjesti, tako i u povjesti filosofije.

Kako dakle Paulsen motivira »*moraš*« svoje etike?

Poznao je Paulsen, da se čovjeka ne će nikada tamo ili amo odlučiti, ako mu ne bude pred očima neko dobro (prividno ili realno — ne smeta); zato je na čelu svoje etike dovukao istraživanje i pitanje: što je čovjeku »*najveće dobro*«. Pitanje, koje je inače kod svih moralista bilo na prvomu mjestu, počam od velikih kor-

feja filosofske misli, Platona i Aristotela, do u zadnja naša vremena. Pitanje, koje je dakako na svomu mjestu. Zbilja, ako čovjeka može dobro vući k sebi, kad čovjek upozna, koje je njemu vrhovno dobro, on će svoje djelovanje prema tomu upraviti, svako drugo dobro tomu potčiniti, sve drugo bit će njemu sredstvo, a vrhovno dobro njegov cilj. A to znači, da čovjek radi, kako mora da radi, što je svejedno, da etički živi.

Paulsen ovako postavlja oslon svojoj etici pa tim i motivaciju onomu »*moraš*« svoje etike.

1. Vrhovno čovjeku dobro (das höchste Gut) jest »*život, koji vodi razvitku i aktivnosti svih čovječijih svojstava i snaga, naročito najviših duševno-etičkih sila umne personalnosti*«. (v. Ethik, Systematische Philosophie str. 284.)

2. Dužnost je ćustvo, što se osjeća, da se mora uvijek i na svakom mjestu raditi, što pita objektivna moralnost (sveopće mnijenje) bez obzira na slučajne težnje svoje volje. (Ethik, str. 291.)

3. Etika je naravni upravljajući zakon. On nije produkat neke samovolje (Ausfluss einer Willkür) niti samovolja jednoga transcendentalnoga vladara, niti samovolja jednoga glasa nutrnjega, koji se izmiče kontroli: zakon je ovaj izražaj naravnoga zakona, koji upravlja (Naturgesetzmässigkeit) ljudskim životom. (v. System der Ethik, I. s. 16).

4. Ovaj zakon vodi k postignuću svrhe, što ga sama narav sebi uslijed imanentne neke sile postavila ljudskomu životu; kao što se opaža u drugim organskim bićima imanentna svrhovitost (Zweckmässigkeit), tako i u našemu slučaju. Ta je svrha: savršenstvo ljudstva u cjelini, a u pojedincu savršenje težnje jedinstvenosti slobodnih personalnosti. (Ethik. str. 302.)

5. Zato u čovjeku etika nije drugo nego ono isto, što je u nižim životinjama instinkt: obodvoje smjera, da podržaje narav. Razlika je, što je u čovjeku sloboda, u nižim životinjani toga nije; ali se etika i instinkt sudaraju u kolektivnosti i u nesvijesti: to jest, da su zajednički svim individuima iste vrsti, i da rade tako, ali da ne znadu zašto tako rade. (Ethik str. 291.)

Paulsenova motivacija morala mogla bi se možda ovako sužena izreći. Na pitanje: što je taj etički zakon? Odgovor: to je neki imanentni zakon u naravi, što ga je ona sama stvorila za

neku svrhu. A koja je ta svrha? Svrha je razvitak svih ljudskih svojstva i duševno-etičkih sila. Pa zašto dakle da se ja tim zakonima pokoravam, kada uslijed moje slobode mogu se od njih i odalečiti? Moraš se tim zakonima pokoravati, jer u tvojoj samoj naravi osjećaš, da tako valja da radiš.

5. Paulsenova motivacija nije jaka, da održi čovjeka u granicama čiste etike.

Da bi bio »*summum bonum*« čovjeku ono, što hoće Paulsen, pa da bi ga čovjek kao takovo pripoznao, moglo bi se možda nadati, da će on svako drugo dobro ovomu potčiniti i prama tomu upriličiti svoje življenje, koje bi ga vodilo k vrhovnomu dobru. — Ali je pitanje, je li zbilja taj razvitak i aktivnost ljudskih sila čovjeku vrhovno dobro. Dobro čovjeka udovoljava, k sebi ga vuče, dosljedno vrhovno dobro moralo bi ga potpuno zadovoljiti, k sebi privući. No biva li tako s tim vrhovnim dobrom? Iskustvo nam može kazati, da se zgagja obratno.

a) Čovjek u zeleno svoje doba stupa na pozornicu ovoga svijeta, da odigra svoju ulogu. On je oduševljen, zanosom se laća rada. On vidi tamo u daljini ružičastim zrakama obavite ideale svoga života; prama njima svu svoju duševnu i fisičnu aktivnost razvija. Karika se karici udružuje i produljuje lanac njegovoga duševnoga, etičkoga razvitka. On nije — nakon nekoliko godina ono, što je prije bio, osjetio je u sebi neki napredak, razvitak, sudjelovao je uz druge razvitku bilo materijalnom, bilo intelektualnomu ljudstva. Pa nakon te njegove žilave aktivnosti popuštaje, oduševljenje mu tanča, apatičnost ga stane napastovati, u mnogo slučajeva pesimizam ga obvlada. Mijene u ljudskomu životu obične su optimizam, nakon koga stupa pesimizam, aktivnost, pa apatija. Faze, koje stoje u izravnomu odnošaju: što viša aktivnost, to viša nadogje apatija, što jači optimizam, to jači nastupi pesimizam.

Pitanje bi bilo, odakle ova pojava? Da je čovjeku razvitak ljudstva vrhovno dobro, moralo bi ga ovo sve više oduševljavati, što se više k njemu približa; kao što putnika, koji se kući nakon dugo vremena vraća, da ogrli svoje roditelje, sve više drâži želja, što se više kući približuje: ali ga ipak to vrhovno dobro ne oduševljava, a ne oduševljava, jer ga ne zadovoljava. Kako bi moglo biti čovjeku vrhovno dobro, ono naime, kojemu imao bi svako

drugo potčiniti, a koje mu inače praznine ne ispunja niti upokojuje težnja? Čovjek, koji je sebe posvetio jednoj velikoj ideji, ali ideji, koja ne prekoračuje granice ovoga života, ima momenata žalosna razmišljanja, kada mu se stane smrt približavati pa ga hoće da uvjeri, da je to ništa. Ova činjenica ujamčena svakidašnjim iskustvom, kako da se svede u sklad sa idejom, da je razvitak, napredak ljudstva vrhovno dobro čovjeku?

Čini mi se, da je ovaj dokaz jak, i odlučno jak. On bi oslabio u jedinomu slučaju, kada bi se bezobzirno bacilo u lice naravi žalba, da je ona okrutna maćeha, koja čovjeka varkom pita, mami, opsjenjuje.

Ovaj dokaz nije nov: ima više vijekova, da je izrečen bio. Kroz to vrijeme nije oslabio niti krepčine svoje izgubio pred misaonim čovjekom.

* * *

Ako bi moglo biti prigovora, najjači — čini mi se — bio bi ovaj. Nije istina da su svegj u čovječjemu životu nužne faze: optimizma i pesimizma, aktivnosti i apatije. Imade slučajeva — a ti slučajevi ako nijesu u najvećem, jesu u velikom broju — gdje i optimizam i aktivnost prate čovjeka pa ga tek ostavljaju na samrtnoj postelji. Takovim ljudima rezultati njihove prošle aktivnosti pobuda su jača za živahniju i ustrajniju radinost. Ne smije se stoga iz pesimizma i apatije do zaglavka saći: napredak, razvitak ljudski ne zadovoljava.

Fakat ne niječem, ali izvadak iz fakta niječem. Ako radinost u mnogo slučajeva ne popusti, to se ima u drugomu izvoru tražiti, a ne u razvitku ljudstva. Ova dva pitanja ostaju otvorena: 1. Zadovoljava li potpuno zbilja, umiruje li taj razvitak i napredak ljudski? 2. Ako čovjek iz toga crpa nekog zadovoljstva, da li to zadovoljstvo protječe kao iz svoga pravog izvora odatle, što je čovjek sudjelovao tomu razvitku?

Ovo su pitanja, na koja nam iskustvo odgovara negativno. Na prvo negativno, jer ne bi smjelo nikada nakon aktivnosti nastupiti razočaranje i apatija. Na drugo pitanje takogjer odgovara se negativno, jer ako čovjek crpa u nekim slučajima neko zadovoljstvo, crpa ga ne zato, što je promaknuo napredak, već zato, što mu iz njegova djela protječu neke posljedice, koje on smatra

dobro za sebe. U nižim duhovima to dobro bude užitak i materijalna korist, u nekim personalna slava, i nekim opet neodvisnost i slava naroda svoga (koju opet slavu vole pogledom na svoju personalnu slavu) i t. d. Rekao sam, zadovoljstvo neko crpa; ali to samo donekle. To zadovoljstvo pošto ne izpunja prazninu duha, oslabi, pa stupi apatija. U drugim duhovima, koji su prožeti religijoznim idejama Boga personalnoga, neumrlosti ljudskoga duha, budućega života, to se zadovoljstvo bûdi pogledom na sankciju potpunu u drugomu životu. — Ovo zadovoljstvo postignuća nekog budućega dobra oslanja se na nadi i stalnoj nadi. Ova nada ne dà, da pesimizam i apatija toga čovjeka obuhvati u radu već ga sokoli, kao što radnika u radu sokoli nada, da se večer približa, kada će ostaviti svoj rad i iti da otpočine i da primi platu za svoj dnevni rad. — Ovo je pravi izvor, odakle protječe, da u čovjeka ne vide se svegj jasno izražene faze aktivnosti i apatije, optimizma i pesimizma.

U mukobornomu životu narodâ, koji živu pod utjecajem vjere u budući život i u buduću potpunu nagradu tamo u životu s druge strane groba, ovomu se nalazi najjača potvrda.

Pokušajte u ovim narodima ugušiti religiju, tim ih bacate u more očaja, tim im otimljete onu poeziju života, koja im pritisak života olakoćuje, gorčilo njegovo oslagjuje. Pogled u vedrinu budućega života podiže umrlika, vedri mu lice boljom budućnosti u sukobima života, aktivnost mu njegovu podržava, svježi.

Pauseln ovo potvrgjuje. I ako je njemu znanje strpalo vjeru u bogove i jednoga Boga izmegju druge hiljade zabluda i iluzija; ostaje mu ipak vjera u život, vjera u dobro, pa to se dobro zvalo, kako je koga volja: vjera u Boga, u providnost, napredak, istinu, u pravednost. Ovakova je vjera, govori Paulsen, u dojakošnjoj povjesti brda premještala, brda poteškoća, koje su stale na putu, da se oživotvori svaka ideja: vjera je to počinila a ne znanje. Svaki veliki pokret u ljudskomu životu potječe iz religijoznog izvora. Vjera, da se Božja vrši stvar, da je s njima Bog, dala je snažnim impulzatorima povjesti neslomljivu jakost... Svaki praktični idealizam praktično je religijozan; on počiva na vjeri u ono, što se ne vidi. Njegovi zaglavci nijesu zaglavci logike niti računa probabiliteta, to su zaglavci vjere: tako valja da bude, dakle tako će

biti. Ovako Paulsen u »*Die Zukunftaufgabe der Philosophie*«, u djelu »*Systematische Philosophie*« *str. 417.*)

I ako Paulsen ovdje vjeru u Boga kršćanskoga zamjenjuje vjerom u boga monističkoga, proizlazi ipak, što sam ja oštro naglasio, da aktivnost ljudsku ne može podržavati »*razvitak ljudstva*«, »*kultura*« već nešto drugo, a ne može je podržavati, jer ona ne zadovoljava, a razlog zašto ne zadovoljava, jest taj, što nije vrhovno dobro čovjeku.

b) Razvitak ljudskih svojstva ili — kako je milije drugim kazati — »kultura« donijela nam je i donosi nam korisnih stvari: to doduše ne će nitko zanijekati. Ali bi bilo pitanje, da li je zato postalo ljudsko društvo sretnije relativno i mirnije?

Ne znam, tko bi se usudio ovo ustvrditi. Kultura i razvitak ljudstva, to tobožnje vrhovno dobro čovječje, pomnožilo nam je sredstava, da potrebama i zahtjevima udovoljimo, a tim nam je pomnožilo i potrebe, za koje nije se znalo u drugim stadijima kulture. Olakotile su se u našemu kulturnom vremenu komunikacije; rastvorila se vrata znanju i umječu školama, tiskom, knjigama, žurnalistikom, a tim se prokrčio put, da laglje prodru i osvoje sebi zemljišta što više otrovne i prevratne ideje, koje mrače svijetlo zdrava razuma, mute pokoj mirna života; izumile mašine i alati za poljodjelstvo, industriju, da se prištedi čovjeku ručni rad, a tim opet smanjila se potreba radnikâ, koji moraju živjeti svojim radom i koji uslijed toga ostaju bez zarade; izumile su se zabave i novi načini lagodna i mekoputna života, a tim se išlo u susret oslabljenju nervoznog sistema, umnoj mlitavosti i frivolnosti; u cijelomu blilještećem pretjeranom svijetlu pokazala se je čast, slava, narodna samostalnost; pa se tim pooštrilo ćuvstvo zavisti, nepopustljivosti, razdorâ, mržnje i t. d.

Ovo je slika kulture i razvitka ljudskih svojstva, što nije čovječanstvo ni za dlake primirilo, kamo li usrećilo i umirilo.

Znadem, da se mi sada ne bi htjeli odreći svih onih lagodnosti, što nam je kultura ponudila, kojima se sada služimo, te se povratiti u drugo doba, kada se nije znalo za sve ovo, što sada znamo: ali to opet ne znači, da je čovjek u ovomu stadiju čestitiji i da se je više približio svomu vrhovnomu dobru. Ne bi to značilo, kao što ne bi značilo, da je čestitiji čovjek, koji se naučio sebi ispod kože injektirati morfinu, od čovjeka, koji niti zna za morfinu niti mu treba kada se ne bi htio toga ostaviti, već uživati časovitu ugodnost takovih injekcija.

Na pitanje zato: da li je čovjeku vrhovno dobro u razvijanju njegovih svojstava i snaga, valjalo bi niječno odgovoriti, ako se ne bi htjelo pojam »*dobra*« i »*vrhovnog dobra*« nakaziti.

c) Razvitak ljudstva postoji. Ali se ne može opaziti, da svukud jednako djeluje. Opaža se naprotiv, da se kod nekih naroda diže usporedno, kod drugih stacionaran ostaje, kod nekih opet natrag uzmiče. Razvijanje, napredak, kultura kod naroda slična je razvitku fisičnomu i intelektualnomu pojedinoga čovjeka. Razvija se ovaj do nekog stepena, do nekih granica. Tu prestaje, pa se po malo natrag vraća.

Povjest i ako fragmentarna egipatska, asirsko-babilonska, grčko-rimska, arapska to nam može dovoljno pokazati. Svi ovi narodi — i ako nijesu poznavali Roentgenove zrake niti spektralnu analizu i druge stvari slične ovim, što mi sada poznamo — bili dosegli do visokog stepena kulture. Bilo im je poznato mnogo stvari, koje su sada nama ukrite. Gdje je sada ta njihova kultura? Tebe, Memfis, Bagdad, Babel, Ninive, Kartago i drugi ovim ravni gradovi napiminju se samo u povjesti, i na geografičnoj karti označeno je mjesto, gdje su se nekada dizali. Mi sada ispod njihovih ruševina rujemo i kopamo, pitamo one kamene spomenike, što su se još održali sili vremena, i ovi nam mnogo čega pričaju o kulturi tih naroda, što su već davno bile zaboravile ljudske generacije, koje nas od njih dijele.

Ovo imajući na umu, pitam: ako je razvitak ljudstva imanentni zakon naravi — kako to hoće Paulsen — zašto bi se imalo opažati sustajanje, granice? Ako je taj razvitak »*vrhovno dobro*« čovjeku, prama kojemu ga vodi imanentni zakon naravi, zašto bi se imalo opažati u tomu razvitku dizanje i padanje, što bi se opet imalo ubrojiti u zakone naravi? Ovo je pitanje, pred kojim valja da se zaustavi misaon čovjek, koga ne može nikako zadovoljiti pomisao, da bi taj razvikani ljudski napredak morao da bude »*vrhovno dobro*«, dosljedno konačna svrha svemu, prema

kojoj narav sama sebe upravlja; jerbo ako su zbilja zakoni, valja da stalno djeluju, kao što se to opaža u svim fisičnim zakonima.

d) Vrhovno dobro sebi čovjek ne može naći u naravi, što ga okružuje, dosljedno niti u tomu tobožnjemu razvitku. Ovdje se služim pretpostavkom samoga Paulsena, da ovo dokažem. Njemu ova narav nije božanska, zato je i nemoguća teologija oslonjena na fisici. (Die Natur nicht göttlich, keine Physikotheologie möglich.) Razlog je tomu — piše Paulsen — što ne ima nešto, a to je, što ona nije dobra u moralnom smislu.

Ovdje imade pred očima problem moralnoga zla na svijetu. Iz iste naravi sve jednako izbija — piše Paulsen — i krasno i ružno, ljubezljivo i odurno, uzvišeno i podlo i gadljavo... Narav je gjavolska, ona nije božanska. Njezin je simbol Sfinga, pod njezinim dojkama počivaju oštre pangje (unter dem nährenden Busen liegen die zerreisseinden Krallen.) Ovo je dakako duboka misao, oslonjena na oštrom opažanju naravi, ovo je misao, koju je već davno izrekao stari Aristotel, a sada ponavlja Paulsen. Ali iz ove duboke misli, što bi kao iz svoga vrutka prokljućalo? Na stranu za sada sa pitanjem, koje je morilo i mučilo ljudski um, odakle zlo? jer to pitanje riješilo se ma kako bilo, svejedno mi ostajemo pred krutom onom realnosti, koju nam je Aristotel slikovito prikazao u Sfingi spremnoj, da nas svojim dojkama zadoji, svojim pangjama da nas razdere. Što bi dakle odatle slijedilo? Ako zbilja u naravi zla imade, kao što imade, očito se čini, da čovjek u zlu ne bi smio ni pomišljati niti tražiti sebi »*najviše dobro*«, a kako ne u naravi, tako niti u nesvijesnomu razvitku njezinu; jer niti razvitak niti napredak niti kultura ili kaho se hoće drugojačije zvati, toku vremena nijesu ni za dlaku otupili Sfingi njene oštre pangje.

Mislim, da moj zaglavak logično teče. U ovakovu slučaju, ako se zbilja može i smije govoriti o »*vrhovnom dobru*« čovječanstva, a u našoj hipotezi može se govoriti, jer i sâm Paulsen o tomu govori, valja ga iti tražiti izvan naravi, izvan njena razvijanja, izvan njene tobožnje kulture, jerbo ga inače ne ćemo tu moći niti naslućivati, a kamo li naći; kao što ga ne ćemo naći u oštrim Sfinginim pangjama, kojim je vavijek spravna, da nas okrvari i da nas raskomada.

6. Paulsenova motivacija etici ne ima krepčine, jer dužnost postavlja u čuvstvo, što čovjek osjeća, da moralno živе, i vidi je u posljedicama, koje protječu iz moralnoga i nemoralnoga življenja.

Riječ »*čuvstvo*« dosta je elastična: može se, pa i razumijeva se, sad tako sad ovako. Ne budu li oštro granice osjećene, u raspravljanju ne će se doći do nekog izvjesnog rezultata. Bilo je rečeno, da se danas svaki filosofijom bavi i politikom, a nitko ili gotovo nitko — osim strukovnjak po zvanju i zanatu — višom matematičkom analizom. Razlog tomu nije, što je matematička analiza teža, nego li filosofijska pitanja; već stoga, što je matematička nomenklatura oštro označena, pa ako joj nijesi dosta i dobro vješt, mogao bi bedastoća izreći i sebe ruglu izložiti.

U filosofiji ne budući ta nonenklatura dobro utvrgjena, može se najpiramidalnijih ludosti kazati, a da se ruglu i smijehu ne izvrneš, a to jer te kriju riječi, kojima značenje bude uže, šire, ovo ili ono.

Ovo je rečeno umjesno.

Što se ima razumijeti u riječi »etičko čuvstvo«? Što Paulsen tim razumije? On oznake doduše ne daje svoje; ali se čini iz više mjesta, da mu je čuvstvo etičko isto u čovjeku, što u životinji instinkt, isto daj bar kvalitativno, ako i različno u gradaciji. Paulsen na više mjesta tvrdi, da je u čovjeku etika isto, što u životnji instinkt, od same naravi zasagjen za podržavanje naravi. Instinkt slijep, koji radi tako a ne zna zašto radi.

On to hoće da utvrdi tim, što — kako on govori — savjest sadašnja imade svoj izvor (Naturgrundlage) primitivni u instinktu. To se i sada u čovjeku dade razaznati. Tako n. pr. u roditeljskoj ljubavi i u onomu nagonu, koji se očituje u odbijanju svega, što bi nam priječilo i smetalo spolne odnošaje. (Ethik str. 294.)

Ovako Paulsen o čustvvu. No je li zbilja to tako, da izmegju živinskog instinkta i etičkoga čuvstva ne ima razlike osim razlike u gradaciji? Je li istina, da sadašnjoj ljudskoj savjesti korijen se ima tražiti u primitivnim bezumnim instinktima? Instinkti postoje i sada u ljudskoj naravi, koji su zajednički i bezumnim životinjama i odlučeni posve od etičkoga čuvstva. Instinkt u čovjeku n. pr. za podržavanje individua i podržavanje vrsti (seksualni) postoji. Ti se instinkti automatično bûde, kada se čovje nagje u nekim prilikama, posve

neodvisno od njegove slobodne volje. Kada se u tijelu čovječjemu istroše one čestice, koje su nužne za podržavanje funkcija životnih, instinkt se budi za hranom.

Mogao bi čovjek — koliko hoće svojom voljom reagirati, ali glada ti utišati ne će nikada. Može li instinkte regulirati, podvrgavati višim etičkim idejama, ali ih uništit ne će. Ako u čovjeku postoje ti instinkti ne inače nego li u nerazboritoj životinji, kako može da bude etika usavršeniji instinkt, koji se je u u toku evolucije postepeno razvio i usavršio? Morao bi bio u višim bićima (čovjeku) posve izščeznuti, jer bi ga bila cjelovito usvojila etika. Uz moralno čuvstvo ipak u čovjeku on i sada postoji. Nije nimalo manji instinkt jedne žene, koja će usrnuti u najveću pogibelj, da učuva život svomu djetetu, nego li je jedne životinje, koja plati glavom više puta za istu svrhu. Razlika je samo ta, što u ženi razum će — ako se nije pomutio do zadnje skrajnosti i ona ostala pod utjecajem slijepa instinkta — omjeriti težinu dobra, koje gubi, zla, prama komu u susret ide, pa će se odlučiti za onu stranu tezulja, koja bude jače pritegnuti; odlučit će se, gdje vidi dobro, ako joj je pak to nemoguće, odlučit će se izmegju dva zla za manje zlo; jer i manje zlo prama jačemu opet je relativno dobro. Prvo rasugjivanje izmegju dobra i zla, izmegju manjega i višega zla i odlučivanje i reguliranje instinkta kaže, da je u čovjeku instinkt sve nešto drugo, nego li je njegov um i etički principi, koje mu um otkriva. To nam opet mogu bolje potvrditi svi oni slučajevi, kada se zgodi, da se pomrači um, neaktivan postane, a zavlada instinkt. U tomu slučaju radi čovjek poput bezumne životinje. Bit će rijetki ovi slučajevi, ali ih imade i to je dosta. Ostaje u čovjeku aktivan sâm instinkt; a to ne bi moglo biti, da je — kako govori Paulsen — u čovjeku etičko ćustvo sve jedno, što i instinkt, usavršeniji, razvijeniji.

Instinkt ili instinktivno ćuvstvo slijepo je, dok etičko slijepo nije: zna zašto tako i ne inače radi; zašto se na ovu, a ne na okreće stranu.

* * *

Ovdje ne ću govoriti, u čemu je to etičko čuvstvo — čuvstvo zovem, jer ga tako mnogi zovu, ali ne jer bi taj izražaj oštro znanstven bio — jerbo bi me to svratilo s glavnoga smjera mojega.

Pridržajem značenje, što je Paulsen dao *»etičkomu čuvstvu«* pa mi je sada vidjeti, da li to *»etičko čuvstvo«* može dati dovoljnu motivaciju čovjeku, da etički žive i upriliči svoja djela prama etičkim principima.

Pitanje je: zašto da čovjek etički živi?

Odgovor Paulsenov: jer nam je narav dala to ćuvstvo za svoje podržavanje. — Prama ovomu odgovoru ne može a da čovjeka ne obavije indiferentizam prama moralnomu redu. Ako je zbilja narav pretočila to ćuvstvo, koje je inače slijepo, narav će se sama za to pobrinuti, kada joj je do podržavanja svoje naravi. Šta dakle da mene briga to, koji sam kao kaplja u velikom oceanu, zrnce sitna praška u afrikanskim pustarama? Držao se ja etičkih načela ili im se iznevjerio, toka jake vasione naravi ja poremetiti ne ću; što više, ja to učiniti i ne mogu, jer ako je to ćuvstvo zakon stvoren namjerom za podržavanje naravi pod utjecajem toga zakona, ja nužno valja da budem, da radim, kao što svako tijelo stoji pod zakonom gravitacije. Čini mi se, da sam slobodan i da bi mogao prkositi i prekršiti taj moralni zakon. Al opet ako sam zbilja slobodan — kao što mi se čini — ne mogu pomisliti, da mi je narav dala tu slobodu, da joj pobrkam i ometem njene namjere. Da mi je ona dala slobodu u tome smislu, ludo bi i posve ludo bila radila, ona sebi ne bi bila providjela. Ako mi je zbilja dala tu slobodu, bit će mi je dala opet za svoju svrhu. Zato ako mi je moguće odalečiti se od etičkoga zakona, protiv toga zakona raditi, to je htjela, to hoće i sama narav: to je opet zakon, koji na istoj lineji stoji, na kojoj stoji to ćuvstvo. Zakon taj naravi kao što hoće da se moral održi, tako hoće da ga se u nekim slučajima i porometi.

Održavanje etičkoga zakona i prekršaj, ako se postave na tezulje, tezulja ostaje u ravnotežju.

Ovim zaglavcima iz Paulsenova principa, mislim, ne može biti prigovora; a oni ravno vode determinizmu, a ovaj opet etičkom nihilizmu, kojega dostojanstveno Paulsen odbija od sebe i na više mjesta u svojoj etici upravlja mu nekoliko žarkih riječi, kakve se samo poragjaju u jačim duhovima.

Etički *»moraš«* ne može da se motivira »etičkim ćuvstvom.«

Ali Paulsen htio je na drugom mjestu naći motivaciju »etičkomu čuvstvu.« Ta je motivacija ista, što i ona fisičnim zakonima i biološkim, koji se opažaju u organskim i anorganskim bićima. Posljedice tih zakona čine motivaciju etičkomu »*moraš*«. Polijevanje n. pr. hladnom vodom čini, da koža otvrdne i da se cijeli organizam učvrsti prama nagloj promjeni temperature i nepogodi vremena; opium i alkohol vode sobom ove ili one posljedice, i t. d. Tako — misli Paulsen — biva i u etici. Laž n. pr. smjera, da porodi nepouzdanje; nepouzdanje smjera, da rastrga i omete zajednički ljudski život i t. d. (System der Ethik. I. 14.)

Kauzalni zakon temelj je praktičnim pravilima u morali i u pravu, ne bude li ovoga kauzalnoga zakona izmegju uzroka i učinka, izmegju djela i forme života ljudskoga u pojedincu i u cjelini, ne može biti niti moralnih zakona. (System der Ethik. I. 15.)

»Prekršaj moralnog zakona — piše dalje Paulsen — vodi sobom poremećenje u vlastitomu životu i u životu cjeline. Potpuno i cjelovito neprakticiranje moralnog zakona kod jednoga naroda naskoro će dovesti propast njegovomu čovječno-povjesnom životu, pa napokon propast i fisičnom. (System der Ethik. I. str. 16.)

Prama ovomu motivacija Paulsenova »*etičkoga moraš*« oslon svoj hoće da nagje u nekom redu, što zajamčuje narodima materijalno dobro i mir čovjeku na ovomu planetu. Drugim riječima: na pitanje: zašto da čovjek održi moralni zakon? Odgovor: jer će se inače u ljudskom društvu poremetiti red, koji je nužno potrebit za materijalno dobro naroda, a kada se radi o dobru, ne će nitko pred njim uzmaknuti«. — Ovo bi bila dakle Paulsenova motivacija.

Ne niječem, da održavanje moralnoga reda sobom vodi i materijalno dobro narodima; pripoznajem, da i ovaj motiv može donekle čovjeka odlučiti, da etički žive, jer u sveopćem blagostanju on će uvidjeti, da je — dajbar u mnogo slučajeva — i njegovo materijalno dobro. Ali apsolutno niječem, da je ovo prava motivacija, koja bi čovjeka održala u etičkim granicama. Razlog je tomu, da to materijalno cjelokupno dobrostanje nije »*vrhovno dobro*«, kojemu bi on drage volje — kada bi to bilo vrhovno dobro — morao žrtvovati svako drugo kao n. pr. privatnu korist, užitak,

slavu i t. d. a tim prestaje biti prava motivacija etike. Da materijalno dobro nije narodima »*vrhovno dobro*«, dokazuju svi oni razlozi, koje sam ja gore naveo, da dokažem, da u razvitku ljudstva ne ima toga dobra. Razvitak ljudstva i materijalni procvat naroda u našemu slučaju jesu različite riječi, ali se njihovo značenje pokriva.

Paulsenova je etička motivacija preslaba, što više u najviše slučajeva gubi i tu svoju malenu krepčinu. Dakle, bude li čovjek moralno živio, tim će se održati red u društvu, pa odatle proteći blagodati narodima? Ali ako ovaj motiv može čovjeka odlučiti, da moralno žive, odlučuje ga u toliko, u koliko on vidi u sveopćem dobrostanju i svoje privatno. Ne bude li on vidjeti — dajbar u nekim slučajevima — svoje privatno dobro, ta motivacija koliko će za njega vrijediti? Zar će svoje privatno dobro prinijeti na žrtvenik humaniteta badava? Tko bi se ovo usudio ustvrditi, kazao bi, da ne pozna ljudske naravi. Imade slučajeva dakako, da se svoje privatno dobro žrtvuje tugjemu, ali se ti slučaji opažaju samo u onomu ambijentu, koji ne pašu uske granice vremena i prostora, već koji gleda ovaj smrtni život polom jednom života ljudskoga. Slučajeva sličnih ne ima, ili bar meni poznati nijesu, izmegju onih, kojim je ovaj život sve: početak i svrha.

Radnik n. pr., koji ne raspolože ničim, osim svoje fisične snage i vještine, doći, pred škrta i nepravedna kapitalista da traži rada. Ovaj će mu — znajući, da kod drugih zarade lako naći ne će — ponuditi posve nisku radničku platu, kojom radnik ne će moći niti sebe a kamo li svoju obitelj prehraniti, premda on zaslužuje četverostruko ili peterostruko toliko. Radnik prisiljen nevoljom privoljava i s ugovorom prodaje svoj rad za tu nisku cijenu. Radnik radi gospodaru; ali se slučajno stvaraju takove prilike, da se radnik može okoristiti novcem gospodarevim, a da za to ne sazna ni gospodar niti tko drugi. Radnik se tim novcem hoće da okoristi, da postane kradljivac.

U ovomu slučaju radnik bi počinio nemoralno djelo, jer uslijed ugovara s gospodarom on se ne smije okoristiti gospodarevim novcem, on se je zadatom riječi vezao. Ali pita se, bi li krepko utjecala na radnika motivacija: to ne smiješ uraditi, jer se tim poremećuje red u društvu i blagostanje cjelokupno uništuje?

*

Na ovi motiv radnik bi odgovorio: i ja stojim za sveopće blagostanje, kada mi promiče i moje privatno; u ovomu mojemu slučaju ne samo da mi ga ne promiče, što više priječi mi ga: nosi bijedu i glad meni i mojoj obitelji, ne vidim, zašto bi se morao u ovomu slučaju potčiniti podržavanju toga tobožnjega reda, toga cjelokupnoga dobrostanja materijalnoga, koji niti se smije zvati cjelokupni, jer je meni štetan, biva, jer mi priječi da se okoristim nečim, čim se mogu okoristiti. Smije li se zvati red ono, što mi uništuje moju egzistenciju? — Ovakovo je obrazloženje posve opravdano. A tim pada i etika.

Libertinac pod dojmom strasti pristupa mladoj tugjoj suprugi. Svojim čarima i obećanjima on joj grabi srce, koje je ona svomu drugu posvetila. Spolnim odnošajima oskvrnjuje ženidbenu postelju. To je, kazat će se, njegovo djelo nemoralno. Neka Paulsen pristupi k tomu libertincu, pa mu održi odulju propovijed, da takav nemoral vodi i duševnom i fisičnom propadanju naroda; koliko će ta propovijed na tog libertinca utjecati? Stavit će libertinac na jednu stranu tezulja ugodnost, što no mu pruža nemoralno djelo, a na drugu stavit će dobrostanje naroda, pa će ostati pri onoj strani, koja jače pritegne. Ne ima sigurnosti, da će »*dobrostanje naroda*« apsolutno pritegnuti, jer kako sam već gore dokazao, nije to »*vrhovno dobro*«, kojemu bi čovjek svako drugo dobro — bilo realno, bilo prividno — potčinio. To su dva samo djelomična dobra, a pred takovim čovjek ostaje indiferentan te može ovo ili ono birati; ako su pak nejednaka, mjerilo, kojim će čovjek veličinu toga dobra mjeriti, bit će opet njegovo privatno dobro. U našemu slučaju pritegla bi zdjelica, na kojoj bi bilo postavljen spolni užitak, a poredak i dobrostanje naroda bilo bi potisnuto u zakutak.

7. Prigovor i odgovor. Filosofija, koja postavlja čovjeku »vrhovno dobro« u granicama naravi, što nam je naokolo, ne će nikako poravnati i izmiriti konflikt izmegju egoizma i altruizma.

Moglo bi mi se prigovoriti: Ja u dosadanjemu mojemu raspravljanju postavio sam čovjeku kao mjeru izmegju dvaju dobara njegovo privatno dobro; naime tvrdio sam, da se čovjek može odlučiti, da etički živе, ako tu vidi neko svoje privatno dobro. Ovo bi bilo sve jedno, može se misliti, što i svesti etiku na *egoizam.*

Odurno je i pomisliti na taj hladni »egoizam«, koji sebi sve i svakoga skučuje. A u ovomu slučaju ne mogu a da ne nastanu jaki, oštri, nepomirljivi konflikti izmegju »egoizma« i »altruizma«, a tu je vrelo, iz kojega ključaju svi jadi, sva zla u društvu, jer kada bi pojedinci gledali na svoj egoizam i to im kompas bio, kojim bi mjerili etičko dobro, promičući svak svoje privatno dobro valjalo bi da suzbija tugje privatno dobro, a to ne bi mogli postići ako ne bi naišli na otpor. Posljedica je egoizma borba i otpor.

Ovakov bi bio možda prigovor.

Prije nego odgovorm na prigovor i pokažem, da egoizam — ako ga se tako voli zvati — koji ja zastupam, ne vodi nikakova pravoga konflikta izmegju egoizma i altruizma; neke mi je opaske predpostaviti.

Egoizam i altruizam! Ovo su dva suprotna tabora u etici. Čisti »egoizam« na svojoj zastavi razvija devizu: »*nije samo dozvoljeno, već je to i potrebno, da se stavi svrhom cijeloga rada privatno dobro*«. Čisti altruizam razvija svoju devizu u protivnom smjeru: »*rad ima etičku vrijednost u koliko promiče tugje dobro*«. Uz prvi i drugi tabor redaju se filosofi, koji drže svoje stanovište oštro zaposjednuto. Imade filosofa, koji udružuju egoizam s altruizmom; ili bolje, uče, da u današnjemu društvu ne može biti govora ni o čistu »egoizmu« niti »altruizmu«, jer u društvu tko radi za svoje dobro, radi uzgredno i za tugje dobro, tko radi za svoje privatno zlo, istodobno zlo nosi cjelini. Društvo smatraju tijelom, čija su uda pojedinci. Kao što u jednomu tijelu ako jedno udo dobro funkcijonira, dobro je ne samo udu već i cijelomu tijelu: tako i u ljudskomu društvu. Ovako misli — izmegju drugih i Paulsen. Imade pak i nekih drugih filosofa, koji, ne mogući sljubiti »egoizam« s »altruizmom« niti ukloniti sve njihove sukobe, izjavljuju, da u sadašnjemu stadiju nije moguće raspravljati o etici, jerbo je etika nemoguća. Moguća je etika — prama njihovu mišljenju — samo tada, kada se »egoistični zahtjevi« sljube i identifikuju s »altruističnim« i svi sukobi nestanu. To će samo biti tada, kada se navrši evolucija naravi ljudske, koja naprijed ide, dok dosegne do zadnjega svoga stadija. Tu će prestati subobi »egoizam« će se indentifikovati s »altruizmom«, što bude svaki pojedinac radio na svoju korist, to će isto biti dobro cjelini. Ovako evolucijonisti sa Spencerom.

Koji se od ovih četiriju pravaca — koji se opet susreću u samo dva gore spomenuta tabora — k istini približa? Moje je mišljenje: nijedan. Može se komu činiti ovo, da je apsurd, parodoks; nije ipak ni jedno ni drugo. Glede prvoga i drugoga pravca, biva čista »egoizma« i »altruizma«, očito je svakomu. Neka se pokuša osloniti etiku na cijeloj liniji čista egoizma, pa ga tako gledati realizovati, kako to hoće Stirner u svomu djelu »*Der Einzige und sein Eigenthum*«, etika bi takova navijestila univerzalni rat svijuh pram svim, društvo ljudsko postalo bi čopor zvjeradi u šumi, koja se razdire i kolje; što više, nekoliko stepena pala bi ispod živinskog livela, jer je narav providjela zvjerad instinktom i nekim fisičnim svojstvima, kojim može čuvati opstanak i individuuma i svoje vrsti od zatornog uništenja, koje joj prijeti od jačih; a čovjek toga više ne bi imao u Stirnerovoj etici.

Ako bi se pak htjela etika realizovati čista »altruizma«, takova etika ostala bi puka teorija bez prakse, jer bi se odriješito suprostavila glasu naravi, težnji ljudstva k dobru nekomu i dobru sebi. Mogu se ovdje hvalospjevi pjevati djelima dobrim, koja su učinjena namjerom, da se dobro drugomu učini a ne sebi, ali ta dobra djela u najzadnjoj instanciji — kako ću niže o tomu podulje raspravljati — ne mogu a da urode dobrom onomu, koji ga čini: dobro vuče nužno sobom dobro, kako to pak biva, kazat ću niže.

Što da se reče o trećemu pravcu? Je li istina, da se »*čisti egoizam*« ne može pomisliti bez »*čista altruizma*«? Kada se radi za svoje dobro, da se uvijek radi i za dobro cjeline? Paulsen je n. pr. oduševljen za ovu ideju, pa je kuša, da je utvrdi dokazima navodeći neke primjere. Ja se ovdje ne mogu upustiti u dulje raspravljanje o ovomu, jer valja da odgovorim na prigovor, pa da dalje idem. Samo dvije riječi. I ja sam za ideju, da se »*egoizam*« može sljubiti, što više sljubiva se s »*altruizmom*«, ili drugim riječima: kada ja promičem ili težim k momu ***pravomu dobru***, uzgredno i nužno promičem i ***dobro cjelokupno***. Ali inače to ja mislim, nego misli Paulsen. Ako on misli — a misli jamačno — govoriti o dobru parcijalnomu, ograničenu, koje može brati u uskim granicama ovoga života (razvitak ljudstva, napredak, kulturu i t. d.), ne će moći nikada dokazati, da *svegj* onaj, koji promiče svoje privatno dobro, uzgredno promiče i dobro cjeline. Može on navesti nekoliko primjera, ali to nekoliko primjera kaže, da u nekim slučajima tko promiče svoje privatno dobro (kao n. pr. tko umjereno i etično živé, čuva svoje zdravlje, a kada je zdrav, ne dosagjuje ni liječnicima ni svojoj obitelji, koja ga mora dvoriti, dakle tim čini dobro i drugim), promiče i tugje. Ali to pitanje nije. Pitanje je, da li se u svakomu slučaju »egoizam« i »altruizam« dadu sljubiti. Kao što je Paulsen samo dva primjera naveo, moglo bi se navesti na stotinu primjera, koji bi nam pokazali, da više puta pošten čovjek trpi, biva lišen svoga materijalnoga dobra, premda etički živé i promiče cjelokupno dobro; što više njegovo etičko življenje uragja mu trnjem oštrim i korovjem. Ovo i sam Paulsen pripoznaje ondje, gdje govori, da krepost uvijek nije nagragjena u ovomu životu. A kada krepost ne ima nagrade uvijek, to već je sve isto, što kazati, da kada se promiče drugomu dobro, to dobro ne nosi uvijek materijalno dobro onomu, koji to radi; to je sve jedno, što i reći, da se »egoizam« s »altruizmom« ne dade udružiti.

Protiv Paulsena stoji falanga evolucijonista, koji baš zato, što vide, da se mira ne može postići izmegju »egoizma« i »altruizm«, izmišljaju i nadaju se nekom drugom stadiju, kada će se »egoizam« s »altruizmom« bratski ogrliti i izmegju njih zavladati sloga, bratska ljubav, mir.

Još mi se je osvrnuti na četvrti pravac.

Uzalud je očekivati, da materijalistična evolucija dosegne do svoga vrhunca kao uvjet, da se »egoizam« i »altruizam« sljubi i ujedini; jerbo da bi to istina bila, moralo se je već i do sada opaziti daj bar neko postepeno približenje izmegju njih. Toga se približenja nije opazilo: nijesu u modernom kulturnom društvu (iliti evolviranom) rijegji i slabiji sukobi, nego li su prije bili. Kao što se »egoizam« nije ni za dlaku približio »altruizmu« kroz sve duge faze evolucije, kako to misle evolucijonisti, već mu ostao u istoj odaljenosti: tako mu se ne će približiti ni odsele, usavršivala se i evolvirala se ljudska narav, koliko se hoće. (Vidi moju radnju »O religijoznim i socijalnim idejama Leona Tolstoja.« List. D. B. god III. br. 1.)

Ja sam odbio sva četiri pravca i kazao zašto to. Odbio i treći, naime koji govori, da se »egoizam« dade sljubiti, što više,

da se faktično sljubljuje s »altruizmom« pa opet uz to tvrdim, i ja da se »egoizam« sljubljuje s »sltruizmom.« Ovo bi se moglo komu pričinjati kontradikcija. Kontradicija ipak nije.

Nemogućnost, da svedu Paulsen i drugi u sklad »egoizam« s »altruizmom«, protječe odatle, što je Paulsen *»vrhovno dobro«* (dakle dobro, kojemu se moraju potčinjati druga dobra) postavio u parcijalno dobro, neko ograničeno dobro (razvitak, napredak, kultura pa u sva druga fisična i duševna, što odatle protječu), a nije ga postavio u neko dobro, koje se nalazi u drugoj polovini života, koje ispuniti može prazninu ljudskoga duha i komu nas vodi ravno održanje etičkoga reda ili zakona.

Ovo je ono, što stvara i Paulsenu i drugim poteškoće, koje se ne dadu nikako svladati, koje grade izmegju »egoizma« i »altruizma« golemi zid, koji se ne da ni preskočiti niti oboriti.

I zbilja, ako je meni etičkim mojim življenjem promicati razvitak, napredak, kulturu — to jest cjelokupno dobro — vrhovno cijele ljudske naravi dobro (altruizam), od koga kolektivnoga dobra valja da i meni bude dobro — prama mišljenju Paulsenovu — ja ću upriličiti moj život prama tomu etičkomu zakonu, koji mi n. pr. govori *»moraš istinu kazati« »moraš zadatu riječ održati.«* Ja se nalazim u dodiru nekim, koji se toga etičkoga načela ne drže, oni su mene prevarili i tim mi nanijeli škode, a sebi koristi materijalne. Ja moram i nadalje s takovim općiti, ali ako se budem i odsele držao etičkih načela, kojim promičem dakako cjelokupno dobro, jer u meni drugi mogu naći pouzdanja, sebi ću ipak ne malo štetovati. Takova načela u meni u ovakovim slučajevima ne promiču, što više, priječe i razvitak i napredak i t. d. Što mi je u ovomu slučaju raditi? Stojim pred alternativom, jedne mi se e strane latiti. Ako budem pošteno radio sa nepoštenim, dobro dakako radim, altruizam podupirem, ali ja propadam; ako pak budem se služio nepoštenim sredstvima, kao što se drugi nepoštenjaci služe, bolje će mi biti, jer ako mene drugi prevari, i ja ću drugoga, pa tim ću naknaditi štetu mi učinjenu; ali tim će drugi trpjeti. Prema ovomu posve logičnomu obrazloženju, vidi se lako, da je nemoguće sporazumljenje izmegju »egoizma« i »altruizma.« A zašto nije moguće? Jer »egoizam« i »altruizam« u pogledu istoga nekoga parcijalnoga dobra u ovomu životu (novac, udobno življenje, slava i t. d.) stoje u obratnom snošaju izmegju sebe: što više raste jedno dobro kod pojedinca, to isto dobro nužno valja da se umanji kod drugih, i obratno, a razlog je, što je ograničeno dobro i parcijalno. Pokuša li se ono, što je ograničeno, podijeliti u dva dijela: jedan egoizmu a drugi altruizma. Sve što bi više »egoizam« htio da veći dio sebi prisvoji, to manji bi dio ostao altruizmu i obratno. Novac u ruci pojedinca ne može rastjeti, ako se ne umanji u rukama drugih; udoban život egoista ojačava se, kada mu drugi pribavljaju sredstva udobna života, i oni sebe manje više te udobnosti lišavaju; slava što više pojedincu bude sjala, tim će se slava drugih potamnjeti.

Zato, dokle god se bude držao princip, da je ljudstvu *»vrhovno dobro«* razvitak, napredak, kultura, pa dosljedno sva ona dobra parcijalna i ograničena, što odatle slijede, prama postignuću kojih čovjek mora upriličiti svoj rad; ogoizam s altruizmom ne će nikada doći do izmirenja, sukobi se ne će nimalo otupiti.

Odavle se vidi, kako je mudro starija filosofija učila, da — ako se smije govoriti o nekomu vrhovnomu dobru čovjeka, i ako je moguće, da se čovjek dovine do toga dobra i da ne budu slijepa igračka naravi — to dobro ne može da bude ograničeno, parcijalno ovoga života, već da bude neko neograničeno tamo u drugomu životu.

* * *

Kako dakle da se svede u sklad *»egoizam»* s *»altruizmom«*? Zastupam li ja odurni »egoizam«, koji izazivlje sukobe, odakle protječu svi neredi u društvu? Evo sada da odgovorim na prigovor i odgovaram ovako: 1.° Čovjek ima neku svrhu da postigne. 2.° Njegova zadnja svrha jest istodobno njegovo *»vrhovno dobro«*. 3.° Tomu dobru on mora potčiniti svako dobro, jer su dobra, u koliko ga upravljaju prama njegovomu *»vrhovnomu dobru«*; u slučaju, da ga ne bi vodila tamo, dobra to ne mogu biti. 4.° Neki moralni zakon postoji zasagjen u ljudskoj naravi, što razum otkriva; a taj je moralni zakon put i sredstvo, što čovjeka i cijelo ljudstvo vodi postignuću *»vrhovnoga dobra.«* 5.° Pojedinac, dok se drži ovoga moralnoga reda, on se kreće prama svomu *»vrhovnomu dobru«*, to jest promiče svoje pravo dobro, *»vrhovno dobro«* direktno; a indirektno promiče svoja parcijalna dobra, ograničena dobra (materi-

jalna: bogastvo, zdravlje, pouzdanje i t. d.), jer održavanjem moralnoga reda dolazi u mnogo slučajeva pojedincu i dobrostanje materijalno. 6.º Pojedinac, dok se drži moralnoga reda, promiče direktno tugje dobro ograničeno, parcijalno, materijalno, jer od onoga, koji pošteno živi, dobru se može svak nadati (ovdje se egoizam sljubljuje s altruizmom), ne promiče ni direktno ni indirektno tugje »vrhovno dobro«, jer mora svak za se svojim etičkim životom promicati i tomu dobru svojom slobodnom voljom težiti, iti, približati se. 7.º Pojedinac, ako se iznevjeri moralnomu redu, direktno čini pravo zlo, jer se odalečuje od puta, koji ga vodi njegovu pravomu, »*vrhovnomu dobru*«; a indirektno može — u više slučajeva kao n. pr. kad ukrade, prevari i t. d. — sebi promaknuti ograničeno, parcijalno dobro. Ovo ipak dobro prestaje biti dobro, jer čovjeka lišava nekoga višega dobra, to jest pravoga »vrhovnoga dobra.« 8.º Pojedinac, ako se iznevjeri moralnomu zakonu, direktno promiče tugje parcijalno zlo, ter drugomu grabi, lišava neko ograničeno parcijalno dobro (kao n. pr. drugoga prevariti, tugju stvar oteti), na koje pravo ima; glede vrhovnoga dobra niti mu ga promiče niti sprečava. Ovdje nastane konflikt izmegju »egoizma« i »altruizma.« Konflikt, koji s jedne strane nije opravdan. U ovomu našemu slučaju nije opravdan sa strane pojedinca (egoizma.) A nije opravdan, jer pojedinac promiče i tugje i svoje zlo. Sukob, koji je ovdje nastao, nije nastao — kako bi možda mislio Spencer — odatle, što »egoizam« i »altruizam« hoće da promaknu sebi vrhovno dobro, već što jedna strana (ovdje pojedinac) hoće da promakne i svoje pravo zlo (gubi svoje »vrhovno dobro«), i tugje parcijalno, ograničeno zlo.

Ovo, što sam kazao o pojedincu (egoizmu), može se isto kazati i o »altruizmu.«

Zato egoizam, o komu ja govorim u etici, nije niti oduran niti može prouzrokovati sukoba, jer dok čovjek radi sve pogledom glavno na svoju konačnu svrhu, što je za njega »vrhovno dobro« i tamo teži etičkim putem; to jest, dok promiče svoje pravo dobro (vrhovno dobro), promiče istodobno tugje parcijalno, ograničeno (dobro materijalno u ovomu životu) dobro. Ovo se može možda zvati »egoizam«, jer čovjek u svomu radu ima sebe i svoje »vrhovno dobro« pred očima. Al pošto iz ovakova rada nužno slijedi materijalno dobro drugomu, a ne može nikada slijediti kakva zaprjeka, da drugi ne bude težiti k svomu vrhovnomu dobru: »egoizam« ovi se nalazi u najljepšem skladu s »altruizmom« i u bratskom zagrljaju; jer »egoizam« promičući svoje dobro vrhovno i parcijalno dobro, promiče i tugje parcijalno dobro. — Ako bi nastao sukob izmegju »egoizma« i »altruizma«, nastao bi u slučaju, kako sam gore opazio, kada bi se ili »egoizam« ili »altruizam« odalečili od etičkoga pravila, to jest kada ne bi težili k svomu »vrhovnomu dobru« a htjeli se dokopati jednoga neetičnoga dobra (n. pr. kragja, prijevara.) Tim bi jedna strana sebi zlo činila, jer ne bi težila k svomu pravomu (vrhovnomu) dobru, a drugoj strani nanašala takogjer zlo, jer bi joj grabila neko parcijalno dobro, ograničeno dobro. Nastao bi sukob izmegju egoizma i altruizma. Ali ne sukob sa obedvije strane za postignuće nekoga dobra, bilo to vrhovno ili parcijalno, već sukob za postignuće sa jedne strane nekog parcijalnog, ograničenog dobra, a sa druge strane za postignuće jednoga neetičnog dobra, ili bolje zla (materijalno, neetično dobro, pošto odvraća čovjeka od svoga vrhovnoga dobra, nije dobro, već zlo.) Sukob dakle nastao bi izmegju dobra i zla, a nipošto izmegju dobra i dobra. — Egoizam, koji ja zastupam u etici, može dakako izazvati ovakove sukobe, ali je opet to dobro, jer je reakcija protiv zlu. Kada bi se svak držao etike, te imao pred očima, da ona ravno i glavno vodi postignuću »*vrhovnoga dobra*«, koje je u drugoj polovini našega života, a nuzgredno i postignuću ograničenih dobara, koja su u ovoj poli života; tko bi suviše imao pred očima, da ova ograničena dobra prestaju biti dobra, ako se kose etičkim pravilima, jer čovjeku priječe postignuće konačnoga dobra: kada bi se svaki — velim — držao etike, prestao bi svaki sukob, svako trvenje, nastao potpuni mir.

U Paulsenovoj etici ovo isto ne bi moglo nikako slijediti.

U etici naime, u kojoj etičko dobro djelo ima glavnom svojom svrhom (vrhovnim dobrom) promicanje materijalnog dobra u ovomu životu i privatno i kolektivno (egoistično i altruistično), egoizam morao bi što više to svoje privatno dobro promicati, a u tomu slučaju to bi bilo na štetu altruizma; ako bi se pak što više gledalo, da se promiče materijalno altruistično dobro, tim bi se sprečavalo egoistično. Pa eto nužna i neizbježiva sukoba. Već

sam gore kazao, da jedno isto ograničeno, parcijalno dobro egoizma i altruizma stoje izmegju sebe u obratnom snošaju: ako s jedne strane raste, s druge valja nužno da se umanji; tu izmirenja ne ima niti može biti.

Tko sve ovo uzme na um i mirno, dugo, duboko bude razmišljao nad ovim, valja da sagje do ovih zaglavaka: ili je narav tako okrutna prama sebi bila, jer je ona sama u sebi stvorila sve ove nerješive kontradikcije: težnje ne postignute, želje ne ispunjene, sukobe neizbježive; ili je ovoj naravi opredijeljena neka druga svrha — izvan granica uskih ovoga života — pogledom na koju prestaju i kontradikcije i težnje se umiruju i želje se ispunjuju. Koji od ovih dvaju zaglavaka slaže se više sa postulatima ljudskoga uma? Ostavljam odgovor umnu čovjeku.

8. Jedna kratka digresija.

Gore, da dokažem protiv Paulsena, da se egoizam i altruizam ne dade sljubiti, kao što to on misli, kada se radi o jednom istom ograničenom dobru, poslužio sam se primjerom poštena čovjeka, koji opći s nepoštenim; u komu slučaju pošten čovjek valja da trpi, pa katkad i da pogine. Ovdje uzrok tomu zlu bila bi slobodna ljudska volja, koja se odalečuje od etičkoga zakona, koji je vodi postignuću »vrhovnoga dobra«, pa tim grabi i drugomu neko ograničeno, parcijalno dobro.

Ali imade slučajeva, kada niti prekršaj etičnoga zakona niti slobodna volja prouzrokuje takovo zlo, već neki slučaj neprevigjeni, neka nehotična pogrješka.

Ja bih mogao navesti mnogo primjera, što sam u momu životu — i ako ne dugomu — doživio. Ja kao katolički svećenik, koji eto dugi niz godina slušam ispovijedi, imao sam prilike na svoje se oči osvjedočiti i rukom tegnuti, da mnogi nevini duhovi trpe i u više slučajeva propadaju, a to ne njihovom krivnjom pa niti krivnjom drugih već krivnjom nekog kobnog — zovimo ga ovako — i slijepog slučaja. Pitao sam sâm sebe, pa kako je moguće da nekim, koji se nijesu ogriješili o etički red, koji su ga uvijek čuvali vjerno, taj njihov život etični nije drugo donio osim duševnih tjeskoba i potištenja, fisičnih boli? Ja sam dakako stojeći na svomu filosofskom stanovištu tomu labirintu našao izlaza, ali sam pitao, kako da drugi filosofski sistemi momu dijametralno oprečni ovaj uzao riješe.

Navodim ovdje jedan izmegju stotina primjera.

Ne ima tomu vele. Pristupila je bila preda me jedna djevojka, kojoj će bit bilo po prilici 16—17 godina. Pošto je otkrila neke malenkosti svoje savjesti, činilo mi se je — po njenu držanju i izgovoru — da joj nešto teško tišti duh njezin. Htio sam je malo osokoliti i misleći, da bi se tu moglo kriti koješta, što bi spadalo na ispovijed, a što joj možda bojazljivost i stid priječi da otkrije, zapitah je, zašto je tako satrvena i žalosna, što joj muti njezin mir. Odmah mi ne odgovori.. pokrije svojim rukama lice pa stane uzdisati i plakati. Ne htjedoh dalje pitati, očekivah, kako će to bolno uzdisanje svršiti. Započne ona sama uz suze prekidano govoriti; ja sam nevoljna... ovdje sam došla... smetena sam... ja sam sirota, ne imam ni oca ni majke... ne znam, što ću s mojim životom... ne imam nikoga, komu bi se tužila... svak me prezire... Iz ovakova isprekidanoga govora nijesam mogao čisto saznati, o čemu se radi. No pošto se je tužaljivo uzbunjenje i prvi valovi njena srca malo stišali, mogla mi je sve potanko i angjeoskom iskrenošću kazati. Saznao sam ovo. Ta je djevojka bila sirota, služila je kod jedne dobre i poštene obitelji. Njena savjest bila je čista kao sunce i osjetljiva kao što je osjetljiva najosjetljivija vaga. To je činilo, da je njezin život bio u svemu izgledan: radišna, poslušna, umiljata, čedna. Da se je savjest te djevojke bilo postavilo na najfinje sito, ne bi se bilo našlo niti možda trunak praška, koji bi mogao najčišće caklo omrljati i zamagliti. Slučaj je bio, da se je ona našla u nekomu mjestu s nekim oženjenim čovjekom. Taj sastanak nije bio ni predvigjen, najmanje pak ugovoren, u tomu posve indiferentnom susretaju nije bilo jednoga truna, o čemu neurednu ni s jedne ni s druge strane. Slučaj, ovaj bio je popraćen opet nekim drugim slučajnim okolnostima — o kojim ne treba, da ja ovdje govorim — te je to sve skupa izgledalo ne samo kao nešto sumnjiva, već kao nešto i nepristojna i kao gotov nemoralni čin. Tomu pridruži se opet druga okolnost, da to nije ostalo tajnom, već da su mnoge osobe to vidjele i prevarene prilikama, koje su taj slučajni sastanak pratile, zlo sudile o toj djevojci i žig joj sramotni udarile na lice. I krivu trpjeti teško je, nevinu pak nezasluženu pedepsu trpjeti para jače srce. Ta djevojka baš zato bila je otpuštena iz kuće, gdje je svojim radom dobivala sebi hranu,

ne mogla kod drugoga naći hranu, a što je gore, libertinci sudeći je ono, što ona nije bila, stali je oblijetati, ne bi im ona bila na uslugu, pošteni odvraćali se od nje... Ovo je bio onaj teški pritisak, koji je tištio. Eto, ona nedužna trpjela i fisično i moralno, njoj nedužnoj, da učuva svoju nevinost, boli se pojačavale, njoj nevinoj boli sve više rasle, jer ne imala, komu da pribjegne i pita zaštite.

Ovo je fakat bio. Što sam ja nakon toga s djevojkom govorio, kako li sam gledao, da joj razvedrim nujno lice, što li se je s njom potla dogodilo, ne treba, da ovdje iznosim. Dosta je ovo, što sam do sada kazao za moju svrhu.

Ja bih htio pitati Paulsena i druge, koji jednako misle kao on, da se obazru na ovaj slučaj i na stotinu ovom slične, pa da pitaju, ako je zbilja dobro čovjeku mir i zadovoljstvo, uragja li etički život uvijek u ovomu životu tim dobrom? Ako uragja, zašto je duh one djevojke onako oštro potišten bio? Htio bih pitati neke — tako zvane — jake duhove, ako je »*krepost sama sebi najbolja nagrada*«, ako je ta nagrada u zadovoljstvu čovjeku, da je počinio neko etičko dobro djelo, zašto to zadovoljstvo — koje može dakako biti — kad je tko nevin, biva u ovomu našemu slučaju pomućeno, suzbijeno, nadvladano? Neko zadovoljstvo, koje se moglo buditi u duhu one djevojke i koje će se biti budilo, premda suzbijano od druge jake duševne boli, potjecalo je i moglo je protjecati iz same ideje vječne pravde, koju ne daje etičko djelo kao etičko djelo, već koja se hrani u drugoj polovini ljudskoga života, a ne iz ideje, da je »*krepost sebi najbolja nagrada.*«

I ovim svršavam ovu moju digresiju.

Problem kulturnog razvoja.

Napisao *O. J. Sabadini Subotić.*

(Nastavak.)

August Comte.

August Comte, osnovatelj pozitivizma, glavni pokretač materijalizma kao i glavni rušitelj metafisike u 19. vijeku, rodio se 1798. u Monpeljeru od čestitih katoličkih roditelja. Već se za rana oteo uzgoju svojih roditelja, te u 14. godini ode strujom bezvjerja i

republikanstva. Prvu izobrazbu primi u liceju rodnog grada od 1807—14, zatim nastavi nauke na pariskoj politehnici 1814—16, odakle ga radi insubordinacije prije svršenih nauka otpustiše. Kao učenik Comte je bio željezne volje i osobitog mara, a u općenju je bio donekle naprasit. Najviše se odlikovao u matematici, premda je za sve struke znanja pokazao osobitu sposobnost i dar. Mladi se Comte najviše naučio privatno neprestanim čitanjem i razmatranjem. Još je u politehničkoj školi prolistao djela svih glavnih filosofa XVIII. vijeka. Netom ga izagnaše iz pariske politehnike, lati se pera.

Prvo mu je djelo bilo: »Mes réflexions«, što napisa još 1816. To je djelo slabe literarne vrijednosti, zadojeno republikanskim težnjama i mržnjom na rušitelje republike, najviše na Napoleona Velikoga. Od g. 1817. do 1822. živio je u tijesnom prijateljstvu sa grofom Saint-Simonom i silno oduševljen za njegov socijalistični sistem. Kad se je odijelio od svog učitelja Saint-Simona, mislio je i mozgao danju i noću, da smisli šta nova. Sve misli u jednu sabrao i dade se na pisanje svog znamenitog djela »*Cours de Philosophie positive*», gdje je pokušao sve znanosti temeljno reformovati, svesti ih u jednu klasu (hierarhija znanosti), a sve to na temelju pozitvna opažanja, isključujući svaki metafisični princip, a obazirući se jedino na realne fenomene u naravi. Svoje djelo započe Comte pisati 1826. Nato morao je Comte obustaviti svoj rad, jer ga njegove obiteljske neprilike silno uzdrmaše i dovedoše do ludila.

Pošto ozdravi u bolnici, nastavi svoje veliko djelo, te šesti i zadnji svezak bi objelodanjen 1842. »Cours de philosophie positive« najvažnije i najveće je djelo, što ga je napisao August Comte. U tom je djelu Comte za prvi put pokušao, da *socijologiju* podigne na dostojanstvo posebne i stroge znanosti; zato se upravo Comte-a ima smatrati utemeljiteljem savremene sociologije. Comte, »illustre fondateur de la sociologie«, napisa još ova djela: »*Dis-*

[1]) Za pregled i ocjenu Comte-ova rada *uopće* megju ostalim djelima zgodna su ova: *Littré,* Auguste Comte et la philosophie positive, Paris 1863, — *Stuart Mill,* Auguste Comte and Positivisme, Philadelphia 1866. — *Picavet,* Les Ideologues, essai sur l'histoire des idées et de théories scientifiques, philosophiques, religieus etc. en France depuis 1789, Paris 1891 str. 101—116. — *Flint,* l. c. s. 579—615. — *Hermann Gruber* S. J., A. Comte, der Begründer des Positivismus 1851 i t. d.

cours sur l'ensemble du positivisme« 1848, »*Système de politique positive«* 1851—54, »*Catéchisme positiviste«* 1852 *i* »*Synthèse subjective* 1856. Umro je 5. rujna 1857. u Parizu, ulica Monsieur-le-Prince br. 10. Još se i danas može vidjeti soba, gdje je umro, te je njegov stan u očima svih današnjih pozitivista kao neko svetište. Ove godine, kad ovo pišem (1907), slavila se 50godišnjica Comte-ove smrti.

Nije mi nakana, da razglabam ovdje o cjelokupnom Comte-ovom pozitivizmu i radu. To ćemo uraditi jedino u koliko zasijeca u našu stvar. Osobito se ovdje valja osvrnuti na Comte-ovu filosofiju povjesti, što se nalazi u njegovoj sociologiji. Ne mislim se ovdje upuštati u debatu, je li Comte mislio izričito na sociologiju, ili na filosofiju povjesti. To bi imalo mjesta u posebnoj radnji.

Barth misli, da Comte-ova sociologija nije drugo van filosofija povjesti[1]); *de Greef* veli, da ono, što je Comte napisao, nije drugo nego »filosofija povjesničkih ideja.«[2]) Slično misli megju ostalina *Tarde*[3]), dok *Lester Ward* naprotiv kaže, da se Comte-ova socijalna statika ne da združiti sa filosofijom povjesti.[4]) Prof. *Flint* se drži sredine i veli, da Comte obragjuje filosofiju povjesti ne kao posebnu znanost, nego ju smatra kao drugi dio (socijalna dinamika) svoje socijalne fisike ili sociologije . . .[5]) Ja mislim, da se Comte-ov rad u četvrtom, petom i šestom dijelu njegovih »Cours« može uzeti kao filosofija povjesti isto tako lijepo kao sociologija, budući da i jedna i druga znanost imaju isti predmet, a razlikuju se samo u metodi; s tim više, što je Comte obragjivao predmet kulturnog razvoja čovječanstva *s osobitim obzirom na povjest.*[6])

[1]) Barth, Die Geschichte der Philosophie als Soziologie, 2. sv., Leipzig 1897, I. sv., s. 10.

[2]) De Greef, Introduction à la sociologie. I. dio, s. 226, Bruselj i Pariz 1886.

[3]) Tarde, Les Lois sociales, Paris 1898 s. 123.

[4]) Lester Ward, Soziologie von heute, s. 33.

[5]) Flint, l. c. s. 589: »In the Comtian system the philosophie of history ranks not as a science but as a division of a science, — the second part of social Physics or Sociology.«

[6]) Jednom za vazda napominjem, da uporabljujem Comte-ove »Cours de phil. pos.« u izdanju Littré-a od g. 1869. u 6 svezaka, stoga navagjam mjesta samo po ovom izdanju.

Za karakteristiku Comte-ove filosofije uopće bilježim ove glavne poteze kao uvod u njegovu filosofiju povjesti. Comte-ov filosofski sistem počiva dijelom na njegovim proučavanjima naravoslovnih znanosti osobito matematike, dijelom na teoriji Saint-Simona i Condorceta u socijalnom pogledu: Comte-ov je pozitivizam tako spoj empirizma i sociologije. To u glavnom sačinjava *pozitivizam.* Pozitivizam ima dva glavna dijela: *pars destruens, pars construens.* Prvi dio: *pars destruens* sadrži *negaciju svake metafisike,* odbacuje istraživanje prvih uzroka i svrha (causa efficiens et finalis.) Oba kraja stvari u naravi ostaju nam nužno nepristupačna; sama sredina pripada motriocu. U pitanjima se stvarnog i konačnog uzroka od vajkad ni za korak nije naprijed išlo; samo prazne skolastične riječi i ništa drugo. Sve metafisične principe i hipoteze zabacuje pozitivizam. Pozitivizam ne će da zna ni za ateizam ni za teizam; i ateist je napokon teolog, dok je panteizam opet puka forma ateizma. Karakteristika pozitivizma stoji u tomu, da se ograničuje na *samim fenomenima,* a to su *neposredne posljedice prirodnih zakona.* Zadaća je potom pozitivne filosofije *otkriti* i svesti na što manji broj prirodne zakone. Drugi dio ili *pars construens* pozitivizma sastoji se iz *a*) nekog *historičnog principa* ili *zakona,* i iz *b*) nekog *sregjenja svih znanosti.* Historični zakon, o komu imamo napose govoriti, sastoji u hipotezi. *da ljudski duh razvija se nužno kroz tri stadija;* teološki, metafisični i pozitivni.

Druga se misao pozitivizma bavi sregjenjem znanosti. Znanosti naime imaju uzvišenu zadaću, da udovolje potrebama inteligencije; potrebe naše inteligencije zahtijevaju poznavanje zakona fenomenalnih. Da se to postigne, valja prirodne činjenice svesti u lako shvatljivi red. U tom stoji klasifikacija ili hierarhija znanosti, koje imaju biti tako poredane, da jednostavnije znanosti moraju biti pred kompliciranim znanostima. Hierarhiju znanosti dijeli Comte u 6 dijelova: *matematika* je prvi temelj, za njom dolazi *astronomija,* pak *fisika, kemija, biologija,* i *socialne znanosti.* Comte u 3 zadnja sveska svoga djela daje osobitu važnost sociologiji, kojom se na osobiti način bavi. Dok su ostale pozitivne znanosti, veli Comte, stupile već u stadij potpunog pozitivnog razvoja, dotle je sociologija još nerazvijena zbog teologije i metafisike, što njome vladaju. Valja dakle socijalnu nauku reformovati i dići je na

stupanj stroge pozitivne znanosti. Toliko glede Comte-ova sistema uopće. A sada pregjimo na ispitanje *Comte-ove sociologije napose.*

A. Comte: Sociologija.

58. *Sociologija* dolazi kod A. Comte-a pod imenom *socialne fisike*. Socialna se fisika temelji na biološkim principima, a na *historičnoj metodi*. Historična metoda ima sporediti razne prilike i okolnosti u prošlosti, koje su uplivale na razvoj ljudstva u kulturnom pogledu. Historična metoda ima ujedno iznaći zakone, koji odregjuju razvoj kulturne historije. Da dobijemo zakone socialnog razvoja, valja da ispitamo ne samo ovu ili onu historičnu činjenicu ili ovaj ili onaj faktor, što uplivao na društvenu kulturu, nego čitav niz onih prilika i faktora, što uplivaju na razvoj društvene kulture. Tako induktivno-deduktivnim putem dobijemo zakone, što vladaju društvenim razvojem ljudstva. Koji su to zakoni, vidjet ćemo na svoje vrijeme.

Iz toga se razabire, da Comte ne shvaća sociološke zakone čisto prirodoslovne naravi, nego i racionalne, da ne rečem metafisične, jer tu nailazimo na indukciju i dedukciju. Ovo bi bilo protuslovlje sa temeljnim principom Comte-ove filosofije. Proti tome se protuslovlju Comte ogragjuje tvrdnjom, da sociološki zakon nije racionalan u metafisičnom smislu ili u smislu prirogjenog čovječjeg principa; ne, Comte ne će metafisiku — bez koje se inače praktično ne može proći kao uopće nikakav materijalistični stistem — nego tvrdi, da sociološki zakon može biti racionalan u smislu empirije, naime u smislu onih fenomena, što ih istraživanjem ili opažanjem konstatujemo. Kako se vidi, Comte se uzaludno izvlači, da izbjegne djelomičnom odalečenju od temeljnog principa svoje filosofije na polju sociologije.[1])

Sociologija je po Comte-u rezultat svih drugih pozitivnih znanosti, *culmen scientiae,* te se k tomu osniva na historičnim činjenicama. Comte dosljedno osugjuje historični skepticizam. Historični je skepticizam goli sofizam, dok n. pr. zabaciti vjerodostojnost biblije znači tjerati mak na konac putem hiperkritike. Historična metoda donosi nam dva temeljna zakona za sociološku znanost. Prvi temeljni zakon sociologije jest *socialna statika*, a drugi je socialna *dinamika.* Kao što u fisičnom svijetu opažamo *eksperimentalno* dva zakona: statiku i dinamiku, tako isto u razvoju društva (u sociologiji) nalazimo spomenuta dva socialna zakona putem historične metode.[1])

[1]) Comte, l. c. sv. IV. s. 11—166, 209—250.

A. Comte: Socialna statika.[2])

59. Što je socialna statika? Socialna statika je *teorija o spontanom djelovanju društva.* Društvo spontano, kao mimo volje djeluje putem indvidua, obitelji, napokon čitave mase. Kao što kod životinja organizam spontano djeluje, tako kod društva individuum, obitelj i socialne grupe. To je dakle unutrašnji, vegetativni zakon ljudskog društvenog djelovanja. Bez toga djelovanja ne možemo zamisliti opstanak društva. Ovo je djelovanje nužno naime deterministično, što ne pretpostavlja slobodu pojedinaca. Pojedinac obitelj i socialne skupine jesu tri faktora, što odregjuju bitno djelovanje društva. Comte prelazi na ispitanje spomenutih triju faktora napose.

Glede pojedinca (l'individu) opaža Comte, da čovjek, kao i sve plemenitije životinje, posjeduje spontani nagon društvenosti (penchent instinctif à la vie commune.) To je velevažni Comte-ov *socialni nagon* — instinct social. Čovjek ima više urogjenih nagona, viših i nižih, plemenitijih i podlijih; ali svakako socialni nagon valja ubrojiti megju najmoralnije nagone čovjeka. Kao što inteligencija čovjeka nije drugo nego najjednostavniji nagon, što se nalazi u prednjoj strani možgjana, tako i socialni nagon, koji ipak nije plemenit kao inteligencija, nalazi se u području lubanje.

Kako se vidi, Comte bezuvjetno prima i uporabljuje u svojoj stvari *cerebralnu teoriju Galla*, koji je tvrdio i označio socialnom nagonu mjesto u prednjoj strani lubanje. Nagon inteligencije, kao i nagon socialni, etički i dr., dakle plemeniti i viši nagoni nahode se u frontalnom području možgjanâ, dok se inferiorni nagoni nalaze dijelom na gornjem, dijelom u stražnjem dijelu lubanje. Inferiorni su nagoni uopće svi afektivni nagoni, koji su inače jačega poriva i jače snage nego intelektualni kao i društveni nagon. Jedino jako vježbanje inteligencije, što inače nije dano jednako ljudima

[1]) Comte, l. c. sv. IV. s. 337—400.
[2]) Comte, l. c. sv. IV. Le leçon, s. 383—442.

zbog raznog zvanja, vodi k supremaciji viših nagona i k njihovoj pobjedi nad afektivnim nagonima. Moralne potrebe dakako sile čovjeka, da upotrebi i ojača snagu svoje inteligencije za boljitak svog opstanka, a to je uprav ono, što čovjeka diže nad razred ostalih životinja. Ipak socialni nagon ne pretpostavlja personalni interes, ili kako hoće teološka i metafisička škola, usavršivanje pojedinca, da žive u društvu: čovjek ima društveni nužni nagon, koji hoće zajednicu i kad bilo štete za pojedinca.[1])

Ipak, jer se nagon inteligencije na uštrb afektivnih nagona usavršuje radi osobitih potreba i prilika, kojima je pojedinac izložen, čovjek dolazi do zaključka, da u zajednici ili društvu može naći pogodnosti i sredstva za poboljšanje svoje eksistencije, i ako do prigode ili iznimno može susresti osobnih gubitaka i dužnosti. To je uzrok, da se čovjeku jača i usavršuje socialni nagon već radi osobnih interesa; premda se i bez interesa ne može oteti sklonosti za društveni život. Pošto opstoji nesuglasje i borba megju afektivnim i intelektualnim potencijama čovjeka, zato pojedinac mora držati na uzdi niže, a uporabiti i vježbati više nagone. Tako će zagospodariti na boljitak pojedinaca inteligencija, dotično socialni, osobito altruistični nagon; a u tomu stoji vrhunac etičnog dijela čovjeka i društva.

Proti napretku etike i civilizacije osobito se bori *individualni nagon*, što hoće, da sve skuči pod igo svoje koristi. Putem intelektualne potencije mora pojedinac pomoći socijalnom nagonu proti individualizmu.

Kad pobijedi socijalni nagon, napose altruistični, na štetu individualnog nagona, tad će svatko živjeti za drugoga, a u tome se skriva napredak kulture i društvene sreće. U borbi afektivnih i intelektualnih potencija sama priroda opredjeljuje granice snage i područja ove ili one potencije, a pošto se organizam nužno razvija i mimo volje čovjeka, to se usavršuju i nagoni, ali uvijek tako, da se superiorni nagoni razvijaju snažnije i brže, dok inferiorni polaganije i slabije: u borbi pobjegjuje savršeniji dio. Tako se dakle već unutrašnji svijet čovjeka razvija i usavršuje *mekaničnim zakonom*.[1])

[1]) Comte l. c. sv. IV. s. 386: La sociabilité essentiellement spontanée de l'espèce humaine, en vertu d'un penchent instinctif à la vie commune, *indépendamment de tout calcul personnel*, et souvent *malgré les intérêts individuels* les plus énergiques, ne saurait donc être désormais aucunement contasté . . .

Kad smo shvatili bít pojedinca, lako nam je razumjeti pojavu ostalih dvaju faktora: obitelji i društva uopće. I obitelj kao i cijela masa naroda usavršuje se deterministično, putem mekanizma. Obitelj je neposredni komponent društva, a pojedinci upravo ne sačinjavaju društvo, nego samo posredno, t. j. u koliko su članovi obitelji.[2]) Najprije u obitelji žive čovjek u drugomu i za drugoga, a ujedno je obitelj prvo orugje, da se čovjek zajednički opre nezgodama i neprilikama svoga toli fisičnog, koli moralnog života. Što je društvo razvijenije, to je ženidba jednostavnija; tako je monogamija plod savršenijeg ljudskog organizma. Poligamija je znak natražnih plemena, kod kojih se socialni nagon još nije dovoljno razvio.

Domaći je život postojana podloga društvenog života. Uslovi društvenog života u obitelji jesu podregjenost spola i podregjenost dobe. I ovdje odlučuju biološki zakoni, štono vladaju kod sisavaca i kod ptica. Gall je iz biološkog istraživanja ustanovio, da žena i čovjek nijesu u ravnoj crti bilo sa anatomske bilo sa fisiološke strane, pa žena stoji na nižem i fisičnom i moralnom stepenu nego muž, jer se opaža, da je žena još u djetinskom, dakle nerazvijenom stadiju. To stanje žene naravno zahtijeva, da je podregjena čovjeku, koji upravo ima biti na čelu obitelji. Druga podregjenost, naime podregjenost dobe, zahtijeva za uzdržanje morala i reda i u obitelji i u društvu subordinaciju djece. To je odnošaj djece prama roditeljima. I ova je odvisnost sasvim spontana i naravna, te bi značilo rušiti postojeći red, kad bi primjerice vlada otela djecu pažnji i skrbi roditelja. Čovjek nadalje ima osobiti društveni nagon ili sklonost u prvom redu prama bližim susjedima, ili onima, s kojima u istim prilikama žive. Iz simpatije, što pojedinac ima prama drugomu, nastaje sveza pojedinaca.[3]) Sveza pojedinaca uzimlje državni oblik time, što se u nekoj so-

[1]) Comte, l. c. sv. IV. str. 397.

[2]) La véritable unité sociale consiste certainement dans la seule famille, au moins réduite au couple élémentaire qui en constitue la base principale. Comte l. c. s. 398.

[3]) Comte, l. c. s. 415—441.

cialnoj grupi postavljaju na čelo mase ljudi, kod kojih je intelektualni instinkt najbolje izoštren. Naravna je posljedica, da su ostali, jer manje razvijeni, prisiljeni priznati suverenstvo najboljega. Comte ovdje mjeri auktoritet sa biološkim razvitkom pojedinaca.[1]) Koliko je besmislen ovaj princip, vidi se iz društvenih prijašnjih i današnjih prilika, gdje intelektualna razvijenost uopće ne odlučuje suverenitet u državi, osobito kod kulturnih država.

Comte sada analizuje nauku Rousseau-a i de Maistre-a. Prvi u državi ostavlja potpunu slobodu pojedincu, drugi sužuje privatnu slobodu u prilog auktoriteta. Comte pristaje uz de Maistre-a i sudi, da pojedinac u društvu nema nikakvo pravo, nego samo »pravo, da vrši svoju dužnost«. Stoga riječ *pravo* u vulgarnom smislu i ne opstoji, te bi se imala ta riječ isključiti iz političkog rječnika, kao riječ »uzrok« iz polja filosofije. Time sloboda pojedinaca u društvu iščezava, jer joj nema mjesta. Comte je tako reakcionarac, ali ne revolucionarac. On iznosi potrebu neograničena auktoriteta, a za sigurnost pojedinaca proti zloj porabi auktoriteta ne jamči. Ove pogrješke opetuje Comte i u socialnoj dinamici.

Socialna statika upravo je mekanički dio sociologije, kao što su pojedinac, obitelj i društvene skupine tri mekanična faktora za razvoj historije. Socialna je statika uvod k socialnoj dinamici, koja bez prve ne može stati. Pošto socialna statika pokazuje unutrašnje zakone ljudskog društvenog razvoja, historična metoda ulazi tek sporedno u nju, i to kad se ima razjasniti posljedice socialnog nagona, što stvara očevidno, napose kod primitivnih naroda, društvene uredbe. Historična metoda potpuno je uporabljena kod socialne dinamike. Pita se:

A. Comte: Što je socialna dinamika?[2])

60. *Socialna dinamika* je teorija *o razvoju društva putem spoljašnjih faktora ili zakona*. Socialna statika dakle prikazuje nam *unutrašnje*, mekanične faktore, a dinamika *vanjske uzroke* ljudskog društvenog razvoja. Statika pokazuje *ustrojstvo* ili organizam društva, dinamika kretnju i *djelovanje* istog organizma. Dosljedno se

[1]) Comte, l. c. s. 432, 438 sq.

[2]) Comte, l. c. IV. LI leçon, str. 442—520.

i dinamika temelji na biologiji svejedno ko i statika.[1]) Pa kao što se ne da pomisliti ustroj tijela bez života i djelovanja, tako statika bez dinamike ne može stati; druga je korolar prve. *Snagu i pravac organskog društvenog djelovanja odregjuju prilike ili spoljašnji faktori*, koje vidimo u *historiji*. Svaki je organizam bio bilinski ili zoološki determiniran u svome životu i djelovanju prama *prilikama* ili *milieu-u*, gdje se nalazi. Na ljudski organizam nadalje djeluju razni spoljašnji faktori, a društveni im se ljudski organizam prilagogjuje. U vremenu najbolje se opaža razvoj društvenog organskog djelovanja. Stoga historija nije drugo nego opis ljudskog društvenog pozitivnog historičara, da *konstatuje promjene u djelovanju društvenog organizma*, ili drugim riječima, da označi uvjete društvenog razvoja.

Comte-ova socialna dinamika sadržaje *stricte* njegovu filosofiju povjesti. Putem historične metode po Comte-u konstatuje se, da socialne promjene (razumijevaj: promjene u djelovanju društvenog organizma) slijede nužno i redovito jedna za drugom, tako da je svako socialno stanje naravni rezultat prijašnjega. Tako n. p. u srednjemu vijeku položaj društva *nije mogao biti drukčiji nego što je bio*. Povjest je zabilježila proces razvoja društva, neumoljivi proces, što se pojavlja u razvoju kulture. Razvoj historije pokazuje, da je čovječanstvo postepeno kročilo dalje i dalje k svojoj samosvijesti, čovječanstvo je pokazalo svojim kulturnim stečevinama, koliko su se više potencije, napose umne i moralne, usavršile u čovjeku i digle se nad prostim organičkim ili afektivnim potencijama. Historična evolucija ljudstva ipak nije prosto biološka, jer Comte ne shvaća evoluciju organizma u modernom (darvini-

[1]) Comte, l. c. s. 443 . . . notre évolution sociale ne constitue donc réellement que le terme le plus extrêmes d'une progression générale, continuée sans interruption parmi tout le règne vivant, depuis les simples végètaux et les moindres animaux, en passant successivement aux derniers animaux pairs, remontant ensuite jusqu' aux oiseaux et aux mammifères, et, chez ceux-ci, s' élevant graduellement vers les carnassiers et les singes: la prédominance nécessaire des fonctions purement organiques devenant partout de moins en moins marquée, et le développement des fontions animales proprement dites, principalement celui des fonctions intellectuelles et morales, tendant au contraire, de plus en plus, vers un ascendant vital, qui toutefois ne saurait jamais être pleinement obtenue, même dans la plus haute perfection de la nature humaine.

stičnom) smislu, pače on zabacuje hipotezu *omne vivum ex ovo*, te se stalnost vrste ima zadržati proti Lamarckovom razvoju organizma. Čovjek je, veli Comte, *sui generis*. Organizam se ne razvija *bitno*, nego se samo mijenja u svom djelovanju prema vanjskim prilikama. Zato se kulturno-historični razvoj razlikuje od biološkog time, jer se biološki ustroj bitno ne razvija, ali se kulturno-intelektualno stanje društva *bitno* razvija. *Razvoj historije kulturne pokazuje razvoj misli (raison) društva.*[1]) Tako se socialna dinamika razlikuje od socialne statike, što je ova nepomiča, a ona pomična; ta organizam se bitno ne mijenja, ali djelovanje organizma da. *Smjer se društvenog napretka očituje uvijek tako, da se više potencije čovjeka, u prvom redu la raison, približuju svojoj konačnoj pobjedi i supremaciji.*[2]) Pošto pak razum — la raison — stoji na čelu viših potencija čovjeka, to *kulturni razvoj stoji u razvoju misli.* Comte se obara na hipotezu Rousseau-a, po komu bît čovjeka sastoji se iz nepogrješivih nagona, dosljedno čovjek, koji misli, izopačena je živina. Naprotiv pokazuje, da *misao* sastavlja ljudsku narav, a napredak drušva nalazi se u napretku misli. Tako je, glede spoljašnih faktora, misao ona, što odlučuje razvojem kulture. Sada Comte prelazi na *historični razvoj misli.* To je on obradio u 5. i 9. svesku svojih »Cours de philosophie positive«. Razvoj misli u historiji osniva na glasovitom Comte-ovom *zakonu tri periode* (loi des trois états). To su tri stupnja, na kojima nalazimo misao u svome razvitku.

I. perioda je ona, u kojoj vlada teološki način mišljenja — *vrijeme fiktivne misli.* II. perioda označuje metafisični sistem mišljenja, gdje se pojave naravne tumači pomoću idejâ, entiteta, zadnjih uzroka i tako naprijed — *vrijeme apstraktne misli.* U III. periodi napokon dolazi na kulturno obzorje realna znanost, a to *je vrijeme pozitivizma*, koji traži zakone prirodnih pojava pomoću eksatne, znanstvene metode, i ove dovesti na što manji broj. Na dugo i široko nastoji Comte pokazati, da su svi društveni odnošaji, bili oni religiozne, moralne, estetične, gospodarstvene naravi, nastali iz načina mišljenja dotičnih perioda. Ovdje vrijedi princip:

[1]) Comte, l. c. IV. s. 459.
[2]) Comte l. c. s 460—4.

promjenom misli mijenja čitav društveni život.[1]) U prvoj periodi razvoja misli vidimo — veli Comte — glavnu karakteristiku teokracije, apsolutizma i militarizma. U drugoj periodi vlada misticizam i feudalizam, u trećoj se pak pojavljaju znanstvene produkcije, naosob konstitucionalizam, obrt, prirodne znanosti, i ostale pojave, što označuju lice današnje (III.) periode. Ali ove promjene ne bivaju u jednakoj mjeri, na svim područjima kulture. Zato napredak ljudstva ne sliči ravnoj, nego krivudastoj crti.[2]) U razvoju se misli redaju znanstvene struke, tako da u tom razvoju vazda se pojavlja prva matematika (najjednostavnija struka), iza matematike astronomija, fisika, kemija, biologija, napokon sociologija. Za sociologiju misli Comte, da je posvema sporo napredovala, pa i u naše se (t. j. Comte-ovo) vrijeme ne nalazi posvema na pozitivnom stepenu, pače je još ovisna o metafisičnim apstrakcijama.[3]) Glavna zadaća našeg vremena stoji u tom, da se sociologija riješi svih bilo teoloških, bilo metafisičnih teorija i da se podigne na pravu, pozitivnu znanost. To će se postići onda, kada se istraže i iznagju *zajednički* uzroci svih društvenih prilika i pojava. Prama tome *povjest* nema biti kao do sada naprosto deskriptivna, naime od nagomilanih činjenica u jednom nizu perioda, nego povjest valja da bude pozitivna, t. j. *historične činjenice valja prikazati kao rezultat neumoljivih zajedničkih zakona,* što ravnaju razvojem društva. Koji su to zakoni, pokazuje socialna statika i dinamika.

Osvrt na Comte-ovu misao.

61. Comte je kao filosof posve francuski mislilac. Na njega je posve malo ili ništa uplivala njemačka filosofija, jer Comte sam kaže, da on nije čitao ni Kanta, ni Herdera, ni Hegela.[4]) Littré kaže, da je Comte jednom pitao za savjet prijatelja Stuarta Milla, ima li se upoznati sa njemačkom filosofijom; a kad ga je Mill upozorio, da slijedi svoju stazu bez pomoći iz Njemačke, okani se Comte svog nauma.[5])

[1]) Vidjet ćemo kašnje, kako je *Taine* odavle uzeo svoj *milieu*. *Buckle* je već prije Taine-a jednostrano naslijedio Comte-a svojim vrhovnim principom: »podneblje i uopće vanjska priroda stvara kulturni razvoj ljudstva«.
[2]) Slično iza Comte-a *Abbate Gioberti* (Vidi str. 73).
[3]) Comte, VI. svezak, passim.
[4]) Comte, l. c., sv. VI. s. 34, préface personnelle.
[5]) Littré, A. Comte, s. 446—7.

Comte-ova karakteristika stoji u tome, što a priori zabacuje svaku metafisiku i graniči se samo na onome, što se dade realno pipati. Svoju pozitivnu metodu uvede Comte u svoju sociologiju i filosofiju povjesti. U povjesti ne priznaje Comte drugo osim golih činjenica. Comte je tako osnovao *historični agnosticizam*, što se temelji na istraživanju pukih fenomena u povjesti, te isključuje svaki preventivni princip. Kao što prirodnim opažanjima postupamo bez pretpostavljenih principa, tako i u historiji činjenice valja uzeti samo za se.

Comte je tim stanovištem počinio temeljnu i osudnu pogrješku, u koju upada svatko, te misli nešto uraditi bez nužna sredstva ili doći do mete bez nekog puta ili pravca. To znači, da Comte hoće odlučno zabaciti svaki trunak metafisike, a *istodobno ju nehote prima*. Kako to? Mimoilazim tvrdnju Comte-a, da u prirodnim znanostima ne postupamo sa pretpostavljenim principom, dok je temeljna istina, da se svaki prirodoslovac bilo ma koje boje i uvjerenja drži metafisičnog principa, da svaki fenomen i učinak ima svoju uzrok — bez tog principa padaju sve pozitivne znanosti. Naglašujem to, da se i Comte pri svome opažanju prirodnih i socioloških činjenica drži jednog pretpostavljenog principa, a taj glasi: *u istraživanju svake pojedine znanosti ima se osvrnuti na same vanjske fenomene*. To je dakle *apstraktni princip*, što ga Comte *pretpostavlja*, a ovo bi bilo protuslovje, koje je svakako osudno za čitav pozitivistični sistem.

Ne ćemo se pobliže osvrtati na Comte-ov pozitivizam, nego ćemo samo ispitati u kratko njegove misli o filosofiji povjesti, što ih susrećemo u njegovoj socialnoj fisici, t. j. sociologiji.

Comte istražuje unutrašnje faktore društva, naime narav pojedinca, obitelji i države na temelju vanjskih opažanja. To sačinjava njegovu socialnu statiku. Da nam dade cjelovitu sliku čovjeka, Comte ispituje fisiologiju, naime fisični dio čovjeka; dakle u Comte-a zapravo nema psihologije. Njegova se psihologija temelji na Gallovoj cerebralnoj teoriji (frenologiji), koja je odviše smiješna a da bi se imalo gubiti riječi proti njoj. I Comte kao Gall i Spurzheim upada u bludnju, da duševni dio čovjeka, napose razum i volju, traži u prednjim možgjanima lubanje ljudske, dok živinski ili sensitivni dio čovjeka označuje Comte u stražnjem dijelu

možgjana. Teorija je Gallova neka dogma za Comte-a, te je u više navrata nazivlje »la saine doctrine«, a time je Comte strašno kompromitirao svoju filosofiju. Svakako danas nijedan ozbiljan mislilac ne sumnja o elementarnoj istini, da je fisiologija jedno, a psihologija drugo, pa stoga kranioskopija ne može biti ključ, da se zaviri u duševni dio čovjeka, kako to Comte veoma lakoumno tvrdi.[1])

Bez psihologije u pravom smislu riječi nije bilo moguće A. Comte-u, da utemelji društvenu znanost, premda se nazivlje »l'illustre fondateur de la sociologie«. Već činjenica, što Comte dijeli svoju sociologiju (recte: phisique sociale) u socialnu statiku i socialnu dinamiku, pokazuje, da Comte uzimlje društvenu znanost svejedno kao kemiju ili fisiku, ali samosvijest ljudi očiti je svjedok, da su pojedinci u društvu nešto više nego molekule u kemiji, i da društvom vladaju zakoni, ali zakoni sasvim druge vrsti nego zakoni mekaničnog svijeta. Bez prave je psihologije bilo lasno tvrditi A. Comte-u, da pojedinac ima u možgjanima osobiti društveni nagon (penchent instinctif à la vie commune), kao i druge više životinje, i stoga da čovjeka ne tjeraju u ljudsku zadrugu vlastiti interesi, nego prisilni biološki zakon. Megjuto Comte zaboravlja, da su interesi, što ih pojedinac uživa u nekoj socialnoj grupi, tako nužni, te bi bez njih bila ugrožena sama eksistencija čovjeka. Ne priznajući bilo koju razliku megju biologijom i sociologijom, Comte je zaboravio, da u razvoju organizma vladaju nesvijesni, nužni i neumoljivi zakoni, a u društvu svijest, sloboda i poznavanje svrhe, što kreće masama naroda i kulturnim periodama.

Zašto Comte postavlja svoju sociologiju na nužnim biološkim zakonima, lako je razumjeti, kada nagjemo, da njegova socialna statika (I. dio sociologije) više manje zahvaća Gallovu frenologiju. Gallovu frenologiju ne istražuje Comte, nego ju lakoumno bez ikakve kritike u principu prima. Poznato je, da je Josip Gall († 1828) zabacio čitavu psihologiju i postavio princip, da *vanjski sustav lubanje očituje psihično stanje čovjeka*. Osobitu sklonost i talenat Gall tumači po osobitoj *izbočenosti* lubanje na onom mjestu možgjana, gdje se nalazi dotični nagon. Možgjani prama Gallu ne sačinjavaju jednu

[1]) Comte, l. c., sv. III., 773 pa naprijed.

cjelinu, nego tek skupinu neovisnih možgjanskih česti, što svaka za se prestavljaju jedan nagon ili duševnu potenciju, te svaka čest neovisno funkcionira. Takovih možgjanskih česti, u kojima se kriju temeljne sile (porivi, osjetila i intelektualne potencije), ima na broju po Gallu 27, a po njegovu učeniku Struve-u 37.[1]) Naj naivnije u Gallovoj teoriji je tvrdnja, u Gallovom smislu posve logična, da duševna sposobnost ovisi o veličini dotične možgjanske česti! O *razumu i volji* nema govora u ovoj teoriji, jer su razum i volja prosti rezultati zajedničkog djelovanja svih možgjanskih nagona. *Samosvijest* realno takogjer ne opstoji u frenologiji Gallovoj. Tako u teoriji Gallovoj čovjek ostaje posvema krnjast, ili bolje, od čovjeka ostaje samo niži, nepotpuni, živinski dio, bez ideala i bez psihologije, a u tom se slučaju ne može ništa reći o intelektualnom napretku čovjeka i čovječanstva. Ovu smiješnu teoriju prima Comte a priori i tako unosi samo destruktivni dio za povjest kulturnog čovječanstva, to jest za svoju filosofiju povjesti, što se nalazi u drugom dijelu Comte-ove sociologije.

62. *Socialna dinamika* je nastavak socialne statike. Ona počiva na historičnoj metodi i zato ju s punim pravom mogu nazvati Comte-ovom *filosofijom povjesti*. Socialna dinamika proučava društvene promjene u vremenu, t. j. društveni razvoj, kojemu leže uzroci *ab extra*. Ti uzroci neumoljivo djeluju na ljudsko društvo, a Comte ih je formulirao u svome znamenitom *zakonu triju perioda*. U svakoj od tri periode vlada jedan značaj društvene kulture, a *pojedinci su apsolutno podvrženi uplivu periode, u kojoj živu.*[2]) Pošto je kultura rezultat *misli*, to je upravo *misao* (raison), što se razvija u historiji.

Comte-ov *zakon triju perioda* pogrešen je najprije u principu, jer Comte shvaća razvoj i napredak društva onako, kao što to biva u razvoju fisičnog svijeta. Pošto misao nije nego djelovanje organizma, t j. možgjana, naravna je posljedica, da je Comte došao do zaključka, e je historija nastavak biologije. Ali ozbiljan

[1]) Glede Gallove teorije sp. *Stöckl*, Geschichte der neueren Philosophie, Mainz, 1883. II sv. s. 482—88.

[2]) Ovu teoriju Comte-ovi su učenici razvili svaki na svoj način; u Buckle-a ju nalazimo u formi klimatskih faktora, a kod Taine-a teoriju *milieu-a*. Ovo sam već prije napomenuo, te ćemo na svoje vrijeme ispitati podrobnije teorije Comte-ovih učenika, napose Littré-a, Buckle-a, Taine-a, Trezze.

mislilac ne može dopustiti, da je orijaški spomenik društvene kulture potekao naprosto iz neumoljivih fisičnih zakona. U Comte-ovom slučaju historija ostaje kao mračna zagonetka, na koju nikad ne pada trak svijetla; ili drugim riječima, u Comte-ovoj teoriji vidimo čovjeka bez ideje, bez slobodne volje, bez svrhe i motivacije, a što nam ostaje od čovjeka u tom slučaju, to je samo njegov živinski dio. U tom se slučaju kultura čovječanstva ne bi bitno, nego samo stepenom razlikovala od kulture domaće stoke, ako ju ova ima; mogla bi ju imati, ako poprimimo princip Comte-ova historičnog shvaćanja.

Nadalje Comte postavlja za shvaćanje historije svoj zakon tri periode tako, da svaka od spomenutih perioda *slijedi* zastopice *jedna za drugom;* iz jedne se periode ragja druga, dosljedno u jednoj te istoj periodi razvoj misli pokazuje *samo* jedan karakter, koji je ili teološki (fantastični), ili metafisični (apstraktni), ili pozitivni (znanstveni.) Ova tvrdnja ne odgovara istini, jer se kosi i sa psihologijom pojedinca kao i sa kulturnom historijom. To je stara istina, da čovjek putem osjetila stječe pojam predmeta induktivno-deduktivnom metodom, a metafisični principi dolaze tek kašnje, t. j. onda, kad se već u pojedinim konkretnim slučajevima uspostavilo, da uz neki zadati uvjet slijedi učinak. Prema Comte-u je društvo u starini počelo najprije s religijom, a tada pozitivnom poznavanju prirode nije bilo traga. Kulturna povjest kao i rezultati etnologije svjedoče, da u društvenom životu dolazi indukcija zajedno sa fantastičnim vjerovanjem. Za izgled uzmimo divlje narode središnje Afrike; mnogi od tih plemena obožavaju fetiše, a ujedno sistematično grade primitivne stanove koljem, bambusom i paomovim lišćem, k tomu imaju prilično vješto izragjeno ratno orugje, neka glazbala, svečano odijelo i t. d.[1]) Da divljak napravi n. p. sviralu, iz koje će izvabiti željeni glas, mora doći bezuvjetno do pozitivna poznavanja svojstva dotičnog predmeta, što ima služiti za svirku čedna divljaka; šuplja kost ulovljene divljači, pošto je lovac isisao mozak iz nje, već je gotova svirala, kojom je stanovnik divljih afričkih pustara zadovoljan isto tako kao estetično izglagjeni Evropljanin skupocjenim guslama. Pozitivno se poznavanje

[1]) Sp. Schurtz H., Das afrikanische Gewerbe, 1900. — Achelis, Soziologie, 1906

prirode modernih evropskih naroda ne razlikuje od primitivnih pojmova divljih plemena u Australiji *bitno* nego samo *stepenom*, jer primjerice umjeća Kanibala počiva isto tako na iskustvu kao i razvijena umjeća zapadnih naroda. Bez pozitivna bi poznavanja prirode bila ugrožena već sama eksistencija čovjeka, pa stoga opažamo induktivnu metodu ne samo u psihologiji pojedinca, nego već na prvim stepenima ljudske društvene kulture.

Već se pojava fetišizma protivi Comte-ovoj tvrdnji, da u prvoj periodi nije bilo ni traga metafisici, još manje pozitivnim znanostima. Jer se fetišizam može uzeti ili kao fisična teologija, ili kao teološka fisika, a ujedno ima tu metafisike, u koliko fetišizam pripisuje životnu narav i osobnu svijest neživućim stvarima. Dakle teologija, metafisika i pozitivizam[1]) nijesu slijedili zasebice, tako da u jednoj periodi vidimo isključivo teologiju, u drugoj metafisiku, u trećoj pozitivam, nego su sva tri principa uporedo utjecala na razvoj misli. Stoga vidimo u društvenoj misli prve periode isto tako pozitivni i metafisični princip kao teološki, a u današnjoj (trećoj) periodi vlada isto tako teologija i metafisika kao i prirodne znanosti i industrijalni život.

Comte-ova pogrješka, kako se vidi, dolazi odatle, što on ne pravi razlike megju počecima kulturnog života i dobom procvata i napretka. Današnji obrt n. pr. ima svoje početke već u prvim danima kulturne historije. Kako svjedoče moderna iskapanja u Tel-Amarui (Mezopotamija), već je 1500. god. prije Isusa sirsko-babilonski jezik bio jezik kulture i diplomacije, kao danas po prilici francuski; a znamo, da je po velikim gradovima Mezopotamije bilo sjajnih biblioteka za javnu izobrazbu isto kao danas u Evropi. Što Comte veli, da je u starini vladao isključivo militarizam, a tek u trećoj periodi da se pojavio industrijalizam, može se zamijetiti, da i danas kao nekoć militarizam prikazuje u društvu grabežljive zvjeri u zoologiji. Nadalje povjest društvenih uredaba starog Egipta, Indije, Kine i t. d. pokazuje, da su ti narodi isto tako u obrtu bili unapregjeni kao i u strategici. Ova primjedba vrijedi osobito za kulturu Feničana. Ako pak obrt nije bio na današnjem stepenu

[1]) Ovdje razumijem *pozitivizam* ne u Comte-ovom smislu, nego uopće kao pozitivne znanosti, što se temelje na vanjskom opažanju prirode, te uključuju induktivnu metodu skopčanu sa dedukcijom.

— jer valja razlikovati zametak kulture od daljnjeg razvitka — nije bôme ni militarizam starine bio na današnjoj visini. Današnja artiljerija u strategici zahtijeva više manje umne sposobnosti, a ne snagu mišica kao nekada. Uopće Comte pokazuje slabo poznavanje kulturne svjetske historije, a k tomu glede orientalne kulture ispušta s vidika čitavu središnju i istočnu Aziju sa njezinim ogromnim carstvima i civilizacijama. Comte je začavlio u glavu, da je fetišizam najstarija forma religije, ali ovu tvrdnju nije dokazao; dok današnja komparativna mitologija ima lijepih razloga, da je fetišizam po svoj prilici kasnija religiozna forma.

Po Comte-u je fetišizam stablo, iz kojeg probiše mladice ostalih religioznih forama, kao politeizma i monoteizma.

»Fetišizam je podloga svakoj teologiji i metafisici, uvod k pozitivizmu.« Megjuto mi možemo mirno kazati, da sve, što je Comte iznio o fetišizmu, pokazuje njegovo nepoznavanje historije. Ovo je sud sveučilišnog profesora u Edinburgu, R. Flinta, uz koji potpuno pristajem.[1]) Što Comte nazivlje fetišizam uvodom u pozitivizam, posve je opravdano, ta i fetišizam kao i Comte-ov pozitivizam daje materiji život i životno djelovanje. Ali je svakako krupna pogrješka, da je fetišizam podloga ostalih religija, ta u koliko iz današnjih znanstvenih rezultata proistječe, monoteizam je ranija forma nego fetišizam. *Achelis* je iznio krasnih činjenica, što potvrgjuju, da je fetišizam daljnji razvoj religiozne svijesti.[2]) Za politeizam kaže C., da je koncentracija fetišizma; Comte je mjestimice prilično korektno raspravljao o uplivu politeizma na procvat kulture, o njegovom odnošaju prama militarizmu, svećenstvu, ropstvu, politici i ost.

Osobitih pogrješaka počinio je C. ondje, gdje raspravlja o prelazu politeizma u monoteizam. Tako megju ostalim veli, da je Mojsijeva religija nastala iz svećeničke kolonije, što se iz Egipta udomila u Kanaanu! . . . O Krstu veli, da »nije bio izvanredni tip moralnog savršenstva«, dok se kašnje sveti Pavao, »shvaćajući korist, što ga može dati Krstov nauk, dobrovoljno žrtvuje za Njegovu službu« — te se upravo sa Pavlom počinje katolicizam!! Jasno je, da se Comte lakoumno igra historije, pače sam izmišlja

[1]) R. Flint, Historical Philosophy, s. 603.

[2]) Sp. Rocholl, Die Philosophie des Geschichte, 1893, s. 133.

historične činjenice, kad to dolazi u prilog njegovu sistemu. Tamo amo izrazuje C. svoju simpatiju za katolicizam, jer i katolicizam kao i fetišizam ima u kanonizovanim svecima svoje fetiše. Ali što je glavno, C. nema nikakva štovanja za teorije katolicizma. Protestantizam zabacuje Comte *a priori*, jer nosi destruktivni karakter, te zabacuje poput korana i Mojsijeve vjere fetiš-svece.

63. Ovoliko glede potanjih crta u Comte-ovoj filosofiji povjesti. Inače je već temelj Comte-ove socijalne dinamike sasvim pogriješen, jer nosi mekanični karakter. Ob ovom je već bila riječ. Nadalje spomenuti mi je, da se C. vara ondje, gdje kaže, da je metafisika i teologija rezultat djetinjske iluzije čovječanstva, te da ne odgovara realnom objektu u naravi. Već Comte-ov pozitivizam pokazuje, da opstoji metafisika, jer i Comte iz opažanja prirode suče zakone i posebne zaključke — a to je već metafisični princip — dok se n. p. monoteizam već temelji na realizmu, kad dokazuje induktivno-deduktivnom metodom, da opstoji najsavršenije Biće. Pošto Comte ne priznaje pozitivnost kršćanstva, koje meće u red sveopćih religija, što se postepeno u vremenu razviše, to nema smisla, da se ogradimo proti Comte-u pozitivnim činjenicama iz povjesti kršćanstva.

Na koncu valja upozoriti, da se Comte-ov pozitivizam uopće ne da pojmiti bez Saint-Simonova socializma; prvi je samo variacija zadnjega, tako da St. Simonova teorija ima sve poteze pozitivizma.[1]) Samo nezahvalnost i samoljublje nagnala je Comte-a, da sumnjivim mukom mimoigje nauku svog nekadanjeg učitelja. Glavni izraz *positif* rabio je već St. Simon u smislu Comte-ovu. Takogjer riječ *philosophie* značila je kod St. Simona isto kao Comte-a, naime: filosofija je sistematično sregjenje specialnih znanosti. »Specialne znanosti jesu elementi generalne znanosti, koju mi nazivljemo filosofijom« — rekao je davno prije Comte-a St. Simon.[2]) Ovaj je, kao poslije A. Comte, držao, da je opravdana samo ona metoda za istraživanje istine, koja sa temelji na neposrednom opažanju fakata, te je St. Simon istodobno tvrdio, da se znanost graniči na samoj

[1]) Flint, l. c. str. 585: Positivism is an offshoot or variety of socialism, and, indeed, of Saint-Simonian socialism. The socialism of Saint-Simon contained all the germs of the positivisme of Comte.

[2]) Flint, l. c. s. 585—6.

relativnosti i fenomenalnosti, dok je vjera u eficientne ili finalne uzroke, u Boga i dušu, samo mistična i fantastična. Ako pregjemo iz generalne filosofije na sociologiju, u kojoj leži sva snaga A Comte-a, bez sumnje može se suditi, da je tu Comte bio zgoljni oponašatelj St. Simona. Saint-Simonova je misao, kada Comte kaže, da se ljudsko društvo razvija uslijed nepromjenljivih, prirodnih zakona, gdje su isključeni svi viši, nadnaravni utjecaji. St. Simonova je misao, kada Comte raspravlja, da se tok historije dijeli u tri nužne i glavne faze; St. Simon ih je nazvao vjerovanjem ili teologijom, kritikalnom ili nedosljednom, dok treću fazu nazva finalnom ili znanstvenom, k tomu je St. Simom fazu vjerovanja razdijelio u tri razdoblja: fetišizma, politeizma i monoteizma — upravo kako poslije Comte. Riječju, Comtizam je izglagjeni St. Simonizam.

Iza A. Comte-a. Lafitte. Littré.

64. Nakon svoje smrti Comte ostavi kitu učenika, koji vjerno pogjoše stazom svog učitelja. Comte je već za svog života stekao priznanja u domovini i izvan nje. Neposredni je Comte-ov nasljednik bio *Petar Laffitte*, glava pozitivistične škole; njega su, kao prije Comte-a, smatrali »papom humanitarne religije.«

Laffitte je bio veoma izobražen čovjek i svestrano vješt pozitivnoj teoriji A. Comte-a, pa je iz petnih žila nastojao, da privede kraju ideal svog učitelja. U našu stvar zasijecaju ova njegova djela: *Cours philosophique sur l'histoire général de l'humanité.*, Paris 1859, i *Les grands types de l'humanité*, Paris 1874—75. Njegovim zagovaranjem podigoše stolicu za predavanje znanosti u Comte-ovom duhu na glasovitom »Collége de France« u Parizu. U svojim je djelima Laffitte bolje izložio i nadopunio historične teorije Augusta Comte-a, pa pošto znatnih promjena kod Laffitte-a ne nalazimo, ne treba se napose osvrtati na sadržaj Laffitte-ovih djela.

Comte-ove učenike valja dijeliti u dvije stranke, t. j. na ortodokse i umjerenjake. Prvoj bijaše na čelu spomenuti Laffitte, a drugoj Emil Littré. Spomenuti je, da kod A. Comte-a valja razlikovati dvije periode; prva obuhvaća rad, koji se bavi pozitivnom filosofijom; druga obuhvaća Comte-ov rad oko pozitivistične religije, što sastoji u

obožavanju čovječanstva (humanité.) Laffitte je zadržao i drugu (religioznu) periodu Comte-ova rada, dok je Littré odbacio Comte-ovu religiju, što je inače sasvim smiješne naravi bila; zato su na Littré-a mrzili fanatični štovatelji Comte-ove humanitarne religije, a k tomu su humanitarni svećenici pozitivizma preveć zazirali od Littré-ova besprikorna življenja.

65. *Emil Littré* († 1881) bio je smrtni radiša na filosofskom polju, na dlaku upućen u Comte-ovu nauku, a k tomu veoma skroman. Od njegovih djela ističu se: *Paroles de philosophie positive* god. 1859, zatim *Auguste Comte*, Paris 1863, što sam već spomenuo. Da vidimo, što misli Littré o Comte-ovom *zakonu triju perioda.* Littré misli, da Comte-ov historični princip uopće valja zadržati, ali da valja nadopuniti Comte-ovu razdiobu historije sa IV. periodom; tako bi se razvoj historije tačnije označio. Littré je prvi otkrio i dokazao, da je historični zakon bio već postavljen od St. Simona 1808, sasvim da ima i kod Comte-a puno izvornosti. Uz to je Littré proti Comte-ovoj teoriji tvrdio, da razvoj misli ne obuhvaća sva društvena područja, kao n. p. industriju, moral, umjetnost, nego se graniči na samim znanostima. Littré inače uzimlje u cjelini zakon tri periode, ali ga sužuje.[1]) Littré je zatim formulirao zakon za kulturni razvoj historije u ovim crtama: »Čini mi se, da se povjest može dijeliti u četiri glavne dobe; prva i najdrevnija doba je ona, u kojoj se ljudstvo nalazi pod pretežnim uplivisanjem (životnih) potreba i želja; susljedna doba, doba religije ona je, u kojoj razvoj moralne naravi stvara gragjanske i religiozne institucije; treća doba, doba umjeće, kad se osjećaj ljepote pretvara u estetičnu gragju i pjesmu; na posljetku četvrta doba, doba znanosti, kada razum prestaje obavljati u smislu prijašnjih perioda, nego radi za se i istražuje apstraktne istine.«[2])

Tako Littré. Premda kod njega nalazimo historični princip u nešto drukčijem obliku, ipak je sasvim nalik Comte-ovoj teoriji. Zato se i Littré, kao i Comte, ogriješio proti historičnoj objektivnosti. I Littré stoji na temelju, da je sve podvrženo vječnoj evoluciji; stoga stalnih istina nema, nego su pojmovi uvijek fiktivni,

[1]) Littré, Auguste Comte, s. 49—50.
[2]) Littré, A. Comte s. 50 pa naprijed.

dok se megjuto sve usavršuje; ali tu ima nedosljednosti; jer i Littré, kao i Comte, pravi iznimku za pozitivizam, komu daju značaj znanosti; dok prijašnjim vjekovima poriču znanost. Bilo kako bilo, istina, pa bila ona i elementarna, te je vrijedila u starini, vrijedit će i danas i u budućnosti, jer istina, svejedno kao i *ens*, ostaje i ne da se cijepati, dotično nije podvržena mijeni ni razvoju. Istina je objektivna, te ne ovisi o subjektu.

Littré kao i Comte jedino današnjoj dobi daju poteze stroge znanosti, jer upravo danas vladaju pozitivne znanosti. Ali je već u najdrevnijim danima ljudstva čovjek imao u glavi bar elemente pozitivnih znanosti. Uzmimo matematiku, kao najpozitivniju znanost, i mi ćemo vidjeti, da je čovjek u starini znao uporabiti njena počela; ta sigurno je znao brojiti do 5, naime onoliko, koliko ima prsta na jednoj ruci — i današnja najprimitivnija plemena (n. p. Veda na Ceilonu) znaju brojiti onoliko, koliko imaju prsta na rukama i nogama — dakle je zacijelo $2 + 2 = 4$ pozitivna istina, koja je vrijedila nekoć ko i danas. Pa može li takova (objektivna) istina biti podvržena razvoju i promjeni? Ovaj je upit koban za Comte-ovu teoriju evolucije, koju prihvatiše Littré i ostali Comte-ovi privrženici.

J. St. Mill. H. Spencer.

66. U Engleskoj se najviše zagrijao za Comte-ovu misao pozitivist *John Stuart Mill* († 1873. u Avignonu.) Za rana se dade na proučavanje Bentham-ove filosofije, iz koje poprimi etični utilitarizam. Inače je bio skroz proniknut Comte-ovim pozitivizmom, što ga on presadi u Engleskoj. Mill zabacuje svaku metafisiku i dedukciju i nastoji pokazati, da silogizam nije nikakva dedukcija, nego sama indukcija.[1]) Millova je filosofija sasvim mekanična. Mill poriče historiji više duševne principe, tvrdeći, da u historiji vidimo puko nagomilanje pojedinih fenomena.

Historične su činjenice po Millu bez unutrašnjeg reda i spoja, a to bi značilo, da se u historiji ne očituje razum, a još manje slobodna volja. Iza Hume-a je mislio i St. Mill, da megju uzrokom i posljedicom nema nužnog veza, a ovako je stanovište,

[1]) S. Mill, A System of Logic rationative and inductive (njem. prev. od Schiela), Braunschweig 1849.

naravno, destruktivno za kulturnu historiju, gdje igraju ulogu razni društveni i prirodni faktori. Ipak Mill priznaje upliv prošlosti na sadašnjost, tako da jedna kultura djeluje na susljednu kulturu. Baš u tomu se sastoji — veli Mill — onaj upliv, što ga pojedinac prima od društva ili milieu-a, u kome živе. Za razvoj historije vrijede Millu u prvom redu psihološki zakoni, kojima na čelu stoji moral ili *ethos*. Mill je osnovao time sveopću *etologiju*. Kao spiritualistična znanost etologija gradi zakone karakterâ, osobâ, narodâ. Karakter unutrašnjeg čovjeka odregjuje prema tome spoljašnost vanjskih djelovanja.[1]) Mill u svojoj *Logici* zahtijeva, da je pojava osobitih karaktera u historiji nužna. Tako nalazimo kod Milla prvu klicu današnje (materialistične) socialne psihologije.

67. Od Milla je uspješniji i plodniji radnik na polju pozitivizma zacijelo slavni *Herbert Spencer*. Uz Comte-a je on glavni matador mekanične sociologije. Od njegova rada napominjem: *Principles of Biologie* 1863—67, 2 sveska, zatim *Social statics* 1850 (imam izd. 1892.) Mimogred budi rečeno, da se Spencer poslužio novijim rezultatima prirodnih znanosti, te mu navlastito dobro došla Darwinova teorija. Taman u ovo vrijeme zavladala je era darvinizma. U glavnom se Spencerova filosofija osniva na Comte-ovom pozitivizmu, samo bi njegova nova terminologija mogla nevješta skloniti na priznanje posvemašnje Spencerove izvornosti. Princip se Spencerove filosofije krije u njegovoj *postojanosti sile*, iz koje Spencer izvodi daljnje zaključke. Postojanost (persistence) sile ili snage znači kod S. apsolutnost, o kojoj mi imamo tek neodregjeni pojam, a to je neki odnošaj k unutrašnjoj sili elemenata. Postojanost sile (t. j. apsolutnost snage u elementima) daje ostale zakone, kao n. p. formaciju masâ, promjenu snage, zatim težnju snage ili sile k strani, gdje je slabiji otpor.

Prema Spenceru postoji u svijetu psihologije ista uredba kao i u geologiji; ovdje ko i ondje pokazuje se arza i teza u gibanju, što nastaje iz prirogjene snage tvari, vremena i napetosti; uz to je psihologija temelj sociologije. Gibanjem društva odlučuju zakoni organizma. Dosljedno je Spencerova sociologija naskroz biološka. Društvo, kao i sva priroda, mora proći kroz tri faze razvoja. Prva

[1]) U tome je smislu napisao kašnje u Njemačkoj *Lazarus* svoju »Völkerpsychologie«, o čemu će na svoje vrijeme biti govora.

faza počinje u iskonom pratipu, odakle se razvio čitav materialni svijet. Druga faza počinje razvijanjem protivnih strana, t. j. kada se usljed napetosti sile razdvajaju. U trećoj fazi dolazi ravnotežje. To su tri stepena selekcije, borbe i paralizovanja premoći. »Čovječja duša, društvo, životinja, bilina, zemlja, sunčani svijet — čitava vasiona valja da progje kroz ova tri stepena evolucije«.

God. 1850. Spencer je kazao: »Čestokrat usporegjujemo narod (društvo) sa živućim organizmom. Govorimo o »političkom tijelu«, o funkcijama njegovih uda, o njegovom rastu, o njegovim bolestima, kao da bi se radilo o kakovom živom organizmu. Ali nama rabe obični izrazi običajno kao *slike*, a da nijesmo riješili, u kojoj blizini (odnošaju) stoji ova sličnost, i do koje granice možemo ju uzimati. Megjutim je društvo jednako kao i pojedinac po istom ustroju sagragjeno, te bismo tuj (megju društvom i organizmom) zamijetili *nešto više nego sličnost* . . . Toga radi možemo *tijelo smatrati kao skupinu monada*, od kojih *svaka za se ima snagu života i razvoja; svaka se slaže s brojem ostalih, da obavlja funkciju, potrebitu za opstanak pojedinih monada, kao za čitavo tijelo*, tako da *svaka čestica dobija hranu iz krvi*. Takva se sličnost nalazi megju naravi pojedinca i društva, gdje svatko doprinosi k zajedničkoj koristi i stječe po jedan dio dobara, štono kolaju tijelom (društvom) i dolaze do njegovih usta«.[1]) U ovim crtama poznajemo Spencera uz Comte-a kao pionira moderne biološke sociologije. Prema tome principu u ljudskome društvu u razvoju historije vladaju željezni neumoljivi zakoni kao u biologiji, gdje je razvoj česti sasvim de-

[1]) Spencer, Social Statics, (izd. 1892) str. 267— 8. Ove misli, što sam ih naveo iz Spencera, nalaze se davno prije kod *Comte-a*, Cours de philos. pos. (izd. 1869), sv. IV. s. 285: »On peut se faire, à tous égards, une juste idée philosophique de la vrai nature essentielle de ces variations réelles en les assimilant surtout aux variations analogues de l'organisme sociale *qui leur sont exactement comparables comme assujetties à des pareilles conditions, soit statiques, soit dynamiques;* avec cette seule difference rationelle, déjà prevue ci-dessus, que les modifications peuvent et doivent dévenir plus étendues et plus variées que les simples modifications biologiques, en supposant, bien entendue, un milieu et un organisme constants«.

Dalje str. 310—11 »Mais, au fond, le princip essentiel, établi surtout par les travaux de l'illustre Broussais, destiné desormais à caractériser l'ésprit philosophique de la pathologie positive, est, par sa nature aussi *bien applicable à l'organisme social qu' à l'organisme individual* . . .

terminovan. Kultura je dosljedno rezultat mekanizma. Pošto se organizam društva razvija preko volje pojedinaca, slobodnoj volji čovjeka u ljudskoj zadruzi nema mjesta. Istodobno je *Bluntschli* postavio deterministični zakon za evoluciju društva[1]) a Huxley je malo kašnje izoštrio ovaj princip[2]).

G. 1852. Spencer je sistematično preradio gornje misli, i to najprije u »Westminster Review«, a g. 1867 u djelu »Počela biologije« (II. sv.) U XIII. poglavju ovog djela razglaba Spencer, kako svaki razvoj i svaka formacija društva ovisi o *količini* stanovništva. Tako n. p. pojačanjem mase — misli Spencer — pojedinci su sposobni, poimence kod divljih naroda, da se opru grabežljivim životinjama, nepovoljnosti podneblja, salijetanju dušmanâ. Ali prirast stanovništva, kojim se čovjek ugiba jednoj vrsti pogibelji, s druge strane donosi novu pogibelj, a to je oskudica.[3]) Pomanjkanje živeža povišuje broj smrtnih slučajeva i daje povod seljenju. Nu i ova pogibelj donosi novu korist, u koliko skrb za uzdržavanje života sili na rad u svakom pogledu društvenog života i time nestaje socijalni *»dolce far niente«*. Dakako, nužda rada donosi time novi kulturni napredak, što dolazi iz sudjelovanja čitave mase. Jer očito je, da nužda za uzdržavanje svoje eksistencije iznosi na površinu supremaciju čovjeka nad prirodom, oštrenje razuma i snagu i ustrajnost u istraživanju prirodne okoline čovjeka; ta čovjek svu snagu ulaže ondje, gdje je to potrebito za njegov opstanak. Na koncu nužda za uzdržavanje života zahtijeva i sam uzgoj i čitavu obuku; etika i nema drugu podlogu izvan interesa. Po tome svaki kulturni stepen, svaka kulturna perioda donosi sa sobom novi moral, novu školu, nove religiozne forme, nove običaje i konvencionalizam u društvu, dok pojedinci nose značaj iste kulturne periode, u kojoj se nalaze.[4]) Riječju, pojedinac u društvu ne odlučuje i ne vrijedi ništa, nego samo *masa* ili tijelo, naime *svi* u društvu. Kao što organizam raste i napreduje, tako da je po-

[1]) Bluntcshli, Allgemeines Staatsrecht, 1852.

[2]) Huxley, Administrative Nationalisme, sp. Forthnighthly Review, sv. X.. 1 Novembra 1871, s. 525—43.

[3]) Već je g. 1798 *Malthus* upozorio u svome »Essay of the principles of population«, da »na velikoj gostbi prirode nije za svakoga pripravljena servieta« — Sp. Rocholl, l. c. sv. I. s, 278.

[4]) Sp. Spencer, The Data of Ethics 1879.

jedini ud preko volje i nužno podvržen njegovom razvoju, tako i društvo, na temelju bioloških neumoljivih zakona, raste i razvija se, a u njemu i pojedinci, tako da razvoj moralni pojedinaca biva samo u sferi društvenog ambijenta.

Napredak kulture neposredno ovisi o razvoju možgjana, gdje prebiva misao. »Možgjani su prosvijetljenog čovjeka skoro za 30° veći nego u divljeg čovjeka«.[1])

Ali pojačanjem kulture, poimence inteligencije, porod je slabiji i rjegji; moralni i materijalni trud donosi prosvjetu, a uz prosvjetu slaboću organizma, kao nužnu posljedicu napora. Otalen slijedi, da iz neplodnosti čovjeka dolazi neizreciva korist, što nestaje pogibelj prenapučivanja. U tome stoji ravnotežje megju brojem stanovništva i sredstvima za uzdržavanje života. To je posljedica kulture.

Glede budućnosti ljudske rase, veli Spencer, ne zna se *točno* nagagjati, jer je nemoguće. Povratak iskonske ledene periode zemaljske kruglje nije nemoguć; ohladi li se tako zemlja, o napretku društva nema govora. Ne vrati li se ledena perioda, moramo računati na konačno smirenje kulturnog gibanja. Današnje se društvo razvija u nejednakom kolebanju megju kulturom i pučanstvom; pošto ova nejednakost sve to više jenja, to na koncu mora doći vrijeme, kada broj rogjenih i mrtvih bude posve jednak, a civilizacija i broj stanovnika na istom livelu; to je konačno ravnotežje kultutnog života čovječanstva, to je *počinak,* kamo smjera sav društveni razvoj. Tada će, misli Spencer, nestati društvena zla, pojedinci će tek onda biti bez želja i borbe.

Ovako se Spencer svojim principom evolucije nasukao na obalu socializma. Spencer se oslanja, uz neke preinake, na Comte-ovom pozitivizmu.[2]) Teoriju evolucije ispitao sam u kratkim potezima već u prvom dijelu ove radnje. Ovdje ne treba dakle ponavljati. Teorija evolucija prema novijim hipotezama biologije

[1]) Spencer. Principles of Biology, s. 502 (sv. I.)

[2]) Spencerov odnošaj prama A. Comte-u ocrtao je amerikanski moderni sociolog L. Ward u »American Journal of Sociology, 1895, s. 18 sqq... Klasifikacija (hierarhija) specialnih znanosti kod Spencera na dlaku odgovora klasifikaciji A. Comte-a. Najviše ova točka u Wardovom referatu ozlovoljila je H. Spencera, te je megju obojicom nastala polemika. Sporedi L. Ward, Reine Soziologie (prevod iz engl.), Innsbruck 1907, s. 82—88.

i ostalih prirodnih znanosti zaodijeva Comte-ov pozitivizam kod Spencera; na Comte-ov pozitivizam osvrnuli smo se prije. Ja sam nastojao samo, da prikažem glavnije crte Spencerove misli, u koliko se ona odnosi na razvoj društvene kulture. Time smo ispitali Spencerovu filosofiju povjesti.

Lecky.

68. U isto vrijeme spada život i rad Engleza *Lecky-a.* Njegovo se ime pronijelo diljem Evrope putem njegova djela: *History of the rise and influence of the rationalisme in Europe*, 2 sveska, London 1866.

Lecky pozorno prati religiozne pojave, i zato ću najviše ovu stranu njegova djela istaknuti. Leckyev historični princip glasi: *preokret je religije odraz preokreta misli u društvu.* On piše: »Uslijed neke hipoteze ili sistema nije ovisio o valjanosti dokazivanja niti o spretnosti dokazivatelja, nego više manje o prilikama društva i vremena. Prema mjeri, kako narodi koracaju od nesavršene k savršenoj civilizaciji, usavršuje se vjerovanje (religija) dotičnih naroda«. — — Tako u predgovoru prvog sveska označuje Lecky svoju glavnu misao o neizbježivim krizama, što se pojavljaju u povjesti religijâ. Ovo nije nova stvar, da se religija mijenja prema razvoju vremena, prije Lecky-a je rekao Rousseau i sumišljenici, Comte i Spencer, da ne rečem i mnogi drugi, a danas je ovaj princip u modi. Proti ovom stoji činjenica, da se elementi monoteizma nikad ne mijenjaju. Tako i danas kao i nekoć kod svih kulturnih naroda nalazimo priznanje najvišeg Bića i njegovih atributa, dok povjest pozitivnih religija svjedoči, da ne stoji princip Lecky-a; mi znamo n. p., da je kršćanstvo u svojim naukama i principima danas identično kao i nekada.

Lecky nastoji potvrditi svoj princip historičnim činjenicama. U prvom redu upozoruje na to, da u društvu *danomice jenja vjera u čudesa*, s druge se strane racionalizam danomice sve više estetično, znanstveno i etično usavršuje. Naprijed crta pisac, kako se za državnu kao uopće za socijalnu organizaciju služe pozvani faktori više manje svjetovnim sredstvima, nipošto vjerskim; nekoć je vrijedila historija religije a danas historija naroda. Megjuto Lecky zaboravlja, da su čudesa imala svojih privrženika i pristaša i prije i sada. Istina je to, da kod kršćanskih kulturnih naroda danomice

raste oštra kritika čudesa, osobito što ih biblija pripovijeda; ali ako je danas kritika odbacila nekoja sredovječna čudesa, to ipak eksistenciju čudesa kritika još nije oborila, tako da se danas n. p. Krstova čudesa u evangjelju znanstveno dokazuju, osobito pomoću prirodnih znanosti.[1]) Stoga danas ne vrijede više objekcije, što su se postavljale prije proti eksistenciji čudesa. Činjenica je k tomu, da danas najizobraženiji ljudi vjeruju u čudesa, kao što je nekada vjerovao sredovječni čovjek. I to je istina, da praznovjerje i ostala vjerovanja u duhove, vile, vještice i dr. danomice u povodu prosvjete nestaju, ali to ipak ne znači, da jenja vjera u »čudesa«.

Lecky dijeli povjest u dvije velike faze, od kojih prva pokazuje gospodstvo asketične, a druga gospodstvo obrtne misli. Pisac se osvrće na slabost i nevaljanost aspiracija za eksistenciju društva u asketičnoj fazi i na snagu društvene akcije u obrtnoj (industrialnoj) fazi; onamo zastoj, mrtvilo, ovamo kretnja, život. Orientalizam se pretočio (u IV. vijeku!!) u kršćanstvo, i životario je skoro do reformacije. Reformacija diže prosvjed proti azijatskoj teoriji (orientalizmu)[2].) U borbi proti orientalizmu vojuje industrializam kao neobuzdani gorostas, koji sape askezu, ali ju na žalost odviše — utuče. Zato se taj gorostas, industrializam, osovio na noge na uštrb personalizma, inteligencije, moralne veličine; to je šteta, što nam ju donije vijek pare i strojeva. Za normalno su stanje društva od prijeke potrebe dvije aktivne struje: prva sastoji u djelovanju čitave socialne mase, a druga u uplivisanju velikana na masu. Pošto je industrializam istisnuo askezu, karakteri se ili izvanredni ljudi ne pojavljaju u dovoljnoj mjeri u društvu, a posljedica toga su one crne sjene, što ih opažamo na licu naše prosvijetljene dobe. Lecky veli; »Na grobu stare poštene misli i asketizma — izlegao se iskvareni, ženski, kukavni značaj našeg vremena«[3]).

Pisac nazrijeva bolju budućnost. Istina, zdravoj evoluciji čovječanstva prijete velike pogibije radi nervozne buke mašinâ, ne-

[1]) Fonck, S. J. Die Wunder des Herrn im Evangelium, Innsbruck 1907, I. sv. str. 15 pisac izvještuje 'o modernom čudu pri nenadnom ozdravljenju belgijskog radnika Ruddesa, što je bio kostatovano od 4 liječnika i oglašeno u posebnoj tiskanoj studiji.

[2]) Lecky, l. c. sv. II. s. 397.

[3]) Lecky, l c. sv. II. s. 405.

pravedne razdiobe radnje, ali »istina je, i to, da naporni rad industrializma, koji uopće osujećuje duševni razvoj radnika, donosi silno blagostanje... Duševna će šteta iščeznut malo po malo u povodu udruživanja i boljih prilika, što donose jaču nagradu radnicima i sigurniji napredak.« Ja mislim ipak, da naš vijek ne će pomoći današnjem čovjeku, osobito radničkoj klasi pomoću udruživanja, jer se bar naš vijek može nazvati vijekom klubova; pa koja korist odatle današnjem čovjeku? Stoga se izvor zla mora drugamo tražiti i druga sredstva upotrebiti. Jer klubovi, društva, ili asocijacije donose koristi, ali do nekih granica; današnjem čovjeku, kako priznaje Lecky, fali moralni i intelektualni uzgoj, a da se danas uzgoji karakter, valja napose radniku pružiti relativna sredstva, a to su religija i etika, ili u Lecky-evom smislu — asketizam.

F. Buckle.

69. *Toma Buckle* je jedan od Comte-ovih učenika u Engleskoj, koji je kao kulturni historičar najviše uzvitlao prašinu u domovini i izvan njenih granica. On je stvorio svoje ime popularnim znamenitim djelom: »*History of Civilisation of England*, koje izagje na svijelo 1857. Ali njegov ugled bio kratka života; Buckle je naime bio kao romanopisac, što baci u javnost pohlepnoj čitalačkoj publici pikantno pisani roman; za romanom se svatko jagmi, pročita ga na dušak, i položi na stranu. Romanopisac je već ostario. Premda je Buckle ostario, to ipak ne smeta, da se obazremo na sadržaj njegova djela.[1])

Do sada, veli Buckle, nije bilo moguće imati *znanstvenu* kulturnu povjest, jer je dosad vladala metoda, što dijeli čovjeka u spoljašnji i unutrašnji dio. Zato se nikad nije došlo na čistac glede pitanja, koji odnošaj postoji megju ljudskim djelovanjem i fisičnim zakonima. — Ovo bi bilo stanovište, sa kojeg Buckle polazi pri svome radu. Njegov se historični princip može ovako formulirati: *Razvoj kulture determinovan je od klimatskih prilika.*

Buckle se najprije obara na dosadanju metodu, koja tumači razvoj ljudske historije iz neke Providencijalne odredbe, na temelju slobodne volje, predestinacije, morala, slučaja i ost., dok je smet-

[1]) Rabi mi njemački prevod A Ruge-a, II. izdanje, 2 dijela u tri sveska, Leipzig u. Heidelberg 1864.

nuo s uma najjači faktor u razvoju kulture, naime fisični položaj društvene okoline, i neke pomoćne znanosti, kao statistiku, ekonomiju, geografiju i t. d.[1]) Buckle istražuje zatim vanjske prilike neke socialne grupe. Mi vidimo, razlaže B., da se pojedina plemena nalaze u *raznim fisičnim okolnostima.* Iz analize klimatskih prilika, kao i ostalih fisičnih okolnosti, n. p. hrane, ljepote naravi, tla, vegetacije, i t. d., dolazi se do zaključka, da stanovništvo dotičnog kraja prelazi ili u *stanje mašte*, ili *u stanje čiste misli.* Sve, što podjariva osjećaje straha, udivljenja, čuda, uštrcava u čovjeka vjerovanje u nadnaravne, čudesne, neodregjene ideje. Iz toga slijedi, da se mašta raspali i skuči pod svoje carstvo djelovanja čistog uma. U ovom stanju (mašte) čovjek mjeri sebe veličanstvom i silom naravi, te se kao izvan sebe osjeća pigmejom pred njenim licem i odatle osjećaj podregjenosti čovjeka prama prirodi. Sa svih strana sapinju čovjeka u mašti nebrojene poteškoće i zadjevice i sputavaju njegovu volju. Čovječji duh obuzimlje strava pred Neizmjernim i Bezdanim, dosljedno nema vremena, da zaviri pobliže u narav pojedinih česti, što sačinjavaju veličanstvenu neizmjernost Prirode.

Naprotiv ondje, gdje narav izgleda slabija i malena, gdje priroda ne upliviše snažno i duboko na urogjenike, čovjek se osokoljen pouzdaje u vlastitu snagu, prepušten je vlastitom djelovanju; u ovom slučaju čovjek je kadar daleko, daleko zaći u samo carstvo prirode i pružiti posvuda svoju moć. Prema tome se misao može uzdržati proti mašti, koja ostaje bez osobita upliva vanjske prirode u nemoćnom stanju. U krajevima, gdje je upliv prirode srednje snage, mašta stoji u ravnotežju sa misli. — To je glavni princip Buckle-ova djela, iz koga se deduciraju svi ostali Buckle-ovi zaključci. Buckle potanko pretresa pitanje alimentacije. Tvrdi, da se karakter naroda temelji na razlikosti hrane prema tome, kako ova sadržaje više kisika ili dušika. Slaba hrana prouzrokuje slaboću duha i pomanjkanje energije; dakle, dok Javanez jede oriž, uvijek će se pokoravati Holandezu!! Odnošaj prama ekvatoru, misli Buckle, prouzrokuje način mišljenja kod ljudskih rasa. Položaj tropičnih krajeva donosi opresiju razuma u prilog

[1]) Buckle, l. c. I. sv., pogl. I. 1—35, pogl. II. s. 37—126, p. III. s 129—139.

fantazije; tako nastadoše despotične monarhije i fantastične religije na Istoku. Cilj napredujuće prosvjete stoji u tomu, da misao postigne onaj auktoritet, što ga u prvim danima imala fantazija.[1]) Zadaća je historičara prema tome, da istražuje uzroke borbe megju maštom i umom. Pomična je snaga samo inteligentni svijet, dok je etični svijet nepomičan i nema upliva na razvoj historije.

Je li istina, da etični faktor nema značenja za razvoj kulture? Buckle niječe, ali se ne obazire, da je u historiji savjest pojedinaca sagradila podlogu današnjih kulturnih država, što su daleko nadmašile stare istočne despotije. Svakako je ideal etična pojava, a svi su se historični velikani borili za neki ideal; u svakoj kulturnoj periodi susrećemo velikane, kao najjače motore. Povjest kršćanstva ne da se pomisliti bez najuzvišenije etike, a današnja kultura u Evropi svakako datira sa kršćanstvom, sasvim da ima elemenata u njoj iz klasične starine. Buckle isključuje iz razvoja historije etični faktor, jer je na to prisiljen iz principa, što ne priznaje slobodnu volju; ali B. nije dokazao, da slobodna volja ne opstoji. Nadalje Buckle dolazi do istog zaključka kao i Comte, da se naime pojedinci nekog društva i neke periode ne mogu oteti vladajućoj savremenoj misli; tim prestaje individualizam u društvu, te pri djelovanju pojedinca odlučuje kolektivizam ili masa.[2]) Naravno, da uz ovaj princip, koji vrijedi za razvoj kulture kao nuždan zakon, ne može stojati sloboda volje.

Buckle žrtvuje slobodnu volju neopisivom lakoćom *statistici*. Statistika je jaka kula za Buckle-ovu teoriju. Buckle se naime pozivlje na iskustvo, da ženidbeni slučajevi rastu, a skupoća hrane pada; odatle zaključuje, da materialni položaj odlučuje stanjem društva. Današnja statistika ima pozitivne rezultate, t. j. broj ženidbenog braka; nadalje manje neženja ima u proletarijatu nego u aristokraciji, govoreći relativno. — Buckle priznaje u povjesti samo nuždu, u koliko se razvoj čovječanstva obavlja prema fisičnim zakonima; tu je Comte već pretakao Buckle-a. Samovolja, koju po-

[1]) Buckle, l. c. sv. I. s. 143—193.

[2]) Buckle l. c. sv. I. s. 10: Niemand vermag sich dem Eindruck der Anschauungen, die ihn umgeben, zu entziehen; und was man eine neueP hilopsophie oder eine neue Religion nennt, ist gemeiniglich nicht sowohl eine Schöpfung neuer Ideen, als vielmehr eine neue Richtung, die man Ideen giebt, welche den Denkern der Gegenwart im Umlauf sind.

kažuje Buckle u razvoju misli (The mind), prekoračuje svaku mjeru.[1]) Njemu se duh i misao razvila iz možgjana, a ovi iz vrste hrane! Buckle, kao i Comte nema psihologije. Bez toga je i nemoguće istraživati karakter narodâ. Genij u Bucklea nema smisla; on ga ignorira. Ova se praznina osjeća osobito, kada Buckle govori o razvoju i postanku religija; religija se ne može shvatiti bez moralne veličine njezina osnivatelja.

Zaključimo: Buckle-ovo je djelo bogato rezultatima iz svih mogućih grana znanosti, rekao bi, da je to enciklopedična riznica. Ali posvuda se opaža samo jedna crta: podneblje stvara čovjeka i društvo.

Samo još jedno! Sama Engleska, Buckle-ova domovina, obara njegovu trdnju; jer, uzmimo jedino pitanje religije, Engleska se nalazi u umjerenom i dobrom položaju prirode, pak ipak su Anglosasi imali svoje krvave žrtve, dok Buckle kaže, da one bivaju ondje, gdje vladaju poresi, gromovi i oluje. Megjutim se čitava historija protivi principu, da uživanje krumpira donosi posebni narodni karakter.

H. Taine.

70. Prelazim na rad jednog Francuza, koji još i u najnovije vrijeme ne prestaje uplivati na savremenu literaturu, osobito na umjetničku kritiku. To je rad H. Taine-a.

H. Taine je učenik A. Comte-a. Tko je čitao djela ovog genialnog Francuza, nigdje valjda nije naišao na koje mjesto, gdje bi se Taine ma i izdaleka priznao slijedeteljem ili učenikom Comteo-ve misli; bar ja to nijesam nigdje našao; pače svoje glavno djelo: »Historija engleske knjige« posvećuje uspomeni učitelja (!) Guizota, dok od Guizota Taine nije ništa baštinio. To pokazuje, koliko se Taine čuvao, da ne izdade svoju originalnost! Inače je Taine, ako izuzmemo temeljni princip, veoma izvoran i nadaren pisac, a uz to je bio plodan kao malo koji njegov vršnjak. Sav Taine-ov rad ne zasijeca u naše pitanje.

Za nas su od osobite zanimljivosti djela: *Essai de Critique et d'Histoire*, Paris 1858, zatim *Histoire de la littérature anglaise* prvi put objelodanjeno u Parizu 1864 u 5 svezaka, *De l'intelli-*

[1]) Buckle, l. c. II. i III. sv.

gence 1870, i »Philosophie de l'histoire« 1856.[1]) Taine nije specijalno obradio filosofiju povjesti, nego je tamo amo porazbacao svoje misli o razvoju kulture; inače je najbistrije izrazio svoje misli o kulturnom razvoju društva u svome najglavnijem djelu: »Histoire de la littérature anglaise« (I. svezak, uvod), stoga mi je ovo djelo glavni vodič pri ovoj kritici.[2])

a) Historični spomenici, razloži H. Taine, nijesu drugo nego sredstvo, da upoznamo vanjskog čovjeka, a po vanjskom čovjeku, unutrašnjega. — Mitologija, linguistika, literatura, umjetnosti i ostali historični spomenici pokazuju, da se iza njih prikazuje čovjek, koji nešto misli — individuum. Ti spomenici raznog karaktera očituju razni karakter individua dotične dobe; isti su ljudi, ista rasa, ali drugi karakter. Mi čitamo modernu liriku i tu gledamo moderne ljude, kao Huga, Heine-a, Lamartina, gdje ugodno putuju i šetaju u crnom fraku, finim rukavicama, dobro vigjeni od damâ; vidimo ih gdje prave u večernjim salonima hiljadu komplimenata, dok jutrom čitaju dnevnike, ali nešto neveveseli, tužni, jer se u vijeku demokracije čovjek namješten u državnoj službi sve boji, da ne izgubi milost svjetine; zato su pjesnici moderne dobe dobrano i nervozni. Čitamo francusku dramu iz XVII. vijeka, a u njoj vidimo n. p. jednog Racine-a kao elegantnu pojavu, *beau-diseur-a*, monarhična čovjeka, dvorskog kršćanina, silno udvorna, sposobna, da zabavalja kralja, obzirna prama visokim ljudima, a ipak gdje se znade i umije držati »na svom mjestu«, gdje se kreće elegantnim krugovima politese uz vječna ugibanja, a ipak sretan u onom svijetu raskoši, ljepote, galantarije, gospode i gospodičana. Kada čitamo grčku tragediju, ne imamo neodregjeni pojam prostih Grka, nego odregjenih Grka, što živu

[1]) Ostala djela Taine-a: »Philosophie de l'art en Italie«, — »Psilosophie de l'art dans le Pays-Bas« — »Les origines de la France contemporaine«, 4. sv. 1875 i t. d. Taine-ov je prvijenac bio: »Essay sur Tite Live« djelo nagragjeno od francuske akademije (1856.) Taine najviše radio na polju umjetničke i literarne kritike, pri čemu se istaknuo kao osobiti psiholog, pod dojmom Taine-ove kritike stoji uopće današnja literarna kritika u Francuskoj, Rusiji, Engleskoj, a dijelom i kod drugih naroda Evrope. Kod nas Hrvata u tom pravcu poradio je donekle M. Marjanović. Ovaj je inače i upoznao, čini mi se prvi, hrvats. javnost sa Tajne-ovom teorijom, ali ne posve kritično.

[2]) Imam pri ruci III. izdanje ovog djela, Paris 1873 (5 svezaka), stoga navagjam mjesta po ovom izdanju.

u igralištima, javnim sastancima, pod mamenim, čarobnim nebom Helade, pred licem pitomih prirodnih slika, vidimo Grke, što se staraju, kako će postići čilo, agilno tijelo, vidimo Grke razvezana jezika, gdje živo raspravljaju, ali koji su sasvim trijezni, siromašna, jednostavna stana i pokućtva, a puštaju tek robove, da se brinu za polja i vinograde. Čitajući Platona ili Aristofana imamo pri ruci historične listine. Jezik, zakonik, katekizam, navade, knjige i slično — nijesu nego apstraktna stvar, a konkretna je stvar čovjek, koji misli, djela, jede, pije, šeta, vojuje, govori.

b) Dosad smo pratili čovjeka pri njegovom običnom životu, promatrali smo ga u opravi, pri obroku, na polju, na pripeklini, u šumi, u stanu, u hramu, u krčmi, u ateljeru — pa što smo vidjeli? Samo *spoljašnjeg čovjeka* ili neki automat. Unutrašnjeg čovjeka još ne poznamo, jer do sada smo gledali samo *odraz* njegove duše, ali dušu još ne znamo. Etnolog zalazi u stan čovjeka, razgleda prostorije, običaje, red, pokućtvo, u svrhu, da se upozna sa napretkom, značajem, ukusom duhovitosti, bedastoćom, finoćom ili surovosti domaćina i ostalih ukućana. To su puteljci, da psiholog zaviri u središte čovjeka ili dušu. Da psiholog dogje do cilja, t. j. da *označi karakter* ne čovjeka pojedinca *nego čitave dotične rase*, kojoj pripada pojedinac, valja da sabere u jednu cjelinu sva fakta, a tada, postupajući s njome kao s kakvim kemičnim pokusom, valja da nagje *uzrok i zakon toj istoj cjelini. Čovjek* sa svojom psihološkom pojavom bez odnošaja na rasu, kojoj pripada, *ne znači ništa. Rasa, ili neka socialna grupa, odlučuje, a pojedinac ništa.* Zadaća je kritičara, da *označi narav ili karakter dotične socialne grupe.* Time je kritičar našao *središte*, ili socialnu dušu, koja daje život svim dijelovima, što sačinjavaju dotičnu cjelinu. *Karakter je rase karakter pojedinca*; psiholog nema drugo sada da radi, nego da *aplicira zajedničko pravilo na pojedine slučaje.*

c) Spomenuli smo, da psiholog, promatrajući obični život čovjeka u nekoj socialnoj grupi, mora sve činjenice, što ih je opažanjem stekao, svesti u jednu klasu ili bolje cjelinu. Zatim mora pojedine slučajeve ili činjenice jedne klase sporediti megjusobno. Rezultati će tog komparativnog postupka donijet solidnih dokaza, da pojedine činjenice običnog života čovjeka uz uznimne opreke stoje u *uskom odnošaju.* Tu psiholog dolazi do zaključka, da mora

biti jedan *nuždan uzrok* dotičnih socialnih fenomena. *Uzroci se socialnih fenomena* nadalje nalaze u nekim *zajedničkim crtama misli i osjećanja*. To je karakteristika uma i srca, što je zajednička članovima dotične rase, periode, domovine. Kako se vidi, historija mijenja oblik, ali unutrašnji zakoni historije, t. j. *njezin mekanizam, ostaje nepromjenljiv.*[1]) Bit je historije dakle uvijek jednaka. Kao i prije tako i sada društvo se razvija po istom mekanizmu. Karakteristika jedne socialne grupe potječe iz neke osobite *sklonosti* duha (esprit.) *Takova je osobitost usagjena u naravi dotične rase, a ova ju stekla iz zadatih okolnosti, što uplivišu na rasu.* To je *mekanizam* društva, što stvara karaktere socialnih grupa. *Karakter* se (osobitost) rase, opaža u odregjenom *socialnom stanju* i to u svakom pogledu, tako da karakter religije, etike, literature, ekonomije i t. d. nosi odregjeni karakter rase u dotičnoj historičnoj periodi. Po tom je *čitav napredak pojedine civilizacije determinovan od nekih stalnih faktora,* tako da pojedinci, što živu pod uplivom istih faktora, nužno djeluju u pravcu, što ga označuje narav historičnih faktora (forces.)[2])

d) *Tri* su glavna faktora, što stvaraju moralno-kulturno stanje društva: *rasa, sredina i momenat.*[3]) Ovi su faktori različiti jedan od drugoga. Pod imenom se rase razumijevaju unutrašnja raspoloženja (dispositions innées), što čovjek baštini sa svojom eksistencijom, a koja su ujedno skopčana obično sa fisičnim sustavom tijela i različnim temperamentom. Jasno je, da tjelesni sustav ima raznu oznaku kod raznih rasa, a to ne samo kod ostalih životinja nego i kod ljudi. Razne duševne sklonosti ovise o dotičnoj rasi, zato ih baštine svi pojedinci dotične rase. U rasama susrećemo osobitu snagu, što se uzdrži usprkos nepogodnostima prilika. Tako

[1]) Sp. Taine. Essai de Critique et d' Histoire, s. 15—50.

[2]) Taine, Histoire de la litt. anglaise, sv. I. Uvod, s. 1—20.

[3]) Taine l. c. sv. I. s. 23: »Trois sources (faktori) différantes contribuent à produire cet état moral élémentaire, la *race*, le *milieu*, et le *moment.*« Navagjam doslovce Taine-ove riječi, da označim pogrješku, i to običnu pogrješku onih, koji za poznavanje kulturne historije u Taine-ovom smislu uzimlju samo njegov *milieu*, bez obzira na rasu i momenat. *Milieu*, istina, puno znači, ali ostaje krnjast i nerazumljiv bez druga dva faktora, a što je glavno, Taine-ov historični princip, t. j. njegov sistem filosofije, ne da se prikazati ni shvatiti bez sva tri (kulturna) faktora u historiji.

je azijska raca, raspršana od Indije do Hebrida, ustaljena svim mogućim podnebljima, sačuvala ipak svoj karakter krvi, nadarenosti i opće duševne snage.

(Nastavak.)

»Bogastvo protestanata i siromaštvo katolika«.

Ne samo mudraci oko »Pokreta«, nego i ozbiljniji su ljudi često izustili ovu tužbu proti katoličkoj Crkvi: *ona priječi materijalni napredak narodâ.* Romanske zemlje: Francuska, Španjolska, Italija, sve više i više padaju gledom na materijalno blagostanje, a germanske se zemlje sve više i više dižu: Engleska, Njemačka, sjeverna Amerika postaju svakom godinom moćnije i bogatije. Tu se vidi pogubni upliv katolicizma a blagoslov protestantizma. Onda — fiat applicatio — što treba suditi o hrvatskim zemljama? zašto su one siromašne? Jer su katoličke. Taj je zaključak vrlo jasan i jednostavan. Samo se pita, da li je istinit. Da vidino.

* * *

Prije svega bismo mogli primijetiti: *Je li to svrha religije, da ljudima pribavi bogastvo?* Dakako, kapitalistički svijet našega vremena ima za sve stvari samo jedno mjerilo: koliko nosi materijalnog probitka? Pa hoće da i samu vjeru mjere tim aršinom. Božanski Spasitelj nas je drukčije učio. »Kakva je korist čovjeku ako zadobije sav svijet, a duši svojoj naudi?« (Mark. 8, 36.) Treba dakle samo hvaliti katolike, ako nema u njih one grozničave pohlepe za novcem i bogastvom, od koje boluje materijalistički svijet.

Opet je i to značajka našega vremena, da jednostavno *istovjetuje bogastvo naroda sa srećom i zadovoljstvom naroda.* Ali je jasno ko na dlanu, da je to krivo. Iskustvo uči, da »zadovoljstvo stanuje najradije pod slamnim krovom«. Megju najobljubljenije filosofe našega doba spada onaj Šopenhauer, kojemu je deviza: »Svijet

je tako jadan, te ne bi više mogao opstojati, kad bi samo za jedan stupanj gori bio«. A taj zdvojni pesimizam vlada baš megju bogatijim razredima, dok su siromašniji mnogo sretniji i zadovoljniji. Nije dakle na sramotu katolicizmu, kad se u njegovu krilu nalaze pretežno ovi duševno zdravi i zadovoljni elementi.

* * *

Kada pobliže promotrimo ono toliko slavljeno blagostanje protestantskih naroda, vidjet ćemo, da nemamo razloga, zašto bismo im zavidjeli na njihovoj sreći. Bogastvo je u rukama razmjerno malenog broja blaziranih kapitalista. Seljaštvo je velikim dijelom neimućno, a industrijalno radništvo, koje sačinjava vrlo znatan dio gradskog pučanstva u Engleskoj, Americi i Njemačkoj, osugjeno je obično na dosta žalosnu egzistenciju. Ako je plaća i prilično velika, ipak ne može biti govora o bogastvu, a kroz cijeli život služiti mašini u fabrikama, to je dosadan posao, ljepše živi siromašni kmet na selu.

Da narod u tim protestantskim zemljama velikim dijelom nije zadovoljan, to svjedoči uvijek rastući broj *samoubijstva*. Baš u protestantskim zemljama hara danas samoubojstvo kao prava epidemija U Njemačkoj je broj samoubojstva u protestantskim krajevima dvaput veći nego u katoličkim: u protestantskoj provinciji Brandenburgu dolazi na 100.000 stanovnika godimice 49 samoubojica, u Oldenburgu 46, u Sachsen-Koburg-Gotha 69, a u katoličkoj renskoj provinciji 17, u Westfalskoj 17, u Bavarskoj 20, koji većinom otpadaju na protestantske krajeve te zemlje. Najmanje ima samoubojica u katoličkoj Irskoj: 2 na 100.000, isto tako u Španjolskoj. Sâm *Masaryk*, inače najljući protivnik katoličke Crkve, priznaje, da ova velika razlika dolazi od toga, što snažno vodstvo Crkve čuva narod od one zdvojnosti, koja vodi do samoubojstva.[1])

Što se napose tiče *Njemačke*, imamo još drugo mjerilo za sve veće nezadovoljstvo naroda: *ogromni napredak socijalne demokracije*, koja nije ništa drugo nego golema vojska nezadovoljnika. Kod izbora za rajhstag dobila je socijalno-demokratska stranka: god. 1871: 118.000 glasova, god. 1890: 1.300.000 glasova, god. 1898: 2.100.000 glasova, god. 1907: 3.250.000 glasova. To znači užasan prirast revolucijonarnih, nezadovoljnih elemenata, i to baš

[1]) Pobliže se je tim pitanjem bavila »Hrv. Straža« III. str. 198, ss.

u ovo zadnje doba od 30 do 40 godina, u koje se je bogastvo Njemačke tako silno podiglo. A ogromna većina tih socijalističkih glasova otpada na protestantske krajeve, većinom na one, gdje je industrija najviše razvijena, i koji su uslijed toga i najbogatiji, kao Berlin i Saska. Imamo li razloga, da protestantskoj Njemačkoj zavidimo na toj »sreći«?

A najbogatija zemlja na svijetu, *Engleska*, ima li ona toliko sretnika? »Nekoliko tisuća iz haute finance (visoke finance) stvorilo je oko sebe pustinju pauperizma«, tako piše Léon Faucher u svojim »Študijama o Engleskoj«. Nema zemlje, gdje bi pauperizam primio tako strašan oblik, kao u Engleskoj. U Londonu, gdje ima na stotine milijunara i dapače milijardara, svake godine umire 4–5000 ljudi od gladi. Veći dio onih sedam milijuna, koji danas obitavaju u Londonu, dosta kukavno životari, i tko se šeta kroz ona ogromna predgragja, gdje stanuju siromasi u vlažnim podrumima, taj mora imati jake živce, da može u lice gledati toj stostrukoj nevolji.

Bog nas sačuvao od takvoga engleskoga »bogastva«.

* * *

Svijet je drugačije izgledao u ono vrijeme, kad je još katolička Crkva vodila narodni život kršćanske Evrope. Jedan od glavnih vogja i pisaca njemačke socijalne demokracije, poljski židov *Kautsky*, piše u jednoj publikaciji: »Radnik prije 500 godina«:[1]) »Ono, što je danas za *radnike* ideal, za koji se moraju teško i ogorčeno boriti proti buržoaziji, to je prije pola tisuće godina, u »tamnom srednjem vijeku«, bila općenita činjenica«. *Obrtnici* su u srednjem vijeku imali bolji ručak, nego danas često ljudi viših staleža.[2]) I *seljaku* je dobro bilo. Nije bilo tako siromašnog težaka, koji ne bi u nedjelju imao »pile u loncu«. O slavenskim seljacima, n. pr. u Pomoraniji (Pomorju), čitamo, da su veoma bogati bili te se odijevali kao plemići, premda su bili kmetovi.[3]) Knezovi su dapače dali zakone, da se ne smiju seljaci i radnici prebogato odijevati. Tako je n. pr. na kneževskom saboru

[1]) U glavnom listu njemačkih socijalista: »Vorwärts«, u jeseni 1893.

[2]) Isp. *Galetti:* »Geschichte Thüringens«, 1. svez. str. 201. slj.

[3]) *T. Kancov:* »Pomoranija«, 2. svez. str. 406. sl. Isp. Horman: »Socijalno pitanje« (Zagreb 1906.) str. 7.

Lindavu god. 1497. izašao zakon: »da seljaci i radnici u gradovima ne smiju nositi haljine od platna, kojega jedan lakat stoji preko pol forinta[1]). Niti smiju na sebi nositi zlata, bisera, kadife i svile; isto se zabranjuje i ženama i djeci njihovoj«.[2]) U jednoj knjizi od god 1498. čita se: »Jer seljak marljivo radi, ima i obilnu hranu, pa jede mesa svake vrste, koliko hoće, i riba, kruha i voća, i pije vina često i prekomjerno, što nije hvale vrijedno. Inače je stol seljaka valjda najzdraviji«.[3]) U gradovima vladalo je općenito blagostanje, o kojem nam osobito povijest 14. i 15 vijeka mnogo toga pripovijeda, što je danas nečuveno.

Katolička je Crkva, dok je imala vlast u rukama, priječila bezobzirni kapitalizam, da ne izrabi manje imućne. Tako se nije moglo skupiti beskrajno bogastvo u rukama nekolicine, oko kojih je »pustinja pauperizma«, nego je sav narod uživao umjereno blagostanje. To su zdravi ekonomski odnošaji. Tko hoće da pravo sudi o materijalnoj sreći jednog naroda, mora upotrebiti ovo mjerilo. Jer ma koliko se množio kapital u džepovima malenog broja bogataša, narod ne će za to biti bolje situiran, nego nasuprot: što većih bogataša, to više siromaha. Stoga je cijela metoda, po kojoj se danas računa »narodno blagostanje«, kriva i varava. Nije to *narodno* blagostanje, nego blagostanje kapitalističke kaste, a siromaštvo nije nikada i nigdje bilo tako općenito i žalosno, kao danas, u doba golemog procvata kapitalizma. Neka se dakle ne kaže, da je u protestantskim zemljama, gdje je kapitalizam najviše preuzeo mah, narod sretniji, nego u katoličkim zemljama.

* * *

U ostalom, i ako se samo kapitalistički napredak uzme u obzir, *kriva je ona općenita tvrdnja, da su protestantske zemlje natkrilile katoličke.* Poznato je, da Švedska, Norveška i Danska — čisto protestantske zemlje — spadaju megju one, koje su najviše zaostale u materijalnom pogledu. S druge strane pripada katolička Belgija najbogatijim zemljama na svijetu, pa je gledom na trgo-

[1]) To je bilo u ono vrijeme *velika* svota; od vrlo finoga platna je u godinama 1455. — 1480. jedan lakat stojao pet groša. V. *Hildebrand:* »Jahrbücher für Nationalökonomie« svez. 13. str. 370. s.

[2]) Tako kod *Senkenberga:* »Neue Sammlung der Reichstagsabschiede«, 2. svez. str. 31. Isp. Horman n. m. str. 8.

[3]) N. m. str. 8.

vinu i industriju gotovo na čelu evropskim narodima, Uopće je Belgija za zadnjih 25 godina, otkada njezinom sudbinom ravna katolička vlada i stranka, u svakom pogledu upravo orijaški napredovala, kako nam statistika neoborivo svjedoči svojim brojkama. Tako je državni dug, koji se je prije pod liberalnom vladom neprestano umnožavao, od god. 1884. — t. j. od nastupa katoličke vlade, svake godine više umanjivao, te iznosi danas samo nešto preko 3 franka na glavu. A taj materijalni napredak nije išao na troškove kulturnog razvoja. Zato nam jamči već ta činjenica, što Belgija sa svojih šest milijuna stanovnika troši više novaca za pučku naobrazbu, nego Engleska sa svojih 28 milijuna, premda veliki broj redovničkih škola znači za Belgiju godišnju prištednju od 42 milijuna franaka. Stoga se je i droj analfabeta brzo umanjio, otkada je katolička vlada primila kormilo, te je god. 1907. bilo u belgijskoj vojsci 61 procenat manje analfabeta, nego god. 1880. pod protucrkvenom vladom. Napreduje li pučka naobrazba u tom razmjeru, onda za četiri godine ne će više biti analfabeta u belgijskoj vojsci, i to premda u Belgiji nema zakona, koji bi zapovijedao pohagjanje škole. Takogjer što se tiče *kvaliteta* katoličkih škola u Belgiji, one stoje megju evropskim školama u prvom redu. To su i Francuzi priznali na svjetskoj izložbi i s njom spojenom pedagogijskom kongresu u Parizu god. 1900, gdje je belgijsko školstvo dobilo t. zv. »grand prix« (»veliku nagradu«), što je odlikovanje za najnaprednije škole. Ista čast zapade Belgiju na svjetskoj izložbi u amerikanskom gradu St. Louis g. 1904.

Isto su tako u Belgiji napredovale srednje i visoke škole pod »klerikalnom« vladom. God. 1884. bilo je na svim gimnazijama zemlje 65.000 učenika, a god. 1903. oko 237.000, dakle prirast od oko 300 postotaka. U isto se je vrijeme broj sveučilištaraca podvostručio.

Vidi se dakle, da u Belgiji ide materijalni napredak usporedo sa kulturnim, a to najviše, otkada je vladin sustav čisto katolički.

I onako je Belija *katolička* zemlja kao malo drugih, jer uz 6 300.000 katolika žive tamo sasvim neznatan broj inovjeraca: 30.000 protestanata i 7000 židova.

Opet dakle: nije istina, što kažu, da su protestantske zemlje naprednije od katoličkih.

* * *

Belgija daje odgovor i onima, koji kažu: katolički narodi nemaju dosta smisla i poduzetnosti za *kolonizaciju*. Već je jedna belgijska Kongo-država četiri puta veća od cijele Njemačke (2.400.000 km² sa 20 milijuna stanovnika) i ta je ogromna kolonija krasno cvala, dok nije pred malo godina tamo počela harati t. zv. »uspavajuća bolest.«

U ostalom su svi oni veliki kolonizatori, koji su u 15, 16, 17. vijeku osvojili mora i Evropi otvorili vrata u nove svijetove na zapadu i istoku, bili revni katolici, kao n. pr. Kristof Kolumbo, Magelan, Vasco da Gama.

Malena je Portugalska u 16, 17. i 18, vijeku vladala u Americi i Indiji krajevima, koji bijahu prostraniji od Evrope.

Španjolska je u 16. vijeku imala toliko kolonija u svim dijelovima svijeta, te je osobito za vrijeme Karla V. bila poslovica: »U španjolskom kraljevstvu nikad ne zapada sunce.« A je li možda katoliča Crkva u 19. vijeka srušila kolonijalnu moć Španjolske? Sigurno ne; jer da joj je Amerika god. 1898. otela Filipine, tome jamačno katolicizam nije bio kriv, a ostalim je kolonijama davno vladala slobodno-zidarska loža. Počevši od doba revolucije god. 1814.—1820. ima slobodno zidarstvo i protucrkveni liberalizam u Španjolskoj i njezinim prekomorskim zemljama glavnu moć u rukama, samo na Filipinima je Crkva dulje čuvala svoj pretežni utjecaj. A da je ta »klerikalna« vlada nosila najsretnije plodove za filipinske otoke, to su i mnogi protestanti iskreno priznali.[1]) Ostale su kolonije tečajem 19. vijeka sve više i više postajale dionicama žalosne sudbine materinske zemlje Španije: nutarnji razdor i revolucija razoriše mir i blagostanje.

To je djelo *slobodnog zidarstva*, kako megju drugim povjesničarima osobito *Brück* dokazuje na temelju mnogobrojnih dokumenata i vlastitih priznanja framasuna.[2])

Na *Kubi* — koja je radi neprestane revolucije bila uzrokom nesretnog rata Španjolske sa Sjedinjenim državama — osnovane su u drugoj polovici 19. vijeka 164 slobodno-zidarske lože. Na

[1]) Opširnije je »Hrv. Straža« o tom raspravljala g. 1906. str. 566. ss

[2]) V. *Brück*: »Die geheimen Gesellschaften in Spanien«, Mainz 1881, str. 48. ss.

malenoj *Havani* ima 68 loža, gotovo svako veće selo ima svoju ložu. Vlast framasunstva na španjolskim kolonijama bijaše već od svršetka 18. vijeka tako neograničena, te sv. Stolici uza sve nastojanje nije uspjelo, da osnuje nove biskupije za misije gotovo kroz cijelo prošlo stoljeće.[1])

Katolički se je život na svaki način ništio, osobito je protucrkvena štampa uložila sve svile, da potkopa upliv Crkve, i slobodno je zidarstvo osvojilo školstvo na španjolskim kolonijama. A kad su onda uslijed toga stoljetnog bezdušnog rovanja te kolonije propale, onda se je rastrubilo po svijetu: »Katolička je Crkva upropastila španjolske kolonije.« Što više: »Katolicizam uopće priječi razvitak kolonizacije.«

Baš klasičan uzor, koje se taktike drže protivnici Crkve!

* * *

Još bi trebalo malko *rasvijetliti taj »logički« zaključak*: Neke su protestantske zemlje u novije vrijeme u materijalnom pogledu prestigle neke katoličke zemlje — *dakle* katolicizam priječi materijalni razvitak, dok ga protestantizam unapregjuje. Tko je jednoć zavirio u formalnu logiku, taj će tu brzo pronaći čitav niz atentata protiv onih poznatih osam zakona:

»Aeque ac promissae extendat conclusio voces.«

»Aut semel, aut iterum medius generaliter esto.« I t. d.

Osim toga polazi ta argumentacija od krivoga »suppositum-a«: *vjeroispovijest je jedini čimbenik, koji odlučuje o materijalnom napretku jednoga naroda.* No svaki pametni čovjek znade, da tu odlučuju sasvim drugi faktori: plodnost zemlje, podneblje, državni ustav, geografički položaj zemlje, narodni značaj, pobjeda ili poraz u ratu, politički odnošaji u zemlji i prema inozemstvu, gustoća pučanstva, narodno-gospodarsko zakonodavstvo i t. d. Na sve ovo su posve zaboravili ti famozni logici, jer im je samo do toga, da mogu udariti na katoličku Crkvu.

Zaboravili su i na to, da protestantizam kao religija ne može biti uzrokom bogastva narodâ. Jer protestantizam sve više raspada te je u zdvojnom stanju, tako da mu je protestantski filosof Hart-

[1]) Pijo VII. je god. 1809. zadnje biskupije utemeljio u s. Ivanu i sv. Kristoforu na Kubi. V. O. *Werner* D. J.: »Orbis terrarum catholicus« (Friburgi 1890.) str. 223.

mann već prije 30 godina prorekao posvemašnju propast.[1]) U Berlinu, glavnome gradu protestantizma, računa se, da samo još oko dva postatka »vjernika« pohagja protestantske hramove.

Takova »religija« uopće ne može više djelovati na narodni život, osim *negativno*, t. j. sa vjerom se tu ujedno raspada i moral, pa zato može strastvena pohlepa za novcem preko svih vjerskih i moralnih obzira težiti za svojim egoističnim ciljem. Zato vidimo, kako se je n. pr. protestantska Engleska obogatila: tim da je zaplijenila imanje katoličke Irske, da je ratom silila Kinu, da trpi i nadalje trgovinu s otrovnim opiumom, da u ogromnim fabrikama proizvagja kumire, kojima propagira poganstvo na uštrb kršćanskih misija i t. d.

Ako se bogastvo, što je stečeno takovim sredstvima, piše na račun protestantizma, onda treba dodati: *propalog* protestantizma, jer izvorni protestantizam još je priznao moralni zakon evangjelja. Ali neka se onda ne ističe takovo bogatsvo kao *zasluga* protestantizma proti katolicizmu.

* * *

Na koncu osvrnimo se još jedan čas na glavni argumenat protivnikâ: *na materijalno nazadovanje »katoličke« Francuske, Italije i Španjolske.*

Što se prvo tiče Francuske, činjenica jest, da je ona kroz zadnjih 30 do 40 godina nazadovala u svakom pogledu, pa i glede narodnog blagostanja.Još na početku sedamdesetih godina prošloga vijeka bila je Francuska takmica Engleske gledom na bogastvo, te je daleko natkrilila n. pr. Njemačku. Sad se je stvar okrenula, i to ne u prilog Francuskoj.Ona je doduše još uvijek vrlo bogata, ali *prirast* narodnog bogastva daleko zaostaje za drugim zemljama. U vrlo uglednom njemačkom časopisu »Laacher Stimmen« objelodanio je poznati statističar Krose prije dvije godine raspravu, koja je pobudila senzaciju. Natpis joj je: »Der Niedergang einer grossen Nation« (»Pad jednog velikog naroda.«) Auktor pokazuje iz državnih i drugih statistika, kako sav narodni život Francuza stoji u izgledu rapidnoga pada. Još u sedamdesetim godinama nitko ne bi vjerovao, da će do konca 19. vijeka Njemačka biti bogatija od Francuske. Pa

[1]) U: »Die Selbstzersetzung des (protestantischen) Christenthums«, Berlin 1874.

ipak su godine 1900. statističari cijenili narodni imetak Francuske na 180 milijarda maraka, imetak Njemačke pako na 224 do 250 milijarda. Narodni dohodak Francuske iznosio je god. 1895. 20 do 24 milijarda maraka, dohodak Njemačke 25 milijarda, ali se podigao do g. 1900. na 31 milijardu, dok su Francuzi ostali gotovo na istome stepenu, kao 5 godina prije, a danas je razlika na štetu Francuskoj još mnogo veća. Trgovačka mornarica obiju zemalja bila je god. 1874. po prilici jednaka, a god. 1902. bila je njemačka gotovo dvaput veća od francuske.[1]) Tako se očituje nazadovanje Francuske na cijeloj liniji.

Ali samo skrajna površnost može iz toga zaključiti: dakle *protestantizam* djeluje povoljnije na prirast narodnoga blagostanja, nego katolicizam. Zar nije Francuska i prije 40 godina bila pretežno katolička zemlja, a Njemačka pretežno protestantska? Zašto je onda Francuska bila bogatija od Njemačke? Dapače je Francuska kroz čitav niz vijekova daleko pretekla Njemačku materijalnim blagostanjem.

Što više. Neka gledaju malko oni, koji okrivljuju katoličku Crkvu radi pada Francuske: *kada je Francuska počela padati? Je li to bilo u vrijeme procvata ili pada katoličke vjere u Francuskoj?* Odmah na prvi pogled vidi se, *kako pad francuskog naroda počimlje sa padom katoličke vjere.* Bivši francuski ministar-predsjednik *Combes* je nazad dvije godine u jednom članku, što je napisao za zloglasni bečki list »Neue freie Presse«, priznao, da je liberalna i socijalistička štampa za zadnjih četrdeset godina katoličkoj Crkvi u Francuskoj »otela dvije trećine, ako ne tri četvrti vjernika.« Sa štampom se je složila slobodno zidarska vlada i židovski kapital za zajedničku svrhu: *da se uništi katolicizam u Francuskoj.*

I kad se sada pokazuju najžalosnije posljedice te vojne protiv Crkve: kada narod propada u materijalnom i moralnom pogledu, kad se svakom godinom strašnom brzinom umnožavaju zločini osobito megju mladeži, kada se u mnogo departemenata sve više umanjuje pučanstvo radi grozne nećudorednosti, koja ide uporedo sa bezvjerstvom, kada narod uslijed toga moralnog propadanja gubi volju i energiju za velika industrijalna, trgovačka ko-

[1]) *Krose* n. m. (»Laacher Stimmen« svez. 71.) str. 286. ss.

lonizatorna poduzeća, pa zato i blagostanje naroda pada — onda viču protivnici Crkve: »*Evo kako propada katolička Francuska!*« *Mjesto da bi rekli: Evo kako propada Francuska, otkada se je odrekla katolicizma!*

A *Španjolska?* Bilo je vrijeme, gdje je Španjolska bila najbogatija i najmoćnija zemlja na svijetu: na koncu 15. pa kroz cijeli 16. vijek. I još kroz velik dio 17. vijeka bili su Španjolci jedan od najsretnijih naroda. Kako je ogromna tada bila španjolska kolonizacija, već smo prije spomenuli. Pa uz to je 16. vijek za Španjolsku bio zlatno doba znanosti i umjetnosti. U to je vrijeme živio jedan *Lope de Vega*, najplodniji pjesnik cijele povijesti ljudske, koji je napisao preko dvije hiljade drama i komedija, pa još i bezbroj epskih i lirskih pjesama, u svem 21. 300.000 (dvadeset i jedan milijun i tri sto hiljada) stihova. A još više nego besprimjernoj množini njegovih pjesničkih djela treba se diviti njihovoj krasoti i dubljini; još danas ne može se u Španjolskoj većma pohvaliti jedna pjesma, nego kad se kaže: »Ta bi pjesma bila i Lope-a dostojna.« A što je najveće bilo u toga pjesnika-svećenika: premda su ga njegovi savremenici hvalili i častili kao kakvog poluboga, on je uvijek ostao čedan i ponizan, pa je sav ogromni dohodak od svojih pjesama razdijelio siromasima, tako te je sam umro kao siromah. U 47. godini svoga života postao je svećenikom, a od toga je vremena čitavo beskrajno bogastvo svoje muze stavio u službu sv. vjere, prije svega presv. oltarskog Sakramenta.

Sasvim je slična pojava i *Kalderon*, kojega Goethe i Schlegel kao dramatičara stavljaju nad Shakespeare-a. I on je u 40. godini svoga života postao svećenikom (umro g. 1681.), i otada samo pjevao drame vjerskog sadržaja i »autos sakramentales« t. j. dramatske pjesme o presv. Sakramentu, za koje je onda sav narod španjolski bio oduševljen.[1]) U isto vrijeme najvišeg političkog sjaja i bogastva španjolskog naroda živjeli su i Cervantes[2]), Zorilla, Mota, Ribadeneyra i velik broj drugih znamenitih pjesnika, i učenjaci prvoga reda kao Suarez, Fonseca, Vasquez, Grgur od Valencije i čitav niz glasovitih filosofa, teologa i pravnika na velikim sveučilištima u Koimbri, Salamanci i Alkali (Complutum.) Kad sam za mladih dana čitao povijest Španjolske od konca 15. do sredine 17. vijeka, mislio sam, da valjda nema u cijeloj svjetskoj povijesti sretnije periode, uza sve to, što se je španjolska inkvizicija u to doba u rukama državne vlasti jako izrodila.[1]) Isto mislim još i danas, trideset godina kasnije. Tko čita povijest onih vremena, činit će mu se katkada, kao da čuje o kakvoj blaženoj Arkadiji ili drugoj bajnoj zemlji, o čijoj sreći mi ljudi 20. vijeka jedva još sanjamo.

[1]) Opširno raspravlja o tim velikanima pjesništva dr. *T. B. Weiss*: »Weltgeschichte« 8. svez. str. 600. ss. i *Norrenberg:* »Allgemeine Geschichte der Literatur« 2. svez. str. 238. ss.

[2]) Njegov Don Quijote doživio je na španjolskom jeziku preko 800 izdanja.

A to je bilo vrijeme najvišeg cvata katoličke vjere u Španjolskoj. U to je vrijeme u Španjolskoj živio dug niz velikih svetaca i svetica: sv. Ignacije Lojolski, sv. Franjo Ksaverski, sv. Franjo Borgija, sv. Petar de Alkantara, sv. Terezija i mnogo drugih: od vremena katakomba pa do danas nije nijedna zemlja bila tako pladna svetošću, kao Španjolska u 16. i 17. stoljeću. Samostana je bio bezbroj, jedina sv. Terezija osnovala ih je 32. *Katolicizam je prožeo sav narodni život do najdubljega dna.*

Kad pogledamo sada današnju Španjolsku, vidimo žalosnu sjenu nekadašnje veličine i sreće.

Španjolska je danas jedna od najsiromašnijih zemalja Evrope pa i čitava kultura stoji na niskom stepenu; znanost i umjetnost jedva još životare u tom jednoć tako ženijalnome narodu, u analfabetima obiluje Španjolska kao malo drugih zemalja.

A kada je španjolski narod počeo padati? U isto vrijeme, u koje je katolička vjera počela padati. Španjolska je žrtva liberalizma i vjerskog indiferentizma.

Ovaj je potonji bio posljedica baš prekomjernog bogatstva. Španjolci, začarani zlatom Amerike, gubili su sve više i više svoj idealni zanos za religiju i Crkvu, odrekli se katoličkih načela gledom na gospodarstvena pitanja i podali se liberalnim idejama,

[1]) U ostalom, kako su gledom na »okrutnosti španjolske inkvizicije« upravo užasno pretjerali liberalni pisci, o tom je »Hrv. Straža« opširno pisala sv. II. str. 706. ss. Izgrede je španjolske inkvizicije oštro korio papa Siksto IV, naredivši kralju, da reformira tu uredbu po načelima općenitog prava. Ta je reforma bila i provedena. Isp. ib. str. 710.

koje su katolički učenjaci osudili.[1]) Tako su se viši slojevi sve više zarazili praktičnim a poslije i teoretičnim materijalizmom. Već je u prvoj polovici 18. vijeka slobodno zidarstvo započelo svoje rovanje proti Crkvi. Glavni se je udarac odavno pripravljao: izgon isusovačkog reda god. 1767, što je imalo osobito tu svrhu, da više školstvo padne u ruke framasunstva. Od toga je vremena i golemo mnoštvo protuvjerskih spisa poplavilo zemlju, u prvome redu prijevodi Voltaire-ovih brošura.

Kroz cijeli su 19. vijek framasunske lože u istom duhu dalje djelovale. Spomenuli smo, kako je onaj dugi niz većih i manjih revolucija od god. 1814. do g. 1820. potekao od slobodnog zidarstva, koje još i danas ima glavnu moć u rukama. Ne smijemo ni to pustiti s vida, kako su oni neprestani politički nemiri, što su ih liberalne stranke pod vodstvom loža prouzrokovale, razorili i zadnji ostatak starog blagostanja. Kad su uslijed toga državne financije padale, *nije se svećenstvu kroz mnogo godina isplaćivala kongrua*, tako te je kler pao u veliko siromaštvo.[2]) I to je bio udarac, kojim je loža htjela uništiti katoličku Crkvu u Španjolskoj.

Iz svega toga se vidi, da *sudbina Španjolske dokazuje baš protivno od onoga, što protucrkveni pisci hoće da dokažu: Španjolska je propala, jer u njoj ne vlada više katolička Crkva, koja je u staro vrijeme bila izvor sreći i veličini španjolskoga naroda.*

Od iste je vrijednosti argumenat protivnika: »*Katolička je Italija siromašna, dakle je katolicizam uzrok siromaštvu.*« I tu bi stari rekli: »Retorqueo argumentum!«

Još danas nam pripovijedaju sjajne palače talijanskih gradova: Mletaka, Genue, Firence i t. d. o ogromnom bogastvu starih vremena, koja su svakako više od današnjih zaslužila oznaku »*katoličkih*« vremena. Komu nije poznata politička moć tih gradova za vrijeme renesance? A ta moć imagjaše svoj temelj baš u golemoj novčanoj snazi tih republika. Mletci su imali u 16. stoljeću trgovačku flotu od tri hiljade lagja te vladahu uz Genuu svjetskom trgovinom. Često su sjeverni knezovi još poslije »refor-

[1]) Isp. Pesch D. J. »Ursachen des wirthschaftlichen Niederganges katholischer Völker« u: »Stimmen aus Maria-Laach« g. 1895. str. 361.

[2]) Isp. »Salzburger Kirchenblatt« g. 1879. str. 364. sl.

macije« u talijanskih trgovaca pozajmili novce, koje im nijesu mogli dati novčari protestantskih zemalja. Dapače se je i isti turski sultan ulagivao kod rimskoga novčara Chigi-a, koji je na izmaku 15. i na početku 16. vijeka bio kralj visoke finance, kao danas Rotschild. On je sam jednoć rekao papi Lavu X, da ima sto kuća, isto toliko lagja, i da u svojim mnogobrojnim poduzećima daje posla 20.000 ljudi.[1]) Njegov su imetak dobro upućeni savremenici cijenili na 800.000 dukata, a godišnji dohatak na 70.000 dukata.[2]) Iz te se procjembe vidi, da se doduše taj Kroesus Rafaelovog doba nije mogao mjeriti sa Rotschildima i Bleichröderima našega vremena, ali ovo razmjerno »siromaštvo« ondašnjih bogataša služi samo na čast gospodarstvenom poretku katoličkih vremena. Po zakonima onih vijekova nije bilo moguće, da se milijarde skupljaju u rukama nekolicine, dok većina naroda jadno kuburi. Riječ: »narodno bogastvo«, je onda značila: »bogastvo *naroda*«, a ne kao što danas: bogastvo *kapitalističke klase* u narodu.

A tim su se pravim narodnim bogastvom baš najviše mogle dičiti one katoličke zemlje, koje danas protivnici Crkve navode kao primjere, kako tobože »katolička Crkva priječi narodno blagostanje.«

* * *

To su dakle nepošteni sofizmi i zlobne klevete. Kad se neuki narod njima daje varati, nije to čudo. Što pako i liberalna inteligencija uvijek na novo opetuje ove inkriminacije, u tom se jasno očituje velika plitkost tih čitatelja protucrkvenih novina.

Još bismo imali puno toga kazati o ovoj stvari. Mogli bismo pokazati, kako je i u *Hrvatskoj* narodno blagostanje jednoć kud i kamo povoljnije bilo, nego danas, i to baš u ono vrijeme, kad je Crkva vodila sav narodni život, kad su se pobožni Zagrepčani pred hrvatskim kraljem dičili, da »hvala budi Bogu, u njihovu gradu toliko popova i fratara, koliko i gragjana ima«.[1]) I kad je

[1]) *Ljud. Pastor:* »Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance« 4. svez. 1. dio (Freiburg 1906.) str. 381.

[2]) Ib. str. 380.

[1]) Isp. Šenoino »Zlatarevo zlato«, izdanje Matičino od god. 1889. str. 5. Šenoa je to jamačno čitao u staroj ispravi, kako je uopće povijest grada Zagreba dobro proučio prije, nego se je dao na to, da piše ovu »historičku pripovijest.« Ipak se razumije, da se navedene riječi ne smiju uzeti u doslovnom smislu.

danas jedan dio naroda osiromašio, svakako nije tomu kat. Crkva kriva, kako je jednoć Anton Radić zlobno nabacio u svom »Domu.« Jesu li valjda Srbi, Crnogorci, Macedonci i Bugari bogatiji? Ali Crkva *mora* svemu biti kriva — stat pro ratione voluntas.

Čitava argumentacija protivnikâ već zato ne vrijedi ništa, jer je cijeli njihov postupak posve *nelogičan*. Kažu: ovi i oni katolički narodi su danas siromašni, — *dakle* je katolicizam uzrok siromaštvu.

A trebalo bi dokazati ovo: oni narodi, koji živu po načelima katolicizma, jesu siromašni baš radi tih načela. Samo ako bi to mogli dokazati, valjao bi njihov zaključak. Ali to se ne samo ne može dokazati, nego sva povijest nam kaže protivno. Isti *Montesquieu*, inače duševni rogjak Rousseau-a, izjavio je onu poznatu: »Čudnovato, čini se da kršćanska vjera nema druge zadaće, nego da se brine za sreću na drugom svijetu, pa je ipak utemeljila i sreću na ovom svijetu.«[1])

To će uvijek ostati istina. Napokon nije to ništa drugo, nego što je već sv. Pavao pisao Timoteju: »*Bogoljubnost je korisna za sve, jer ona ima obećanje života sadašnjega i onoga, koji ide.*« (1. Tim. 4, 8.)

Kulturna načela i rad naprednjakâ.

XXXVIII. »Los von Rom!«

Polako i pomalo su naši naprednjaci pripravljali hrvatski narod za to geslo. Najprije su navijestili rat »rimskoj« politici: »Rim u cijelom svijetu u svim državama znači državu u državi i državu proti državi«. (»Pokret« 1907. 164.) — »Povjesna je činjenica, da Rim nije nikada pokazao posebnu kakvu ljubav prema bilo kojem narodu rimokatoličke konfesije. Anacionalnost jedno je od načela Rima«. (»H. Djak« II. 79.)

[1]) Ésprit des lois XXIV. 3.

Tu nakazu, koja znade samo mrziti, prvi su naravski upoznali stanovnici Rima, kojima je već »bila dodijala khuenovština papinske vlade«. No sreća im se nasmiješila. Nadošao je »XX. settembre 1870... dan velikog narodnog blagdana... u kojemu je... talijanska vojska razvlastila posljednjeg gospodara-nametnika talijanskog naroda, osvojila posljednji bedem reakcije u Italiji...« (»Pokret« 1906. 216.) — Taj dan će ostati za sve vijeke »dan najgorčih uspomena za papinsku kuriju i najsvjetlijih povjesnih spomena za prijatelje prosvjete i napretka«. (»Pokret« 1904. 26.) Razumljivo je nakon toga, što »Pokret« od zgražanja nije riječi smogao, kad je gospićki »Hrvat« okrstio taj »veličajni pokret u Italiji za sjedinjenje — »zločinom«!« (»Pokret« 1907. 58.) Zabezeknut nad tolikom našom neprosvjetljenošću samo je — konstatuje. Kako li je to posve drugačije u oslobogjenoj Italiji, odakle piše suradnik »Pokretov«. »I meni su vikali »Evviva!« kad sam pred vratima birtije kriknuo: »Dolje pape i kraljevi!...«« (»Pokret« 1907. 82.) A kad španjolski naprednjaci dogjoše do ministarskih fotelja, pa pokušaše svoju domovinu malo »kultivirati« po uzoru franceske »braće«, ciknuše naši »prosvjetitelji« kao u srce ubodeni: »I zemlja jezuita, zemlja, koja je rodila Lojolu, zemlja, gdje je narod najzalupaniji u Evropi, i ona se odvraća od Vatikana. I Španjolska je eto okrenula pleća, ali zato mi, mi veliki Hrvati...« (»Pokret« 1906. 297.) »A mi se Hrvati ipak pokoravamo Talijanima u Vatikanu«. (»Pokret« 1907. 79.) Ali kad se malo primiriše, uvidješe, da nijesmo više ni mi Hrvati baš toliko zaostali za tim »najzalupanijim narodom u Evropi«: »Mi Hrvati sa zanimanjem pratimo ovo nastojanje Španjolske, da se emancipuje od Rima, jer i u nas sazrijeva potreba ove emancipacije«. (»Pokret« 1906. 209.) Pa tko da od nas i ne uvidi tu potrebu, kad je Papa za Hrvate »tudjinac« i za njih »ne ima i ne može imati osjećaja«. (»Pokret« 1907. 31.) I doista »Rim, papinski Rim, nije naprama nama Hrvatima pokazao ni truna naklonosti«. (»Pokret« 1908. 263.) I nakon svega toga »furtimaši naglašuju: mir, poslušnost »sv. Ocu«! Dakle mir, posluh onome, ko nam staje nogom za vrat?! Ne bi li?!« (»Hrv. Narod« 1907. 10.)

Znade »Pokret«, da nekim našim naivnicima imponuju zasluge Rima i Papa za znanost i umjetnost, pa ih upućuje, da je

»Rim — leglo natražnjaštva .... koji je okovao čovječju misao, volju i slobodu ...« (»Savremenik« 1906. I. 162.) ... »A i mecenatstvo papa ne smijemo smatrati kao plod nekog religioznog oduševljenja, već kao plod težnje za ljepotom i plod novih nazora, a možemo reći i slavohleplja«. (»Pokret« 1908. 91.) ... »Tko se htio borit, za kulturu ljudstva, za slobodne primarne izjave ljudskog srca, morao je mač okrenuti protiv Rima«. (»Savremenik« 1906. I. 164.) ... »Sadašnji režim u Rimu nema ničesa u sebi od duha novog zavjeta ... Mržnja prema istini, nepouzdanje u civilizaciju karakteriše taj režim«. (Spljetska »Sloboda« 1908. 1.) Zato su »i danas aktualne riječi davnog vjernika Jana Husa: »... S tim stvarima trguju u Rimu: Kristom, prebendama i ženama«. (»Pokret« 1907. 184.) — Nakon toga jasno je, da »Pokret« ne može naći za Papu zgodnije definicije od usklika G. Bruna: »papa je lav i lisica«. (»Pokret« 1907. 42.)

Čini se megjutim, da Hrvati nijesu pokazali puno smisla za oslobogjenje »primarnih izjava ljudskog srca, čovječje misli« i t. d. pa je valjalo prestati s okolišanjem i potražiti dušmana u samom »gnijezdu«. (»Pokret« 1904. 26.) I doista, naši se naprednjaci neustrašivo uhvatiše s Rimom u koštac na samom teološkom polju. Istupiše najprije u svom savezničkom novinstvu. Tako čitamo u »Crv. Hrvatskoj«: »Mi smo se već davno odvikli vidjeti u Rimu središte kršćanstva!« (V. »Dan« 1907. 48.) »Obzor« i učeno uvjerava, da »Apostol Petar nije bio nikada u Rimu«. (V. »Hrvatstvo« 1908. 94.) Zato se rimski Papa svojom naukom o primatu i infalibilitetu »postavio *nad* Isusa«. (»Pokret« 1905. 18.) Tršćanski »Balkan« (1907. 69.) obraća se nakon toga odlučno samom hrv. episkopatu: »Nek se otrese jednom naš episkopat, jer on nije ništa inferiornoga, već je isti, u svemu i po svemu ravan rimskome biskupu, koji je jedino »primus inter pares«. Razumije se, da onda ima »Pokret« pravo, kad veli, da se proslava »rimskoga biskupa nas tiče, koliko i to, tko će naslijediti kineskoga cara na prijestolju«. (»Pokret« 1908. 267.) — Iz svih tih, dosad navedenih premisa, nameće se svakome cijeli niz ozbiljnih razmatranja i energičnih odluka, kao što su slijedeće: »Sudbina nekoga naroda i njegov moralni i materijalni napredak ovisi u prvom redu o vjerskom uvjerenju, što vlada s tim narodom. Vjersko uvjerenje našeg naroda je takovo, da smeta razvoju našega naroda«. (»Pokret« 1907. 10.) ... »Težak je jaram Rima, težak; no na nama leži ... da ga pomalo skidamo s naroda«. (»Pokret« 1907. 171.) — Bodri nas na taj posao primjer skoro svih kulturnih naroda. »Snažna borba svjetlosti protiv tmine, kulture protiv reakcije, koja je u Francuskoj u punom jeku i koja zadivljuje svakog u istinu kulturnog čovjeka, odjekuje pomalo i druguda. Španjolska je u kratko vrijeme junački koraknula naprijed. Ali što više i u Austriji, toj čuvenoj »vjernoj kćerci Rima«, opaža se već snažni pokret za oslobogjenje individua od sviju okova ... Čulo se, istina, već prije nekoliko godina snažnih usklika »*Los von Rom!*« ali su ti poklici bili odviše pojedinački, a da bi mogli izazvati znatniju uspješnu akciju. Megjutim je u najnovije doba krenulo na bolje«. (»Pokret« 1907. 4.) Malo ipak smeta nekulturno držanje naše braće i najbližih susjeda Slovenaca, pa im naši naprednjaci ozbiljno dovikuju: »Skrajnje je vrijeme, da se braća Slovenci istrgnu iz ovih ogavnih rimskih okova ...« (»Pokret« 1908. 235.)

Glede nas Hrvata izdali su naprednjaci, dok su se još borili, za glagoljicu geslo: »Kad ne ide s Rimom, ići će mimo ili protiv Rima!« (»Pokret« 1905. 26.) U tom su pravcu marljivo radili i oni i slovenski naprednjaci u Ricmanju, kako nam svjedoči »Glasnik pravoslavne dalmat. crkve«. 1908. str. 37. 39. (V. »Kat. List« 1908. 430.) To i »Obzor« od 28. 2. 1908. potvrgjuje veleći, »da su Ricmanjci bili samo zgodni vojnici, koji su posvetili sve svoje oduševljenje za stvar, koja je u sebi zbilja plemenita!« ... Što više, o toj stvari misli »Obzor«, da je »najsvetija borba i najsjajniji pokret za slavenstvo u crkvi: Ricmanje!« Toga je mišljenja i »Pokret«, pa za to, kad su mu pristaše u Vodicama vikali »Doli s Rimom! Ća od Rima!«, sav blažen bilježi to pod debelo tiskanim naslovom članka: »*Ća od Rima!*« i zadovoljno izjavljuje: »Ovaj narodni iskaz ... značajan je pojav, koji jasno pokazuje, da Ricmanje već nisu osamljene u probugjenom našem puku«. (»Pokret« 1905., 29.)

Još radosniji su naprednjaci, što i u svećeničkim redovima mogu da pokažu na svoje saveznike: »Protiv rimskoga klerikalizma digao se je i jedan dio našega svećenstva ... Ova historijska opreka izmegju narodnog i rimskog svećenstva ... prestati bi

mogla samo onda, ako hrvatski narod otpadne od Rima«. (»Pokret« 1904. 18.) Nego »narodni svećenici« kao da nijesu imali ni volje ni kuraže za taj korak, pa se »Pokret« 1907. 7. tuži na njih: »Na žalost, naše je katoličko svećenstvo odviše meko i popustljivo... Kao da smo mi Hrvati baš bezuvjetno vezani za katoličku crkvu...« Zato bodri i njih i cijeli hrvatski narod:... »jasno je, da od Rima ne imamo više šta očekivati. A konzekvenca te činjenice jest rad na svim područjima našega javnoga života, je rad u narodu, a u pravcu *posvemašnjeg ocijepljenja od Rima*«. (»Pokret« 1907. 46.)... »Mi treba da naglasimo, da je svako *ponajprije* Hrvat... Da nisu Hrvati bili nigda pristali u Rim... *imali bi svoju slobodu*... Trebalo bi, da jednom budemo radikalni, trebalo bi, da zagjemo u borbu s lozinkom: »*Los von Rom!!*«« (Mi podcrtasmo.) (»Pokret« 1907. 53.) — A kad sve te lijepe savjete i preporuke izvršimo, onda nas skupa s ostalim ovako prosvijetljenim čovječanstvom čeka još jedan, zadnji posao, onda nam »valja načiniti od... Vatikana bolnicu«. (»Pokret« 1907. 82.)

XXXIX. Pape. — Petrov novčić.

»A Ti, oj dive, što sa čvrstom pjesti
Tuj gordo čuvaš tu golgotsku goru,
Ti usno božjeg i duha i svijesti,
Ti Hristov borče s praga Vatikana,
Pred kojim sv'jet se u zahvalu klanja,
Otraj i vjekuj, širi i raznosi
To sjeme spasa, svetu hranu vjere
I desnicom nas svetom blagoslovi,
Da uzbudemo borci Isusovi!«
Spjevao: Silvije Str. Kranjčević u slavu Leona XIII.
(V. »Vrhbosna« 1893. 82.)

Naveli smo ove stihove (jedan od rijetkih lucida intervalla) ideal-pjesnika naprednjačkoga, da unaprijed dademo neku naknadu katolicima, koji će čitati slijedeće pogrde »Hristovih boraca s praga Vatikana...«

Gdjegod je štogod pisano protiv kojeg Pape, sve je to već ponovljeno osvanulo u »Pokretu« ili kojem drugom naprednjačkom glasilu. Čini nam se suvišnim sve to ovdje iznašati; posve će dostajati, ako iz te cijele šume biranog cvijeća izaberemo samo nekoliko cvjetića, kojima okitiše svoje posebne »ljubimce«. Megju ove se mogu nesumnjivo računati osobito zadnja tri Pape: Pijo IX, Lav XIII. i Pijo X. Oni su se pokazali »najagresivnijima« protiv načela naših naprednjaka i njihove po svijetu braće, pa im se ovi svesrdno i preobilno za tu pažnju odužuju. Da »fanatični klerikalizam« te trojice u što crnjoj slici izbije, spominje »Pokret«, da u drugom redu Papa ima i svjetlijih pojava: »Vele, da su bili mnogi kardinali dapače i pape neki slobodni zidari«. (»Pokret« 1906. 215.)

Kako li žalosno izgledaju spram tih — doduše poimence nijednog od njih ne spominje — slobodoumnih Papa »klerikalni«, a osobito spomenuta trojica! Posebni mu je ljubimac *Pijo IX.* Što li je tome svašta poželio i rekao samo zbog silaba i indeksa! Da pokaže, kako je »siromaški« živio, opisuje mu za primjer kola. Veli, da su »stajala 120.000 franaka«, da su naručena u Parizu, a »što se tiče sigurnosti i udobnosti putovanja... da će rijetko koji vladar moći kazati, da je u njega što slično«. Još spominje, da se sada popravljaju, a to »daje nagoviještati, da će ih sadanji papa upotrebiti za putovanja, koja misli poduzeti«. (»Pokret« 1907. 16.)

Kad je pak nešto načuo, da se radi o beatifikaciji toga Pape, iskalio je na njemu na poseban način svoj jed. Evo što piše o tome u 248. broju 1908! — Spominje najprije, kako se »na Vatikanu radi rukama i nogama«, da se Pijo IX. proglasi blaženim, a zato da imaju već i »nekoliko »nesumnjivih« čudesa«. Od tih navagja slijedeća: »Tako je neka franceska gospogja bila vrlo bolesna, te je ozdravila, kad se dotakla čarape Pija IX. Druga, koja je bila slijepa, progledala je opet, kad si je na oči metnula komad sukna, kojim je bio pokriven Pijo IX, kad je ležao na odru. Istim sredstvom ozdravila je neka druga gospogja i jedan vrlo neurastenički kanonik. Jedna bolesnica, koja je od boli gotovo poludila, ozdravila je privezavši si papuču, koju je papa za života nosio oko pasa. Sva ova »čudesa« utvrgjena su pismenim i usmenim »nepobitnim« svjedočbama. Bilježimo to kao kroničari *dvadesetoga* stoljeća. Logično bi bilo, da se i čarape i papuče proglase blaženima...«

Ako tako prolazi Pijo IX, ne može se boljom srećom ni *Lav XIII.* pohvaliti: »Tako je genijalno smislio Pijo IX, da od

revolucije zaplašenim vladarom ponudi crkvu za stražara... Ni Lav XIII. nije se udaljio od Pija IX.« (»Pokret« 1905. 2.) Još mu više pijeteta iskazuje u 141. broju 1906, gdje se strašno srdi, što su u Brnu zaplijenjeni letaci s reprodukcijom Kupkine slike, na kojoj je »karikiran lik pokojnoga pape Lava XIII, a pod njegovom slikom stoji napis: »Takovo je nebo, koje sam ja prodao««. Zapljena je, veli, uslijedila, jer je izložba tih slika, koju je »društvo slobodnih mislilaca u Brnu priredilo.., trn u oku ondašnjih klerikalaca, pa njihov organ »Hlas« bez prestanka huška protiv izložbe«.

Sve je to ipak skoro ništa spram pisanja o *Piju X.* Argusovim očima prate naši naprednjaci svaki korak, svaki čin toga Pape. Iznijet ćemo samo par izjava »Pokretovih« o njemu.

»Samo se »vetu« austrijske vlade, a nipošto »duhu svetomu« imade zahvaliti, da je mjesto njega (Rampolle) zasio na papinski prijesto starac-dobriček Giuseppe Sarto... Naravno, da je sve planulo od bijesa i protestiralo protiv uporabe »veta«, no napokon pristali su sabrani kardinali, da uz »načelnu ogradu« promijene prvobitnu osnovu »duha svetoga.«« (»Pokret« 1908. 227.) »Tko da se ne sjeća, kako je evropsko novinstvo rastrubilo o »liberalizmu« novog pape, kad je Giuseppe Sarto pomoću Austrije zasjeo na stolicu rimskih biskupa?... Bilo je naravno no ujedno i naivno. Smjer u crkvi ne odregjuje papa sam, nego uz njega ili bolje reći mjesto njega cijeli zbor kardinala, nekardinala i redovnika — sve samih figura na vlas sličnih Zolinom kardinalu Boccaneri... Državnim tajnikom postao je naskoro kardinal Merry del Val, ljubimac Austrije i Pija X, jedan od najsimpatičnijih no ujedno i najnesposobnijih kardinala. Kažu, da Austriji nije bila dostatna osveta »veta«, koji je uložila protiv Rampolle kod izbora pape... Zato da je stavila uvjetom izbora Pija X. imenovanje Merry del Vala državnim tajnikom... Pijo X. da se tim lakše dao sklonuti na imenovanje svog državnog tajnika, jer je sam čovjek više »naravan«; nije diplomata, pa voli više grubu silu, ma i toljagu no — fine rukavice. Svidjala mu se nasilna ćud, i siloviti način ljubimca Austrije... Danas je u Vatikanu drukčije (nego za vlade Lava XIII.) U njemu, u gnijezdu fine diplomacije, zavladala je politika — toljage«. (»Pokret« 1907. 252.) »U mirnoga i dobroćudnog Pija X. uljeze pod uplivom ovog kardinala (Merry del Vala) ratoborni duh i ovaj započe borbu na sve strane...« (»Pokret« 1908. 227.) »U tom je anahronizam, po kojem je na početku 20. stoljeća... na čelu crkve najjednostavniji, najnaivniji, djetinski religiozan papa, kakova jedva da je ikada bilo... Monasi, užasni monasi, a njima na čelu jezuiti (jedan od njih je papin ispovjednik), potaknuli su papu — izrabljujući njegovu naivnost — na najgoru od sviju politika, na nikakovu... i to pod imenom čiste vjere«. (»Pokret« 1906. 157.)...

Kad smo već zagrezli u tolike umne »državničke« izjave, neka nam bude dozvoljeno ovdje iznijeti jednu izjavu pravog i iskusnog državnika, nekadašnjega ministra Napoleona III, E. Olliviera, koji je o Piju X. napisao u »Figaru« ovaj sud: »Istina je, u njega nema officijelna veličanstva Leona XIII, ali je zato u njega veličina blagosti i dobrote, kojoj se oprijeti ne možeš. No što me se kod njega najviše doimalo, njegove su izvanredne duševne sposobnosti. Njegov je razum jasan, svijetao i oštar... Što ja držim, u njega imade više, no u Leona XIII. pravih sposobnosti jednoga državnika. U njega neopažate kakih sanjanja, tu nema puste nade i maštanja, ali imade smisla za ono, što doista jest, i jasni pogled u ono, što je moguće, a što nije moguće...« (»Hrvatstvo« 1908. 263.) — Tako bi bez sumnje i naši naprednjaci pisali, da je Pijo X. mrtav, a Lav XIII. živ. Ali sad im Lav nije više pogibeljan i zato valja sve nasrtaje koncentrisati protiv Pija pa makar pri tom i Lava kadgod pohvalili, ako drukčije ne ide. Samo zato, jer uvigjaju, kako im je današnji Papa opasniji od ikojega dosele, omalovažavaju ga protiv svoga uvjerenja. Pa ni to im nije dosta! Nije dosta, što ga porugljivo nazvaše »naravnim, najjednostavnijim, najnaivnijim, djetinskim starcem — dobričekom« — da ga što većma pred svojom publikom ponize, da mu se što jače osvete, prispodabljaju ga sa — Strassnoffom i to samo zato, što je dopustio gimnastičkim katoličkim društvima slet i vježbe u Vatikanu i sam im prisustvovao. Piše o tome »Pokret« doslovce: »Svakako je interesantno, da se i sv. otac poveo za Strassnoffom, koga su takogjer toliko zanimale gombalačke vježbe zagrebačkih klerika«. (»Pokret« 1908. 225.) U broju 218. 1907. zove ga »pijetao s Vatikana«.

Druge prostote n. pr. onu u »Pokretu« 1905. 18. (»Der heilige Kater!«) ili 1907. 276. i t. d. gadi nam se i spomenuti! Samo ćemo to još dodati, da svaki čas osvane u »Pokretu« po koja vijest o bolesti papinoj. Kad se pokaže takva vijest lažnom, »Pokret« se pritaji ili ako dementira, onda to bude slično kao u broju 107. 1906, gdje javlja, da Pijo X. »nije za pravo bolestan, ali ga podilazi duševno neraspoloženje«. — Nakon svega, što je o njemu napisao, ne bi bilo čudo, da ga i ludim proglasi.

*

Kad ovako pišu o papinstvu uopće i pojedinim Papama, kako misle o »Petrovu novčiću«, koji ima da podmiri ogromne troškove uprave cijele kat. Crkve i napose misija, može si svatko pomišljati. Ipak iznosimo za ogled dvije same izjave. Jedna je izašla u pučkom »Hrvatskom Narodu« (1908, 14.): »Najveći siromah na svijetu je sv. otac papa. On stanuje u Rimu, gdje ima ogromne palače ... »Pa kakvi je to onda siromah?«.— pitat ćete. To vam ni ne znam, samo znamo, da je na sve crkve stigla okružnica, koja kaže, da je papa siromašan i svećenstvo pozivlje narod, da ga daruje. A zašto ga ne daruju sami?! Čudo je, kako je to: papu daruje cijeli svijet, pa je on ipak kraj svih tih darova siromašan!«

»Pokret« to umije kićenije i pikantnije da napiše! Evo što u broju 80. 1908. pod naslovom »*200 papinskih dvorkinja*« javlja: »Za stalno nije poznato širem čitalačkom općinstvu, da sv. Otac papa Pijo X. zaposluje, a tim i uzdržaje, više krojačica i dvorkinja, nego prva kićenka u Parizu. Koliko god je to nevjerojatno, toliko je ali istinito. Evo kako do tog dolazi«. Sad nabraja, koliko Papa treba »kućnih odora, kapica, ogrtača, cipela« i t. d. i t. d. Sve je to »opšiveno s kupocjenim krasnim i najfinijim bruseljskim čipkama i obilno posuto najskupocijenijim draguljima u raznim bojama i veličini«. Samo »iznošene čipke predstavljaju lijep imetak, imetak takav, kakovim bi 10 hrvatskih učitelja sa svojim obiteljima »popovski« živjeti mogli«. Još dodaje, da si »taj ženski svijet razbija dokolicu u ugodnoj zabavi sa švicarskom tjelesnom stražom«, pa završuje: »Evo kako se koristonosno upotrebljuju milijuni, koje agenti klerikalizma u obliku Petrova novčića isisuju od vjernika, jaučući nad siromaštvom crkve i njezine glave sv. oca pape. — A siromašni dragi Isus hodao je u sandalama! ...« Kad je iznijelo

»Hrvatstvo« i »H. Pučke Novine« (gjakovačke), da to sve »koliko god je nevjerojatno, toliko je i — neistinito« — da se Papa nosi posve tako, kao i svaki drugi obični svećenik i da u cijelom Vatikanu nema niti jedne jedine krojačice niti ikakve ženske osobe, »Pokret« se u sebi mefistofelski iscerio, ali ni riječcom nije tu svoju klevetu oprovrgao, niti štogod pisnuo o tome. Njemu je dosta, što njegovi pristaše i danas misle, da se u Vatikanu redovito »Petrov novčić« onako protepe, kako su u Pragu protepene tisuće narodnog novca za vrijeme emigracije zagrebačkih sveučilištaraca pod naprednjačkim vodstvom i upravom.

XL. Papina kurija (kardinali) i diplomacija (Montagnini.)

Nije učenik nad učiteljem, rekao je božanski Spasitelj, pa kad Papa kod naprednjaka tako zlo prolazi, razumljivo je, da ni njegovi pomagači ne će biti bolje sreće. Par sličica će nas o tome odmah uvjeriti. Za ilustraciju, u kojem tonu piše »Pokret« o papinoj okolini, najbolje će nam poslužiti vijest, koju donosi u broju 248. 1908. Tu javlja, »da će ovih dana izaći »crna knjiga ...« Knjiga je puna velikih optužbi protiv pojedinih kardinala i prelata ... a sve svjedoče, kako je na dvoru nepogrješivog pape sve vrlo grješivo. Na koncu pripovijeda autor sedamnaest slučajeva à la Eulenburg ... Imena se ne spominju ... Dok knjiga izagje, čuti ćemo potankosti«. — Dakako, da je nakon takvih »slučajeva« razumljiv formalni navještaj rata »crnoj zgradi kongregacija rimskih u »Campo dei Fiori«. (»Pokret« 1906. 156.)

Krasan pendant »papinskim dvorkinjama« čine »*Kardinalove čarape za 150 kruna*«. Tako glasi naslov jedne vijesti u »Pokretu« 1908. 171, u kojoj čitamo med ostalim i ovo: »... rijetko će kome pasti na pamet, da pomisli, da bi mogao jedan apostol Nazarenčeve nauke izdati 150 kruna za jedne čarape. A ipak je tome tako. I nitko manji, nego baš *kardinal Vannutelli* pokazao je »glupim Tirolcima«, da ... razmažene žene nailaze na oponošanje i kod božjih namjesnika. Rečeni je kardinal ove godine izabrao okolicu Trienta za svoje ljetovalište. Najedan put se osjeti potreba, da se kardinalova garderoba popuni za par čarapa. No tražila se takva kvaliteta, da nije imao ni jedan dućan u Trientu. Morali su

dakle kupiti najprije svilu, a ta je stajala 125 kruna. Prema tome dogje par čarapa na 150 kruna. A koliko ima obitelji, koje žive od 150 kruna nekoliko mjeseci«. Ta je vijest bez dvojbe tako interesantna kao i ona o »200 papinskih dvorkinja«, ali je na žalost isto toliko i — istinita. Već par dana iza toga upozorilo je »Hrvatstvo« (1908. 178.) vrijedni »Pokret«, da su dva kardinala Vannutelli-a i da se ni za jednoga nije kupovalo u Trientu ništa, što više, da nijednoga nije ni bilo u Trientu. »Pokret« se dakako nije na to ni obazirao. A i na koliko bi araka morao izilaziti, da uzmogne dementirati sve ovakve vijesti?!

*

Koliko naš »Pokret« voli kardinale, kongregacije i cijelu papinu kuriju, barem toliko ljubi i mazi i papinu diplomaciju, a napose zastupnike njegove kod svjetskih država — nuncije. O siromašnom Merry del Valu već smo dosta čuli, pa mu ne ćemo jada povećavati, a i druge ćemo, osobito bečke nuncije, za sada pardonirati. Iznijet ćemo samo jedan za naprednjačko pisanje najkarakterističniji slučaj — *Montagninijevu aferu.* Radi mlagjih, u tu stvar neupućenih čitača spominjemo, u čem se ta afera sastojala. — Kad je francuska vlada provela rastavu Crkve od države na opisani — u pogl. XXXI. — način, ispunila je najživlju želju framasona, ali i uzrujala sve kat. pučanstvo, pa i dobar dio liberalaca, koji još nijesu bili posve »popokretašeni«. Neprilika je bila i to, što su pred vratima bili izbori. Da se iz te neprilike izvuku, počiniše dotle nečuveno lupeštvo. Posve iznenada provali sudbena komisija s policijom u zgradu nuncijature, zaplijeni cijeli arkiv, a Msgra Montagninija, papina zastupnika, izagna iz Francuske.

Što su htjeli s tim razbojničkim činom postići? Sami su to razglasili u svojem novinstvu galameći u bezbrojnim člancima, da su otkrili užasnu urotu Rima i franc. katolika protiv republike. U zaplijenjenim spisima nadali su se ma štogod naći, što bi moglo njihova dotadašnja nasilja koliko toliko ispričati.

Koliko struko je tim očajničkim činom bilo pogaženo megjunarodno pravo i francuski zakoni, ne možemo ovdje izbrajati. O tome je tada hrv. kat. novinstvo iscrpivo izvješćivalo našu javnost. Spomenut ćemo ovdje samo to, da se sva poštena štampa na svijetu, pa i nekatolička zgražala nad tim razbojničkim zločinom. Tako protestantski list »Der Deutsche« veli, da je »protupravna zapljena Montagninijevih spisa pravo nasilje.« (»Hrvatstvo« 1907. 57.) — Kako je o tom činu sudila franceska saveznica Rusija, svjedoči ovaj citat iz »Novog Vremena«: »Nesumnjivo je, da se iza te, na oko sudbene procedure sakriva politička makinacija najniže vrsti. S Montagninijevim papirima nije se došlo a ma ni do kakog materijala za sudbeni postupak... Nitko nije tim tako kompromitovan, kao samo francesko pravosudje.« (»Hrvatstvo« 1907. 95.) — U Engleskoj je bilo glede te afere takvo raspoloženje, da je sam kralj engleski Eduard VII. kod predsjednika Fallièresa prosvjedovao protiv razbojničkog postupka s papinom nuncijaturom. (»Vrhbosna« 1907. 90.)

No s time nije kuraža francuske vlade bila iscrpljena. Kad je pregledan cijeli arkiv, razočarali su se framasonski političari, jer nijesu našli baš ništa, što bi moglo kompromitovati bilo papinu displomaciju, bilo francuske katolike, kako smo to čuli i iz »Novog Vremena.« Da tu blamažu prikriju i škandal umanje, počiniše još jednu, baš naprednjačku besramnost: krivotvoriše jedan list, koji da je tobože Montagnini pisao nekom kardinalu, kome posve nediplomatski priča sve svoje — ljubavne doživljaje! I taj je list nagjen u službenom arkivu!!.. Megjutim je Bog dopustio, da se to jedino oružje, kojim su franc. naprednjaci htjeli pred franc. katolicima osramotiti Rim, okrene protiv njih. Ako je bila nečuvena drzovitost, da najviši državni krugovi ovako sramotno krivotvorenje počine, još je veća bila *glupost,* jer su *list datirali 14 dana iza izgona Montagninijeva iz Franceske!!!* (»Hrvatstvo« 1907. 102.)...

Za tom držovitošću i glupošću nije naš »Pokret« nimalo zaostao. Čim je »napredna« svjetska štampa u triumfu razglasila junačku zaplijenu spisa, i naš »Pokret« pobjednički navješćuje, da su ti spisi, tako užasni, te iz njih »možemo cijelu papinu makinaciju iz bliza promotriti.« (»Pokret« 1907. 82.) Ali time on još nije zadovoljan, već dodaje odmah i svoju pobožnu želju: »Kad bi se u našoj monarkiji obavio isti proces... mnogo bi i mnogo toga, što smeta otvorenom i zdravom napretku države, upravo netragom iščezlo.« (Ib.) — Isto tako se ponio i kad je doznao za spomenuti podmetnuti list. Odmah ga preštampao u ci-

jelosti i dodao, da se iz njega može razabrati: »sve blato i gnjus ovih bojovnika, koji su pod cimerom »križa i vjere« tjerali prave orgije nemorala i bluda.« (»Pokret« 1907. 97.) — Razumije se, da do danas nije nigdje ni izdaleka natuknuo, da je taj list prosti lupeški falzifikat, pa prema tome da se i epiteti »orgije nemorala« i t. d. moraju na sasvim drugu adresu obratiti.

XLI. Silab, indeks i papinske enciklike.

Ove tri točke ne gube nikad aktualnosti za naprednjačko novinstvo; vazda su im na repertoaru kao jedan od najpikantnijih začina za bojovne članke protiv klerikalnog mračnjaštva i natražnjaštva. Poznate su ciničke poruge *silabu* u »Savremeniku 1907. u nizu članaka od N. Nodila, na koje se »Hrvatstvo« osvrnulo u nekoliko članaka, koji su i posebno otisnuti u brošuri »Vjera i politika (klerikalizam)«, pa se stoga na to pisanje »Savremenika« ovdje i ne obaziremo. — »H. Djak« (II. 168.) ispovijeda otvoreno: »... ne poznam veće pogibelji za modernu državu i prevratnijeg življa, nego što je papinski silab«. — »Pokret« je ipak u to pitanje najbolje upućen. On nam znade o silabu vrlo zanimivih stvari pričati. Čujmo ga malo!

»Vatikan je izdao novi Syllabus. Progovorio je onako, kako je s obzirom na njegove ježuvitske savjetnike i bilo očekivati. Izašao je Syllabus Pije IX. u drugom izdanju. Ponavljaju se po drugi put riječi, koje su pred više nego četrdeset godina odavle poslane u svijet, proti državi, društvu, znanosti i etici... O značenju syllabusa mnogo se prepiralo. Liberalni teolozi tvrde, da syllabus nema dogmatičkog značenja, no puno je jača struja, koja tvrdi protivno. Ovo je tim jače, jer je njegov duhovni otac papa Leo XIII, dok je još bio biskup u Perugi, sam ovoga drugoga mišljenja. Zato se ima sve ono dogmatički utvrgjenim držati, što syllabus sadržava i što tvrdi.

Novi syllabus sadržava 65 propozicija. Mati mu je sv. kongregacija inkvizicije. Jedna od ovih 65 propozicija prodiče potrebu indeksa... Megju sastavljačima novoga syllabusa je i Rampolla.

Ovim syllabusom pada koprena sa ličnosti Pia X... Neopaženo je radila stranka rimskih ježuvita, da papu predobije za sebe. Syllabus je pokazao, da joj je to uspjelo. ... No kao što stari syllabus nije imao djelovanja, kao što onaj uza svu svoju odlučnost nije mogao da okuje čovječji duh, tako će malo djelovati i ovaj.« (»Pokret« 1907. 164.)

»Novi taj Syllabus pape Pia X. kreće se posve u stopama Syllabusa od g. 1864. pape Pia IX. Ali ne će izazvati ni izdaleka sličnu buru... jer je — svijet u tom razmaku krenuo gorostasnim korakom naprijed, pa ga više toliko ne uzrujavaju poslanice talijanskih kardinala.« (»Pokret« 1904. 166.)

»Syllabus Pija X. zvuči kao davni glas iz srednjeg vijeka, nemoćni, maljušni pokus jedne klike, koja se à tout prix hoće održati na površini, na koju su ju podigli mrak, neinteligencija i nekultura«. (»Pokret« 1907. 252.)

*

Još gore od silaba prolazi *indeks*. »U civiliziranim zemljama je nestalo cenzure, jer nije čovječanstva dostojno, da se poletu njegova duha stavljaju ma kakovi okovi, ma kakova ograničenja. Ali crna četa gavranova« i t. d. Zatim: »Katolici, koji su vjerni svojoj vjeri, ali ne će da budu zapriječeni u razvoju svog duševnog života, hoće, da nesmetano uzmognu raditi na dobro svoje otadžbine, a da ih ne nadzire oko crne jezuitske policije u Rimu... Radi se samo o tome, da se zauzme jedna »Bastilla«, koja je okivala duhove...« (»Pokret« 1907. 164.)

»Megjutim indeks je danas u jednu ruku anahronizam, a u drugu ruku reklama za dotično djelo. A da se Vatikan još uvijek služi ovim zastarjelim i nemoćnim sredstvom, to samo dokazuje, kako je pod Pijom X. intelektualna visina najviših crkvenih faktora spala.« (»Pokret« 1906. 89.) — Da je indeks za naše naprednjake samo reklama, to opetovano ističu: »Slavnom talijanskom pjesniku Gabriele d' Annunzio prave reklamu: Visokoučena i sveta kongregacija meće njegovo djelo na index«... (»Pokret« 1907. 7.) — Kad je senjski ordinarijat zabranio »čitanje, čuvanje, kupovanje ili prodavanje» Trstenjakove knjige »Prirodni uzgajatelji«, napisao je »Pokret« (1907. 197.): »Ta reklama pomaže i najbolje djelo preporuča razumnim i moralnim ljudima... Taj pojav najljepše preporuča to slobodoumno djelo. Bilo bi željeti, da klerikalci metnu na indeks i najnovije Trstenjakovo djelo:

»Zreo učitelj«, a mi se tomu i nadamo, jer u njemu ima još više slobodoumlja i slobodnih naprednih ideja. Pomognite nam furtimaši, da narod izbavimo što prije iz duševnoga ropstva!« — O istome piscu čitamo u »Pokretu« 1907. 255: D. Trstenjak »se može prvi ponositi, da je vladajuća klerikalna klika u kat. crkvi na temelju novoga syllabusa metnula njegovo ponajbolje djelo »Prirodni uzgajatelji« na indeks.«

Kad je »Pokret« doznao za tako zvanu »Laien-Lige«, protiv indeksa, ustao je na njezinu obranu s gotovim faktima: »Da je ovaj pokret proti indiciranju opravdan, pokazat ćemo sa par imena, koja su na indeksu.« (»Pokret« 1907. 160.) Sad nabraja izmed ostalih i slijedeće pisce, koji nijesu nikada došli na indeks: Cervantes, Cantù, Manzoni, Molière. Zatim tvrdi, da je na indeksu Luka Cravach, koji i nije ništa napisao, nego slikao i napokon Madame Greville, koja ni ne postoji. Dakako, da ni tih laži »Pokret« nije nikada opozvao, ma da je na njih javno upozoren u »Hrvatstvu« (1907. 161.)

I tako »napredni« štioci »Pokreta« i danas motre u Luki Cravachu i »Madame Greville« velike mučenike crne kongregacije indeksa. Što ćemo, kad »Pokret« ima taj malheur, da ovakve stvari u »klerikalnom« novinstvu redovito »previdi.«

Tako je »previdio« i to, što je »Hrv. Straža« (1906. u »Prilogu« 6.) napisala, da je naime i liberalni Josip II. izdao indeks. Isto tako se ni najmanje ne zgraža ni nad »indeksom prosvjetljenih«, o kojem je čitao u »Hrvatstvu« (1907. 175.) škandaloznih stvari. Takogjer mu ne smeta ni otpis belgijskoga »Grand-Orienta« (od 5. II. 1907.), koji malo drukčije zvuči nego dekreti kongegacije indeksa, jer traži sve govore, knjige i izjave svojih članova na cenzuru. (»Hrvatstvo« 1908. 7.) — Dašto, da ni »pravoslavnoj crkvi« nije nikad žalne rekao, što je čak med svoje »crkvene zapovesti« uvrstila: »Jeretičeske (protivne hrišćanstvu) knjige ne čitati.«

*

Pogrgjeni silab i indeks nemaju na čem da zavide ni *papinskim enciklikama.* U kakvoj su ove ljubavi i milosti kod naših naprednjaka, pokazuje ova izjava:« »Kat. List« od 14. lipnja ima članak o našem programu ... Dokazuje po raznim papinskim enciklikam, da je naš program od početka do kraja osugjen. To smo mi već davno prije znali, no to nas ni malo ne smeta ...« (»Pokret« 1906. 137.)

Ipak ih je enciklika Pija X. o modernizmu najgore za srce ujela. Pokušali joj se i narugati: »Enciklika »o modernizmu«, koja čini na čovjeka utisak, kao da ju je netko napisao, koji pod svaki uvjet hoće da ruglu izvrgne papu i crkvu ... Vatikan je doživio blamažu. Blamažu veću od Montagninijeve.« (»Pokret« 1907. 252.) Koliko im je to ruganje od srca išlo, vidi se najbolje iz ovoga pisanja: »U XX. se rujna skupio čitavi jedan mjesec. Čudnim mu slučajem navješćivaše zoru pijetao s Vatikana zakukurikav znanu već Encikliku, ali u prometnim i svjetskim mjestima glas pijetlov ostaje glas vapijućeg u pustinji ... i sve življi bivaju zahtjevi za rastavu crkve od države, dok vladajuća većina zaostaje plaho, bojeći se smiješka na pogled karikiranog ljudskog mozga u papinoj gnjavaži, ne ufajući se bar osjetiti stid na prijetnje šibanja za intelekte, zatvorene u tamnicu jedne religije.«

Kad ovo pročitamo, moramo se pitati: pa zar mogu drugačije shvaćati silab, indeks i papinske enciklike ljudi, kojima je svaka religija — »tamnica«?

XLII. Biskupi.

»Ako su mene progonili, i vas će progoniti.« — (Iv. 15, 20.)

Znadu dobro naši naprednjaci, koliko mogu katolički biskupi djelovati na sudbinu svakoga, a pogotovo našega naroda, pa im od vajkada budnu pažnju posvećuju. Znadu oni, da su biskupi hinasljednici apostola, da su u hrvatskome narodu, otkako se historija bavi njime, igrali prve i najvažnije uloge, da je i danas velik njihov upliv, kako na pojedince, tako i na cijeli narod. Oni to priznaju i o tom češće pišu i govore. Kako misle o uplivu biskupa kao takvih na narod, najljepše nam razložiše u svome »Zlatarskom Tjedniku«. (1908 38.) Govore na tome mjestu o umorstvu kr. javnog bilježnika u Zlataru dra Tonkovića, koga je ubio njegov pisar J. Sviben. A što mislite, zašto ga je ubio? »Po svoj prilici« samo zato, što je malo dana prije umorstva primio

— biskupski blagoslov! Evo čujte od riječi do riječi, što pišu o tome! Taj J. Sviben »bio je pobožan i uljudan mladić — i po svoj prilici on se ne bi upustio u ovako nekršćanski posao, da nije prisustvovao blagoslovu biskupa, kad je ovaj bio u Zlataru, te najavio, da se svakomu, koji prisustvuje blagoslovu, podjeljuje 40 dana oprosta. Miomirisni cvet je pomislio, da još nije prošlo četrdeset dana, te još može bezgrješno raskoliti svojem šefu glavu.«

Tako eto misle o značenju i uplivu biskupa kao apostolskih namjesnika, tako o njihovu blagoslovu. Megjutim o ovom pitanju ne govore naprednjaci rado općenito, tu su oni obično konkretni, pa se najragje zabavljaju s pojedinim biskupima. Moramo ih i mi na tom putu slijediti.

Prvi, s kime bismo se ovdje morali pozabaviti, bio bi pok. *Strossmayer*. Ali jer je toliko toga, što su o njemu naprednjaci napisali i jer je još više toga, što bismo im morali odgovoriti mi, ili još bolje — sam Strossmayer, nije nam moguće taj zadatak u ovoj raspravi izvršiti. Dadne li Bog, napisat ćemo o tome uskoro posebnu raspravu u »Vrhbosni«. Držimo, da ćemo s njom naše naprednjake bar toliko obradovati, koliko i ovom . . .

Drugi hrvatski biskup, s kime se naprednjaci iza Strossmayera najviše bave, jeste *Stadler*, »onaj propagandista Stadler . . . (»Pokret« 1905. 16.), »vjerski fanatik . . . koji pokrštenje kakove babe ili kakove skitnice stavlja nad svaki drugi narodni uspjeh! . . .« (»Pokret« 1906. 4.) » . . . ***njemu je do pokrštenja jedne prostitutkinje više stalo, nego ti do ostvarenja hrv. državnog prava . . .***« (»Pokret« 1908. 257.)

Slično bijesni »Pokret« na Štadlera zbog njegovih »pokrštenja« i »propagande« na mnogo još mjesta. Megjutim mi se ne možemo otresti sumnje, da uzrok tome bijesu ne će biti ta tobožnja »propaganda«, jer niti »Pokret« niti koji drugi protivnik Štadlerov nije dosele iznio nijednoga dokaza, da je bilo Štadler, bilo koji od njegovih svećenika ikome narivavao ili kakimgod načinom »mamio« koga u kat. Crkvu. Sva im je krivnja u tome, što su primali u Crkvu one inovjerce, za koje su se osvjedočili, da iz iskrene želje i plemenitih motiva hoće da budu katolici. S druge strane upozoren je »Pokret« toliko puta na najružniju propagandu nekatolika, kako u Bosni, tako i u drugim hrv. zemljama, a ipak ni riječcom nije ustao protiv takih pojava. Tako se »Pokret« nije ni osvrnuo na uvodnik spljetskog »Dana« (1905. 50.), gdje jedan katolik iz Bosne iznosi imena i podatke o malo drukčijoj propagandi nego što je Štadlerova. U onim slučajevima nijesu pravoslavni i muslimani samo primali u svoju vjeru one, koji se sami prijaviše, nego su sistematski i skroz niskim sredstvima agitirali za prijelaz na pravoslavlje i islam. Isto tako nije se smutio »Pokret«, kad je god. 1904. novosadski »Branik« pohvalio jednog »pravoslavnog sveštenika«, što je »obratio na pravoslavnu veru« pet katolikinja, ma da ga je na to pisanje »Branika« i dvije godine kasnije opet upozorilo »Hrvatstvo«, (1906. 159.) A Štadlera proglasuje »propagandistom«, »vjerskim fanatikom« i t. d. samo zato, što je kao kat. biskup primio u kat. Crkvu one, za koje se je uvjerio, da iz iskrenog uvjerenja i ustrajno traže, da ih u nju primi.

No još nevinijom izgleda ta strašna »propaganda«, kad znamo, da je statistički dokazano, da su katolici u Bosni kod prijelaza na drugu vjeru najviše izgubili, a pravoslavni najviše dobili. (V. »Hrv. Dnevnik« 1907. 71.) Napokon kad čujemo, da jednoga Štadlera »sebični razlozi natjeraše na mamljenje muhamedovske sirotinje u katoličku crkvu«. (»Pokret« 1907. 277.), onda nam mora biti jasno, da je to naprednjačko kostrušenje na strašnu Štadlerovu »propagandu« sve prije nego — iskreno. Uzrok napadanju na Štadlera nije i ne može biti nikakva »propaganda«, jer i sami naprednjaci pokazuju dosta jasno, da im je ona samo izlika, koje se ipak grčevito drže, kad nemaju boljega oružja, kojim bi pred narodom omrazili takvog apostolskog biskupa, kao što je Štadler. Pogotovo znadu oni, koliko im Stadler mrsi račune i kvari planove, pa da mu se osvete i svoju mržnju iskale, ne biraju sredstava ni načina. Ta beskrajna mržnja izbija iz svake riječi, što je o tom velikom biskupu napisaše.

Poznato je danas na žalost svakom inteligentnom hrv. katoliku, tko je i što je A. G. Matoš, pa ipak je i takav čovjek prisiljen pred pojavom jednoga biskupa Stadlera pokloniti se i priznati: »To je pravi nasljednik Stossmayerov . . . On je svakako velik biskup i — velik karakter. Ne znam, je li najbolji političar, ali je danas nesumnjivo najveći Hrvat, možda najveći čovjek u

Bosni, od kojega većega ne vidimo u savremenoj Hrvatskoj.« (»Hrv. Pravo« 1908. 7. XI.) A naši naprednjaci?

O Štadlerovom govoru nad odrom pok. Stossmayera napisaše ovaj sud: »Nad lijesom prototipa kršćanskog liberalizma govorio je prototip jezuiterije...« (»Pokret« 1905. 18.) A kad je Štadler s najuglednijim bosanskim Hrvatima prosvjedovao protiv poznatog govora Supilova o Bosni, odgovara mu »Pokret« pod naslovom: »*Štadler je progovorio!*« ovako: »Taj politički mrtvac, taj blamirani nadbiskup, taj fanatik sve dotle, dok ne ugleda silu viših, taj Hrvat, koji je naškodio hrvatstvu u Bosni više nego svi Magjari, Nijemci i Srbi zajedno... Nadbiskup Štadler... *prosto laže*... jedan Štadler je već davno izgubio pravo, da govori u ime hrvatskog naroda u Bosni... Eto baš u tom pitanju (glagoljice) — *nalazimo Štadlera na strani naših najljućih neprijatelja.*« (»Pokret« 1907. 56.) Slične su slijedeće izjave: »Štadler sluša papu i ravna se po crkv. pravu. A hrvatstvo?! Ostalo na klinu.« (»Pokret« 1907. 122.) »Štadler je utjelovljenje klerikalnog shvaćanja... vjerna slika hrvatskog Shylocka (dra. J. Franka) s tom razlikom, da je ovoga Štadlera obasjavao auktoritet mitre... ovom čovjeku nikad nije bilo stalo do narodnih interesa... njemu je u borbi protiv Srba glavno bilo gnjavljenje Srba, a ne »sreća i jedinstvo hrvatskog naroda«. (»Pokret« 1908. 257.) »Više je zla počinio Hrvatstvu u Bosni Štadler, nego svi naši drugi neprijatelji«, (»Pokret« 1907. 221.) »Ustanovljeno je, da... hoće nadbiskup Štadler i družina mu, da naš narod u Bosni i Hercegovini potpunoma sapne i stvori od njega moderno roblje podložno svakome, kome ti trgovci vjerom i narodom ushtiju« (»Pokret« 1908. 261.)

Ništa bolje ne govori o Štadleru niti naprednjačko pučko glasilo. Kad je taj list razvio svoj naprednjački program o Bosni, završuje: »Tako je braćo, a svaki tko drukčije govori i piše, je lažac i sinja kukavica, pa bio to biskup Stadler...« (»Hrv. Narod« 1908. 50.)

Zar je nakon svega toga čudo, ako »Pokret« (1907. 60.) tiska otvoreni list dra. Gaja nadb. Štadleru, koji se svršava: »Tražite za ovaj svoj zatorni rad dolično mjesto u Dante-ovu paklu... To Vam je sud većine hrvatskog naroda...«

O onima, koju su već u paklu, prestaje megju dobrim kršćanima svaka debata, pa zato i mi svršavamo svoju studiju o nadbiskupu Štadleru sa samilosnim uzdahom:

Requiescat in »inferno«!

*

U ljubavi i milosti naprednjačkoj jedva da zaostaje za Štadlerom nadbiskup *Posilović*. Kad se isti sa otvorenja sabora god. 1906. vraćao iz sabornice, dočekali su ga »naprednì elementi« i opkolili tako, da je u času bio »opasan pogrdnim poklicima, mûkanjem, fićukanjem, zviždanjem u tolikoj mjeri, da je sav problijedio i zadrhtao«. (»Pokret« 1906. 107.) U 109. broju »Pokreta« čitamo o tom i ovu vijest: »*Demonstracija protiv nadbiskupa.* Shvaćamo, da se jučerašnje »Hrv.« silno ljuti na nas zbog priredjene burne demonstracije po mnogobrojnom narodu protiv nadbiskupa Posilovića u srijedu pred sabornicom... »Hrvastvu« samo uzvraćamo, da »veličajnost narodne pobjede« ne bi bila potpuna, da se narod nije sjetio i — svoga nadbiskupa.«

O škrtosti pak nadbiskupovoj pisali su naprednjaci već bezbroj puta upravo bajoslovne stvari. Tako čitamo u pučkom naprednom listu: »Ali što više popovi imadu, to su škrtiji. Evo, onaj zagrebački nadbiskup imade godišnjeg dohotka oko 600.000 K na dan po 2000 K, a svaki drugi imućniji gradjanin daje više u narodne svrhe, nego li ovaj silni bogataš!« (»Hrv. Narod« 1908. 52.) Što je »Pokret« o tome pisao, to je nemoguće sve ovdje iznijeti, a bilo bi i dosadno, jer je već previše poznato. Iznosimo samo najinteresantniju o tome vijest. Čuli od nekoga naprednjaci, da na vel. četvrtak g. 1907. nije kod »pranja nogu« u crkvi bilo dvanaest, nego samo jedanaest »apoštola«. I doista jednom se »apoštolu« u zadnji čas na smrt razboljela žena, pa nije mogao doći. No »Pokretu« je to premalo romantično, pa je na sam veliki petak napisao, da taj »apoštol« nije došao zato, što sadašnji nadbiskup daje svakome od njih samo »po 10 fil...« (»Pokret« 1907. 73.) Već sjutradan ga je »Hrvatstvo« umirilo, da svaki »apoštol« dobiva »po 30 srebrenih grošića, odijelo vrijedno 30 K, cipele 12 K, pribor za stol 8 K, te dobar ručak« — ali »Pokret« se nije više na te sitnice ni obazreo.

Sve psovke i pogrde protiv nadbiskupa zbog njegove »škr-

tosti« ipak ne smetaju naše naprednjake, da ga još više i još gore psuju i ruže radi »rasipavanja« stotina tisuća »narodnoga novca«, što no ih je bacio u ždrijelo nezasitnom furtimaškom Molohu za »Hrvatstvo« i druge »klerikalne« pothvate, pa poklonio Vatikanu prigodom beatifikacije bl. Marka Krizina i t. d.

I na našem naprednjaštvu kao i na svakoj drugoj opačini ispunjuju se na svakom koraku riječi sv. Pisma: »et mentita est iniquitas sibi«. (Psal. 26, 12.)

*

Barem toliko, koliko spomenuta dva nadbiskupa, časte i odlikuju naši naprednjaci i strašnoga biskupa *Mahnića*, »oca i začetnika« hrvatskoga klerikalizma, ili kako furtimaši vele »katoličkoga pokreta«. Ali koliki inače bili junaci, ovome se deliji ne usugjuju izaći na megdan prsimice. Sa svakim protivnikom više polemišu nego s Mahničem. Nikome ne ostaju dužni ni za mrk pogled, ali ako im »Hrvatska Straža« rekne i više i gore nego svi drugi dušmani skupa, ostaju krotki i tihi, da bi im i mnogi »ježovitski asketa« mogao zavidjeti na tolikoj samozataji. Pretvrd je Krk koštunac za mlagjahne pokretaške zubiće! Zagrist će i u Zagreb i u Sarajevo i gdje hoćeš, ali u »Stražara s Adrije« — ne daj Bože! Ako se kadgod malo i raskuraže, zareže otraga i čupnu za čakšire, pa bjež za plot! Nakon tolikih i tako nemilosrdnih kritika, kojima je »Hrv. Straža« upravo izmasakrirala sva načela i zasade naprednjačke, a koje oni kritike skoro sve pripisuju biskupu Mahniću, ne usudiše se te bojovne delije ni prosloviti koju ozbiljnu riječ na svoju obranu. Pred »Hrv. Stražom« je Marjanovićeva »filosofija« upravo tako nemoćna kao i Wilderova »finoća«.

Ali kad mu već ništa ne mogu na otvorenom bojnom polju, navalit će na njega iz zasjede i to u času, kada bije i rastjeruje zajedničke nam najljuće narodne dušmane, u času, kad bi mu morali iz zahvalnosti ruke ljubiti i iz sve ga snage poduprijeti, da im u duši nije i zadnja iskrica rodoljublja ugušena pod cijelim tovarima framasunskog jakobinizma. Tako kad je poput jednog Ambrozija i Atanazija poduzeo divsku borbu protiv talijanaške »Camorre« i njezine vjerne saveznice, bečke vlade, a za hrvatski jezik u državnim školama njegove biskupije, pa tu svojom odlučnošću i neustrašivošću sjajno uspio, priznaje mu »Pokret« (1907. 197.), da se doduše »zauzeo za hrvatski jezik u školama, ali na vrlo reakcionaran način ... prokleo učitelje, koji to priječe, a nedavno je okružnicom pozvao narod i učitelje, da se ne pokore oblastima, nego slušaju samo crkvenu oblast. Ovo je sve na oko i patriotično, ali opet učinjeno pod vidom prevlasti crkve nad državom«. Tako dakle! Neka »Pokret« gdjegod opazi samo »vid« prevlasti Crkve nad državom, pa ma koliko tu bilo i rada i uspjeha — kako sam priznaje — »patriotičnoga«, ne zaslužuje ni najmanje priznanje, nego pogrgjivanje i napadanje. A to dakako s tim više, ako je po srijedi — Mahnić, kome nijesu kadri ništa uzvratiti ondje, dja bi trebali.

Drugu prigodu za navalu na Mahnića dala je »Pokretu« nadobudna naprednjačka gojenčad u Istri, kojoj su i biskup Mahnić i sve istarsko svećenstvo ozbiljno i odlučno pokazali, da nijesu pastiri poput onih plaćenika u sv. Pismu, te da nipošto ne misle takvoj čeljadi povjereno im od Boga stado predati na milost i nemilost. Razumije se, da je »Pokret« ciknuo kao guja u procijepu, kad je vidio, da istarsko svećenstvo, a najviše zaslugom Mahnićevom, ne misli tamošnje pokretaše »na svojim plećima popeti do neke znamenitosti«, kako se to negdje drugdje učinilo. Sav jal iskalio je dakako »Pokret« na samom biskupu Mahniću, o kome izmed ostalog i ovo veli: »Dr. Mahnić poduzeo je upravo najradikalnija sredstva u svojoj borbi. Navaljuje na istarsku omladinu danomice, objedjuje ju s »bezvjerstva«, prikazuje ju narodu kao crnu kugu, diskredituje ju u javnosti makar klevetama i lažima ... Uskraćuje potporu svakom siromašnom djaku, koji ne prisegne, da ne će nigda inače misliti, nego što on nalaže.« (»Pokret« 1908. 211.) Što velite, cijenjeni čitatelji: »Pokretovoj« gojenčadi da istom treba »klevetama i lažima« dokazivati — bezvjerstvo?!! Ne, nego kako baš iz toga mjesta u »Pokretu« vidimo. braniti tu čeljad, a napadati Mahnića ne može se doli »klevetama i lažima«, od kojih nije prva ni zadnja, a ni najmanja, da Mahnić »navaljuje na istarsku omladinu danomice« ili da traži od gjaka »da prisegne, da ne će« i t. d.

Biskup Mahnić može kraj ovakvih neprijatelja i napadaja mirno i bez brige spavati i još bezbrižnije nastaviti svoj gigantski rad!

*

Kako o ovoj trojici, tako pišu i o drugim hrvatskim biskupima svakom zgodom, kad se ikoliko istaknu kao *katolički* biskupi. Tako biskupa *Buconjića* zove »Pokret«: »moderni Torquemada«. Još piše o njemu: »Fra Buconjić igra ulogu inkvizitora . . . On je po ćefu naših furtimaša . . . On ne poznaje šale, nego javno udara crkvenim prokletstvom čovjeka poštena i dobra, jer se u dvoboju pobio . . .« (»Pokret« 1906. 243.) »Buconjić pošao je njegovim (Štadlerovim) tragom . . . Uništiti »krivovjerce«, to je princip Štadlera i njegovog satelita (Buconjića) kao što i svakog klerikalca. To je u praksi onaj glasoviti princip: najprije katolik, a onda Hrvat«. (»Pokret« 1908. 257.)

U Dalmaciji su opet »rodoljubni biskupi po vladinom naputku izdali stroge befele svojem kleru, da mora raditi proti svim kandidatima, kojima crnožuta zastava nije svetija od hrvatske«. (»Pokret« 1907. 102.) Kako piše o »zloglasnom biskupu *Nakiću*« (»Pokret« 1907. 109.), i suviše je poznato. »Bezbožni biskup *Nagl* u Trstu« (»Hrv. Narod« 1904. 40.) još je i više naprednjačkom srcu prirastao. Mariborski biskup *Napotnik*, poznati rodoljub i pisac slovenski, najveća potpora i uzdanica štajerskih Slovenaca, dobio je od »Pokreta« (1905. 34.) epitet »protivnik Slovenaca«. Za poznatu nevinu žrtvu tiranske i inače »Pokretu« toli mrske ruske vlade, poljskog biskupa *Roppa* piše, da je »vlada zahtijevala od njega neka prestane s otvorenom propagandom. Kad se on to ustručavao učiniti, upotrebila je vlada skrajnje mjere, pa biskupa u Vilni svrgnula«. (»Pokret« 1907. 254.) Prikazuje ga dakle kao žrtvu njegove »propagande«!

Ali sve je natkrilio biskup *Jeglić*. U njegovoj je biskupiji liberalizam najgore nastradao, pa se njemu i najbjesnije osvećuje: »Ljubljanski biskup Jeglić, izišavši iz ježuvanske škole Štadlerove, pravi je prototip nesnosljiva klerikalca i zasukanog mračnjaka . . . Iz njega zaudara zapah srednjevjekovne inkvizicijske tamnice. Slijepi fanatizam, ignorancija, borniranost, stranačko ludilo i inkvizitorska okrutnost u njemu slave orgije«. (»Pokret« 1905. 38.)

S ovim »orgijama stranačkog ludila« završujemo i mi pisanje naprednjačko o katoličkom episkopatu.

(Nastavit će se.)

Ocjene novih djela.

Prof. dr. Ivan Dujmušić, *Biblija i znanost.* Nakladom pisca. Sarajevo 1909. Tiskara Vogler i drugovi. Cijena 1 K 20 fil.

Djelce zbilja suvremeno i potrebno osobito za naše prilike. Sa svih se strana navaljuje na svećenstvo, na Crkvu, na vjeru kad tolićku, a navlastito se nastoji uništiti ugled sv. Pisma. Stoga je prijeka potreba razgaliti golotinju tih navala, smrviti prigovore i zaštititi pravu katoličku istinu. Toga se eto posla latio naš Msgr. Dujmušić. Sam u »Predgovoru« napominje povod postanku njegova djela, ter ističe osobito borbu »Novoga Sunca« i »Pokreta« proti bibliji. Da je htio, mogao je navezati mnogo toga, nu nije bilo potrebno.

Raspravu je svoju pisac razdijelio na dva dijela. U prvom dijelu prikazuje napremicu biblije prema znanostima. Kratko, a jezgrovito razglaba, što jest, a što nije biblija, ter dolazi do resultata, da je biblija »knjiga sva inspirovana, puna objavljenog nauka vjere i ćudoregja, nu nije knjiga riješenjâ znanstvenih pitanja«.

Možda ne bi škodilo, da je pisac podrobnije spomenuo što o inspiraciji i razložio nesuglasicu i samih katoličkih učenjaka.

Lijepo dokazuje pisac, koji su zvani tumačitelji biblije. I tu se mogao, dajbudi letimice, osvrnuti na novi silab Pija X.

Dobro je prikazao pisac, tko sve prigovara bibliji.

U drugom dijelu rasprave iznosi pisac prigovore bibliji i odgovore znanosti. Čini nam se, da je gdje gdje odviše malo razglobio riječi i nauk biblije. Nu lijepo je odgovorio na prigovore u ime filosofije, kozmogonije i astronomije, geogonije i paleontologije, ter u ime darvinizma. Dobro je utvrdio jedinstvo ljudskog roda, dobro je prikazao pitanje o bibliji i Babilonu, a i riješio poteškoću o potopu. Vrlo je lijepa zaključna riječ o bibliji u svijetu. Djelce je ovo namijenjeno širemu čitaćemu općinstvu, pa ga je pisac nastojao i pisati popularno, a u tom je i uspio. To će biti i razlog, za što nije u nekim pitanjima posegao dublje. Drugi razlog navagja sam pisac u predgovoru: »Ako ovo djelce ne promaši cilja, uz pomoć Božju bilo bi podloga opširnijoj radnji istoga područja«. Bilo bi poželjno, da je pisac, pa i sa par riječi, odgovorio na one luckaste prigovore »N. S.« i »Pokreta«, koji mogu lako smutiti neupućene. Ne bi škodilo takogjer, da je koju spomenuo ob onim učenjacima, što ih spominje; a konačno bi bilo dobro preporučiti najznamenitija djela katoličkih učenjaka o stvarima, kojih se pisac dotiče samo letimice. Dok nemamo hrvatske enciklopedije, koja će biti kažiputom hrvatskim čitaocima, moramo i u znanstvenim i u popularnim spisima nastojati, da zadovoljimo radoznalosti općinstva.

U knjižici od 100 stranica nije mogao pisac nanizati svega, što bismo i kako bismo htjeli, ali je nanizao dosta toga, da, razmjerno i odviše. Stoga je Dujmušićevo djelce za naše prilike upravo zlata vrijedno, pa ga preporučujemo od srca svim onima, koji su željni istine.

O. Urban Talija, *»Errores scientifici et historici« u knjigama nadahnutim i »citationes tacitae«.* Preštampano iz »Kat. Lista«. U Zagrebu 1908. Tisak »Hrv. kat. tisk. društva«.

To je digresija iz oveće rasprave: *Mit i povjest, kritika i hiperkritika u evangjeoskoj povjesti.* U toj digresiji pisac raspreda škakljivo pitanje, koje osobito u zadnje doba muči i katoličke učenjake; pitanje, kako da se slože »errores scientifici et historici« u sv. Pismu s nadahnućem Božjim. Otešćano je riješenje toga pitanja enciklikom Lava XIII. »Providentissimus«, pa i enciklikom Pija X. »Pascendi«. Razni pisci iznose razna mnijenja, a osobito se grčevito hvataju za t. z. »citationes tacitae«, što ih nadahnuti pisci navode iz tugjih spisa. Megju njima se osobito ističe P. Prat. Učeni O. Talija navagja i rešeta Pratove nazore, pa iznosi konačno svoje nazore, kako da se riješi nemili spor. Pisac stavlja tri temeljna principa:

1. Hagijografi govore ljudskim jezikom.
2. Hagij. nije briga, da nas uče, što nam znati ne treba za spasenje.
3. Posve lako se može zgoditi, da mi ne shvatimo hagijografe. Razlikujuć na dalje finom analizom pet načina ljudskog govora, posve lijepo rješava prividno nerješive poteškoće.

Ako bi se i dalo štogod prigovoriti mnijenju učenoga pisca, držimo ga ipak vrlo podesnim i praktičnim, pa od srca preporučujemo i njegovu brošuricu, koja je kao neki nadopunjak Dujmušićeva djelca.

O. Radoslav Glavaš, Život Isusa Krsta *po evangjelistima i odabranim katoličkim piscima. Mostar, Hrv. Dionička Tiskara, 1908.*

Ova je knjiga jedna od najzmenitijih publikacija g. 1908 u hrvatskom jeziku. Učeni je pisac htio da hrv. narodu poda opširniju kritičku povjest života i djelovanja Isukrstova. U ovu je svhu upotrebio starije i novije tumačitelje sv. Pisma; megju potonjima spominje u prvom redu djelo O. Didona: *Jésus Christ.* Pisac je točno u hronologičkom redu nanizao djela i nauku Spasiteljevu. Uz to nalazimo upletena poglavlja, gdje razjašnjuje razna pitanja, koja zasijecaju u povjest, u hronologiju, religiju i filosofiju evangjeoske dobe. Kao godinu Isusova rogjenja uzimlje pisac 748 po s. R. Javno djelovanje (uz pripravu) Spasiteljevo obuhvata po našem piscu po prilici tri godine i po. Ova je hipoteza i po našem sudu jedino prava, dok se hipoteze, po kojima bi bio Isus javno djelovao jednu ili dvije godine (uz nekoliko mjeseci), ne dadu dovesti u sklad sa sinopticima i četvrtim evangjelijem.

Djelo se ugodno čita, te je u istinu takovo, da može udovoljiti i višim čitalačkim krugovima. Pisac upućuje štioca u dublje razumijevanje evangjeoske povjesti. Uvjereni smo, da će i laik naobražene ruke uz veliku korist knjigu čitati. A zašto i ne bi napose naša lajčka inteligencija pokazala više zanimanja za ovakova djela? Tko zaviri u najmoderniju svjetovnu književnost, on će vidjeti, kako se Isusom i djelom Njegovim i u dvadesetom vijeku bave veleumi svih naroda. Problem je kršćanstva, ma kako star, još uvijek mlad, uvijek nov, neiscrpiv.

Pisac u »Pripomeni« veli, kako je već kanio prevesti glasovito djelo Didonovo, ali je od ovog nauma odustao, jer da Didonovo djelo nije za naše šire čitateljstvo. Mi naprotiv mislimo, da upravo Didonova knjiga više nego ikoja druga ove vrsti odgovara potrebama moderne inteligencije. Slovenci su i Didona naprosto preveli. Moguće, da bi bio i hrvatskoj inteligenciji (napose lajčke ruke) Didonov prijevod od veće koristi. Svakako pak ne bi bilo s gorega, da se je pisac još više držao Didona, napose što se tiče poglavljâ, gdje se Didon osvrće na modernu racijonalističku evangjeosku kritiku. Ta treba znati, što se sve dandanas čita! U ostalom to je *naše* mnijenje, te nam nije ni na kraj pameti, da time umanjimo vrijednost djela, koje je na čast i piscu i hrvatskoj bogoslovnoj knjizi. Mi ovo djelo svojski preporučamo. Nabavlja se u Mostaru kod pisca.

O. Marijan Fernandez Garcia, *Život Ivana Duns Skota.* Hrvatski priredio *o. Bono Brkić,* franjevac. Pretiskano iz »Seraf. Perivoja«. Sarajevo 1908. Cijena 50 fil. Dobiva se kod pisca u Visokom.

U tom se djelcu kratko, ali lijepo i zanimljivo prikazuje život i rad i kreposti oštroumnog naučitelja Duns Škota. Prevodilac je zaodjenuo svoj trud u lijepo hrvatsko ruho, pa se njegova knjižica vrlo ugodno čita. Stoga je preporučujemo.

A. Manzoni, Papa Pijo X. U Zagrebu 1909. Tiskara Hrv. kat. tisk. društva. Cijena 50 fil.

Lijepi životopis, što ga je napisalo vrsno pero sveuč. lektora talij. jezika u hrv. sveučilištu, pretiskan je početkom o. g. iz »Kat. Lista« u posebnu knjigu, a čisti je dobitak namijenjen za betlehemsku siročad. Ovaj životopis u nekim stvarima nadopunjuje lijepi onaj životopis, što ga je napisao biskup dr. Šarić. Istina, nije pisan onako zanosnim i biranim jezikom kao Šarićev, ali je svakako vrlo poučan, jezgrovit i zanimljiv. Preporučamo.

Ivan Nep. Jemeršić, *Hrvati u Lurdu.* Putne uspomene na prvo hrvatsko narodno hodočašće u Lurd g. 1908. Izdanje ukrašeno sa 66 slika. Zagreb 1909. Tiskom A. Scholza, a troškom spisatelja. Cijena 4 Krune.

Teda negda osvanu i to djelo, što smo ga dugo, dugo živo željkovali. Sad ga, ako i kasno, al ne prekasno imamo u rukama. Vanjska je oprema sjajna, bogata, prebogata. Očekivali smo knjigu osrednju, popularnu, zanimljivu. Jemeršić nas iznenadio. Na prvoj je strani omota slika u bojama, a prikazuje Hrvate u narodnoj nošnji, gdje kleče pred Gospom Lurdskom. Odmah je na početku knjige fotografija I. hrv. hodočašća, za tim slika Gospe lurdske, pa presv. biskupa Mahnića, o. Bernardina Škrivanića, biskupa Carića, te razne druge slike, što prikazuju prizore iz Lurda i neke spomenike i dr. po raznim stranama, kud je putovalo I. hrv. hodočašće. I papir je dosta lijep, a tisak je ugodan. Samo se gdje komu ne će svidjeti neki inicijali. Vanjštini posve odgovara duša knjige: sadržaj, misli nanizane poput sjajnog biserja. Pisac poznatom svojom vještinom opisuje žarko i zanosno priprave za hodočašće, pa putovanje do Lurda, boravak u Lurdu i povratak. Sve prikazuje plastično, poetično dodajuć to nježne to uzvišene izlive vjerne i rodoljubne duše. Na svakoj stranici, u svakom retku vidiš sina »Predzigja kršćanstva«, vidiš potomka onih junaka, koji srtahu u smrt pod zastavom Neokaljane Djevice. Pisac spominje ugodne i neugodne dojmove, pripovijeda i čisto prozaične stvari, ali ih svagdje znade vješto obući u pjesničko ruho.

U dodatku donosi još pismo iz Lurda nakon hodočašća, pa novinske vijesti i izjave o hrv. hodočašću, ter zgodne dvije tri protivnicima Lurda, za tim iskaze nekih hodočasnika, pregled hodočasnika, poziv na drugo hodočašće, Majka Božja Lurdska na domaji i mali rječnik najobičnijih i najpotrebitijih hrv.-franc. izraza.

Jemeršićevo je djelo zbilja krasno, pa je potpuno zaslužilo onu hvalu i preporuku hrv.-slov. nadbiskupa i biskupa. Nu kako nema ljudskog djela bez mane, nije ni Jemeršićevo. Tu i tamo se moglo što šta dodati o znamenitostima nekih mjesta. Na nekim je mjestima hrvatski jezik malko ukočen. Mogao je biti jedriji i popularniji radi najširih slojeva. Žalimo, što piscu nije bio pri ruci »Journal de la Grotte de Lourdes«, koji je vrlo lijepo i simpatično pisao o hrv. hodočašću. U samom rječniku ima nešto pogrješaka (pr. croati*que* mj. croa*te*, že *vus* (vu) pri i t. d.) a i neke su slike dosta nejasne. Nu to su više manje sitnice, koje ne umanjuju vrijednosti djelu.

Glavna je pogrješka, što je djelo za naše prilike preskupo, pak se ne će moći raširiti, kako bi trebalo.

Ne bi li se moglo naći podatnih imućnika, koji bi pomogli, da djelo Jemeršićevo nagje meko zaklonište i u najsiromašnijoj hrvatskoj kolibici? Razumije se po sebi, da mi svesrdice preporučujemo djelo »Hrvati u Lurdu«, živo želeć, da potakne tisuće Hrvata, neka pohite u kolovozu opet k Masabjelskoj hridi.

Marin Sabić, *Lourdes.* Zadar 1908. Tiskara »Nar. Lista«. Cijena 30 fil.

Dok bismo Jemeršića mogli prekoriti, što je svoje djelo rastegao i s njime zategao (ne bez razloga), Sabiću gotovo zamjeramo, što mu je »Lourdes« i odviše kratak. Jemeršić je vjernik, sa živom je vjerom išao k pirenejskoj bijeloj Djevici. Sabić je išao kao dvoumnik, koji traži vjeru, a nalazi ju tamo, gdje i danas slijepi progledaju, hromi hode. Sabićev je »Lourdes« krasna pjesma u prozi, divan izliv pjesničkog srca, pjesma zanosna, gdje gdje sjetna, gdje gdje malko i nejasna. Svakako je to jedna od najljepših pjesama, što ih je dosele napisalo Sabićevo pero. A mi želimo, da to pero nikad više ne padne u žuč dvoumlja i nekršćanskog pesimizma. I Sabićev Lourdes od srca preporučujemo. Nabavlja se u čč. oo. Kapucina na Rijeci i u Hrv. Knjižarnici u Zadru.

Dr. Mirko Marchetti, *Janne d' Arc*, djevica orleanska. Zagreb. Tiskara hrvatskog katoličkog tiskovnog društva. Cijena 30 filira.

Dne 28. ožujka o. g. besjedio je pisac u hrv. kat. kasinu o životu i o djelovanju Djevice orleanske, koja je tu nedavno proglašena blaženom. Tu je besjedu objelodanio najprije u »Hrvatstvu«, a onda u posebnoj brošurici. Pisac je u kratko, ali jezgrovito i zanimljivo prikazao prilike u Franceskoj, kad se javila Ivka od Arca; ocrtao je njezin život, zasluge, borbe i smrt; a na koncu je lijepo istakao i razloge, s kojih se beatifikaciji francuske junakinje imaju veseliti ne samo Francezi, već i drugi narodi, pa i mi Hrvati.

Dalo bi se što šta prigovoriti toj brošurici, nu veći bi prigovori bili na mjestu, kad bi ova radnja bila učena rasprava. Ovako, gdje je namjenjena širemu općinstvu, žalimo, što nije pisana popularnije, da ju bez muke mogu čitati svi pismeni. I cijena bi mogla biti umjerenija.

Preporučujemo svesrdno tu brošuricu svima. Trebalo bi, da ju osobito čitaju Hrvatice, eda vide, što može za svoj narod uraditi ženska glava, kad joj srce razgrijava ljubav prema Bogu i prema domovini.

Hugo Wehner, *Bombe i granate.* Izdao *Zbor duhovne mladeži zagrebačke.* Zagreb 1909. Cijena 50 fil Tiskara hrv. kat. tisk. društva.

I to je djelce pretiskano iz »Hrvatstva«. Niz je to apologet-

skih razgovora, namijenjenih najširim slojevima. Obragjuju se gotovo sva vjerska pitanja, poglavito temeljne istine kršćanstva; a obaraju se ništetni prigovori nekih filosofa. Možda ne bi bilo s gorega, da je naš zaslužni *Zbor* u dodatku, pa i u najkraćim crtama, prikazao život i nazore filosofa, koji se spominju u tome djelu. Hrvatski je jezik u djelu dobar, osim nekih malo oporih izričaja i pravopisnih neobičnih osebina. Vanjska je oprema ukusna, a cijena vrlo umjerena. Megju mladež i megju radništvo treba svojski širiti »Bombe i granate«, da se uzmože laglje boriti proti modernomu bezvjerju.

Vzdělavací knihovna katolická. Pořadají dr. *J. Tumpach a dr. A. Podlaha.* Izdaje V. Koriba.

Pothvatno i zaslužno nakladništvo V. Kotrbe (Cyrillo-Methodějska knihtiskarna a nakladatelství) već desetak godina izdaje periodičku zbirku knjiga i brošura, koje obragjuju razna pitanja: apologetska, etička, kulturna, povjesna i t. d. Sva su izdanja većinom malog opsega nu obilata, jedra sadržaja, a pisana su tako, te ih može svak razumjeti.

Dosele je izašlo 46 sveščića.

Prigodice ćemo prikazati neke znamenitije, za sad ističemo samo tri spisa, koji su istina izašli odavno, nu svoje vrijednosti nisu izgubili.

Sv. XII. **J. A. Zahma, C. S. C., Věda a učenci katolički.** Přeložil Th. C. *Václav Hazuka.*

Djelo je to napisao profesor u Notre-Damskom sveučilištu u Americi, a prevedeno je na razne jezike. Pisac je vrlo lijepo i temeljito prikazao pitanja, koja se i sad pretresaju: a) znanost i Crkva, b) katolički učenjaci i njihova djela, c) katolička dogma i znanstveni dogmatizam, d) prijatelji i neprijatelji znanosti.

U kratkim je crtama dokazao pisac goleme zasluge Crkve katoličke i katoličkih učenjaka za sve grane znanosti, a pokazao je i prave neprijatelje znanosti. Preporučujemo to djelce osobito onima, što im dolaze pod ruke spisi, kojima odmetnici nastoje ocrniti katoličku Crkvu. Bilo bi poželjno, da se to djelo prevede i na hrvatski. Zapada 1 K 50 fil.

Sv. XXIV. **Pravost, neporušenost, věrohodnost a příslušná vážnost knih novozákonných vůbec, evangelií pak zvlašť.** Šest řečí, které v universitní extensi roku 1901. měl *dr. Jan Lad. Sýkora.*

Pisac je u tih šest besjeda iscrpljivo i temeljito obradio svoj predmet. Dokazao je autentičnost, vjerodostojnost, znamenitost sv. knjiga, i to svestrano. U današnje će doba, gdje moderni hiperkritici nastoje umanjiti vrijednost sv. Pisma, po gotovu IV. evangjelja, dobro doći djelo učenoga pisca; pa ga stoga toplo preporučujemo.

Sv. XXXI. **Dr. Ant. Podlaha, Bedřich Nietzsche a jeho filosofie.**

Vrsni je pisac prikazao život, djelovanje i nazore poznatog »antikrsta« na osnovu njegovih spisa, ter raznih njemačkih i čeških rasprava.

Djelce je to napisano objektivno, bez strasti, bez žuči. Pisac je prikazao nazore Nietzschejeve, koji su se u razno doba mijenjali, a ispodmakao im je i podlogu, ter ih odmah oborio. Očito je pokazao i oprečnost izmegju Nietzschejeva života i mišljenja.

Poznato je, da je Nietzsche uzor mnoštvu hrvatske mlagje generacije, kojoj laskaju njegovi protuvjerski nazori. Zato mladim prijateljima preporučujemo djelo dra Podlahe, koje će im dobro poslužiti, da otupe strjelice naših odmetnika, kojima se nabacuju na sv. vjeru i ćudoregje. Djelo stoji 1 K. 80 fil.

Dr. J. Kratochvil, Dnešní otázky filosofické. Praha 1908. Nakl. »Meditaci.« Cena K 3·60.

Megju svim češkim trudbenicima zaprema svakako jedno od najznamenitijih mjesta dr. Kratochvil, koji je dobro poznat i u hrvatskim stranama.

Čovjek je to svestrano naobražen, dubok mislilac, trijezan, zanosan radnik, a vrlo plodan. Čovjek se mora čuditi, kako taj učenjak dospijeva toliko pročitati i neprestance pisati to u »Meditace« to u »Novi věk« i u druge listove.

Nedavno je posabro niz studija o raznim suvremenim filosofskim pitanjima i izdao ih nakladom »Meditaci.«

Tu se raspreda o povjesti filosofije, o logici i noetici, o psihologiji, o metafisici, o etici, o pedagogiji, o vjerskoj filosofiji.

Rasprave su većinom kratke, jezgrovite. Mogli bismo ih nazvati crticama. Neke su samo prikazi tugjih djela, u koje je pisac zgodno umetnuo svoje primjedbe.

Druge zahvaćuju dublje u zamašna pitanja crtajuć živo kreševo suvremene misli. Ističemo osobito zanimljive studije iz metafisike i iz etike.

Kad uzmeš Kratochvilovo djelo, teško ćeš ga pustiti iz ruke. A kad ga proštije od kraja na kraj, bit će ti žao, što si već došao do kazala.

Čini nam se ipak, da su neke studije pisane odviše naglo, pa su nekako krnje nepotpune.

Željeti je, da učeni pisac neke glavne filosofske probleme obradi svestrano i duboko, pa makar i ne dospio na sve.

Ovo lijepo djelo dra Kratochvila preporučujemo svakomu, tko se hoće da upozna s gorućim filosfskim pitanjima.

Český slovník bohovědný Pořadují dr. J. Tumpach a dr. Antonín Podlaha.

Vydává *V. Kotrba.* V Praze 1909. Sešit 1. Cena K 1·40.

Konačno je počelo izlaziti djelo, za kojim su braća naša Česi čeznuli odavno, za koje se ne će trebati stidjeti pred svijetom.

Djelo je zasnovano na veliko. »Slovník bohovědný« ima biti riznicom, u kojoj će biti pohranjeno blago svih bogoslovnih grana s osobitim obzirom na bogoslovne znanosti slavenskih naroda, napose naroda češkoga.

To je velika prednost »Č. sl. b.«, koja ga preporučuje svim Slavenima, ne samo Česima. Germanski i romanski narodi ne poznaju Slavena, pa se i ne obziru puno na njih. Treba da se Slaveni istaknu velikim književnim djelima, da sami pokažu svoju vrijednost, pak će ih morati štovati i oni, koji su ih dosele gledali iz visoka sa suverenim prezirom i ponizivali ih u svojim djelima, spominjuć ih mimogredice, i to krivo i netačno. »Č. sl. b.« će, ne tajeć i ne pregoneć, moći otvoriti oči slijepcima drugih naroda i utrti nekrčeni još put.

Koliko nam je znamo, poskrbili su se vrijedni urednici za vrsne suradnike i megju ostalim slavenskim učenjacima, ne samo megju Česima, pa se nadamo, da ni mi Hrvati ne ćemo ostati kratkih rukava, kako obično ostajemo.

Druga je velika prednost »Č. sl. b.«, što se obzire na najnovije tekovine znanstvene, pa će ga moći korisno uporabiti ne samo svećenik nego i svjetovnjak.

Odlikuje se i time, što donosi slike i ilustracije, česa nema ni u Wetzer-Welte-ovu ni u Buchbergerovu leksikonu.

Pojedini članci nisu razvučeni, već kratki i jezgroviti. Tako primjerice I. sveščić na 48 stranica donosi 368 članaka i člančića do acceptio personarum, dok Buchbergerov do Akademien ima oko 600.

Ipak nam se čini, da je neke stvari treba obraditi malo podrobnije, temeljitije, svestranije. Gdjegdje je trebalo takogjer upozoriti na opširnija djela i t. d.

Nu to su sitnice, koje djelu ne umanjuju puno cijene.

Vanjska je oprema lijepa, papir je dosta čvrst, tisak razgovijetan; pa i to sve privlači radoznala modernog štioca.

»Č. sl. b.« će opsegnuti do 80 sveščića. Pretplata za sveščić 1 K 70 fil., za 5 sveščića 7 K. Možda ne bi bilo s gorega, kad bi se siromašnijima dao i popust.

Monumentalno to djelo od srca preporučujemo svim onima, koji poznaju češki jezik.

Naručuje se u izdavatelja V. Kotrbe (Cyrillo-Methodějska knihtiskárna a nakladatelství, Praha, Pštrossova ul. II. 200.)

Encyklopedija kościelna. Vydana przez *Ks. Michała Nowodworskiego*, a prowadzona dalej przez Ks. *Aleksandra Zarembę*. Warszawa. Przedpłata w Cesarstwie wynosi rs 3, za granicą 7 marek.

Krasno je to djelo počeo izdavati još 1873. Ks. *M. Nowodworski* uz sudjelovanje nekih svećenika i svjetovnjaka. Za podlogu je uzeo Wetzer - Welteov *Kirchenlexicon*, pa je neke članke naprosto preveo, neke je preradio, a osim toga dodao vrlo mnogo novih. Kad je Ks. Nowodworski postao biskupom płockim, preuzeo je brigu za enciklopediju Ks. A. Zaremba, prelat, kanonik i profesor. Dosele je, po našem znanju, izašlo 29 omašnih svezaka. Svaki opseže oko 600 stranica, rijetko koji manje, a neki i do 680 stranica. »Enc. K.« obuzimlje sve, što spada u znanost religije i Crkve katoličke, kao biblijske nauke, dogmatika, homiletika, katehetika, moralka, povjest crkvena i t. d. i t. d.

Enciklopedija je pisana lijepim poljskim jezikom, iscrpljivo i jezgrovito. Gdjekoji su članci ipak predugi, pa umaraju. Prvi su svesci mršaviji nego kasniji.

Šteta, što se urednici malo više ne obziru na prilike ostalih Slavena, već i tu većinom prevode iz njemačkoga, pa njemački krste i slavenska imena. Tako primjerice u 11. t. na str. 409. sl. ima kratak člančić *Kroaci*. Tomu članku nije mjesta pod K, već pod Ch ili pod H, jer i sam pisac dodaje »właściwie *Chorwaci Herwati*«

Članak nije potpuno tačan, a k tomu hrvatska mjesta zove njemački. Tako spominje biskupstvo senjsko, a u zaporci dodaje *Zeng, Segnia, Seny; Križevaca* ne pozna, već samo *Kreuz (Crisiensis.)* Ni *Karlovac* piscu ne opstoji, već samo *Carlstadt.*

Takove stvari moramo svakako zamjeriti braći Poljacima. Nadamo se, da u drugom izdanju ne će toga biti.

Inače je »Enc. K.« djelo krasno u svakom pogledu. Nije zlo, što svaki svezak ima posebnu paginaciju, a vrlo je dobra misao, da je na početku svakoga sveska popis članaka sadržanih u njem.

Još imadu izaći dva sveska, a već je prvih 10 svezaka posve razgrabljeno, pa se ne mogu dobiti.

Monumentalnu poljsku crkvenu enciklopediju preporučujemo.

Nabavlja se ili u urednika u Płocku ili u redakciji »Przeglądu Katolickiego« u Varšavi (Warszawa, Krakowskie Przedm., 58.)

Kako nam javlja prijatelj iz Królewstwa polskiego, izdaje Ks. kan. Chełmicki priručnu crkvenu enciklopediju. Kad ju dobijemo, reći ćemo i o njoj svoju.

Valjalo bi, da se i mi Hrvati ugledamo u braću Čehe i Poljake, pa da što prije ugledamo enciklopediju na hrvatskom jeziku.

O. Wasmann, S. J. **Der Kampf um das Entwicklungsproblem in Berlin.** (Herder, Freiburg, 1907.)

Lani u veljači držao je učeni isusovac, Wasmann, u Berlinu tri predavanja, koje je berlinska i inostrana publika mnogo brojno posjećala. Ni novine nijesu šutjele, donosile su o tom poopširna izvješća, bez obzira na smjer samih novina. Predavanja su se zaključila diskusijom. Sama je diskusija više prašine uzvitlala, nego sva dosadašnja predavanja: tu se je pokazalo, šta znači slobodno istraživanje! — Stvar je tako bila uregjena, bez znanja Wasmannova, da je najprije 11 govornika govorilo proti Wasmannu, njegovim predavanjim i katoličkoj Crkvi, a njemu su ostavili jedva pol sata, da im odgovori. To je on i učinio! Odgovorio im je tako, da je njihove navode iz temelja srušio, a na blasfemije se nije ni obazirao. No pošto je imao još štošta reći i pošto su mnogi od protivnika nastojali stvar iskriviti i potrpati, on je izdao gore spomenutu knjigu.

U predgovoru sam priča povjest, kako je došlo do predavanja i poziva. U prvom dijelu knjige donosi stenografirana predavanja: *O evoluciji kao hipotezi i njezinu odnošaju prema kršćanskom nazoru.* Drugo predavanje radi: O monizmu, darvinizmu u znanstvenom pogledu. U trećem predavanju, koje je već poznato našim čitateljima, govorio je o aplikaciji evolucije na čovjeka.

U drugom dijelu knjige donosi samu diskusiju i njezinu povjest. Tu se može vidjeti, kako protivnici katoličke vjere postupaju, kad im do nokata dogori! Najprije dolazi uvodni govor od Waldeyera, onda govori prof. Plate, Dr. Bölsche, prof. Dahl, Dr. Friedenthal, prof. Hausemann, grof. v. Hoensbroech, Itelson, Dr. Juliusbuerger, Dr. Plötz, Dr. Schnidt-Jena, Dr, Thesing.

Sve njihove govore jasno, potanko i znanstveno kritizuje i pobija. Tko želi više, nek si kupi samu knjigu; ne će se kajati. Još se osvrće na izvješća štampe, i izvodi zaključke: Onih 11 protugovornika nijesu ni jednu riječ njegovih predavanja mogli oprovrći; mnogi se nijesu predavanjim ni bavili, nego su samo lažima i pedsudama napadali na katoličku Crkvu; slobodno se istraživanje ne protivi katoličkim principim, a njihov postupak nema ni sjene slobodnog istraživanja.

O tom su izašle, osim mnogo novinarskih izvješća, slijedeće knjige: *Wohlgemuth:* Die Vorträge des P. E. Wasmann in Berlin. Frankfurt 1907. *Burdinski*: Der Kampf um die Weltanschauung in Berlin. 1907. *Dahl:* Die Redeschlacht in Berlin über die Tragweite der Astammungslehre. Jena 1908, Fischer. *Plate:* Ultramontane Weltanschauung und moderne Lebenskunde, Orthodoxie und Monismus. Jena 1907, Fischer. — Vidi. Zeitschrift f. kath. Theologie — 1—1908 — Innsbruck, str. 197: *Freie und unfreie Wissenschaft*; Historisch-politische Blätter — 1414—1908, München, str. 554: *Wasmann und seine Gegner in Berlin.*

Tko se želi upoznati temeljno i znanstveno o pitanjima, radi kojih je nastala ta znamenita diskusija, mi mu preporučujemo slijedeće knjige: *Wasmann:* Die moderne Biologie. Herder, 1907; *Dr. Eugert:* Der naturalistische Monismus Haeckels. Wien, 1907; *Reinke:* Haeckels Monismus und seine Freunde. Berlin, 1907 — Leipzig; *Dr. Bratz:* Ernst Haeckel als Biologe und die Wahrheit. Stuttgart. 1907; *Reinke:* Die Natur und wir. Berlin, 1907; *Denert:* Haeckels Weltanschauung. Stuttgart, 1906; *Brander:* Der naturalistische Monismus der Neuzeit oder Haeckels Weltanschauung. Paderborn, 1907; *Reinke:* Naturwissenschaftliche Vorträge für die Gebildeten aller Stände. Berlin, 1907; *Fleischmann*: Die Deszendenztheorie 1901. — *T. Z.*

V. Cathrein S. J., Glauben und Wissen. Herder, 1903 — 2·50 M.

Kad se zna, da je život ljudskog duha svoju povjest napisao bojevima izmegju istine i neistine, izmegju vjere i nevjere, sigurno mi čitatelji ne će zamjeriti, kad im tu knjigu preporučujem, koja je podavno izašla. No dobra stvar nikad nije stara! — Knjiga se bavi, kako joj sam naslov pokazuje, odnošajem izmegju vjere i znanja. To je pitanje uvijek mučilo čovječiji duh: da li čovjek može, mora znati i kako; mora li drugom vjerovati i zašto; po čem vjera nije znanju protivna; koji su njihovi megjusobni odnošaji? — Ta su pitanja danas još od više znamenitosti, kad znamo, da se danas više neg ikad navaljuje na vjeru, i to sve pod izlikom, kao da bi vjera bila protivna znanju, da je vjera neznanje; a modernizam je pitanje učinio još znamenitijim; jer on dotle ide, da je tako daleko rastavio znanje od vjere, te nešto po vjeri može *biti istina*, a *to isto* da po znanju može *biti neistine*: dakle rastava je to učinila, da čovjek može u sebi sastaviti i priznanje dati dvjema protuslovnim tvrdnjama, od kojih jedno potječe od znanja, a drugo od vjere. Kakve iz toga posljedice slijede, može svak vidjeti! Za to preporučujemo onu krasnu, fino i točno napisanu knjigu; osobito ju priporučujemo akademskoj mladeži i srednjoškolcima; oni su najviše na udarcu, da čuju navale na vjeru, i da je vjera proti znanosti.

U onoj je knjizi učeni pisac nastojao sakupiti sve moguće podatke za rješidbu toga najglavnijega pitanja religijozne filosofije: svrhu je posve polučio. — U prvom poglavlju radi o pojmovima znanja, o nominalizmu i realizmu starih filosofa, o Kantovu nomi-

nalizmu, o nominalizmu u Njemačkoj iza Kanta, uz kratke, razgovjetne kritike krivih nazora; za tim nastavlja raspravljanje o znanosti u vjerskim predmetima, navodi i kritici podvrgava razna mnijenja — prvi dio završuje raspravom o znanosti kod objavljenih stvari (5—76.) Drugo poglavlje radi o vjeri, o raznim pojmovima vjere, njezine naravi i potrebe, o vjeri u protestantizmu, o vjeri u katolika i o njenim zakonima (86—143.) Treće i posljednje poglavlje raspravlja centralnu tačku samog pitanja. Bitna harmonija megju vjerom i znanosti; vjera i dostojanstvo znanosti; vjera i sloboda znanosti; vjera i kultura, vjera i hipoteze (pretpostave) moderne znanosti (155—243.) — Pisac je u kratko zbio sve, što se može reći o riješenju tih pitanja; istina, on nije naumio bio dati nova ili definitivna riješenja, zato i ne treba tu tražiti originalnih ideja; no kad ga čovjek čita, odmah će uvidjeti, da pisac zna svoju stvar. Takogjer iz knjige izbija, da bi se rijetko sporovi dogagjali megju vjerom i znanosti, kad bi svaka htjela ostati na svom polju. Obično se dogagja, da zastupnici znanosti svoje megje prelaze. Cijela je knjiga prožeta filosofsko apologetskim duhom. Osim toga donosi obilnu literaturu. Mi bi ju želili vidjeti u hrvatskom ruhu, u »apologetskoj knjižnici Luči«. Ne bi je teško bilo prevesti, jer je lako pisana! — *T. Z.*

Klug J., Lebensfragen. Apologetische Abhandlungen für die studierende Jugend und für gebildete Laien. Paderborni Schöningh 1907. 315 Seiten. M. 1,60; gebunden M. 2,40.

Svrhu je ovoj prekrasnoj knjižici označio sam pisac odmah u predgovoru: »Dieses Buch möchte der studierenden Jugend und der gebildeten Laienwelt behilflich sein, eine feste Glaubensüberzeugung zu gewinnen und zu bewahren«. Ovu je svrhu pisac sasvim polučio. Tko pročita ovo djelo, osjećat će se okrijepljenim i u vjeri učvršćenim. Veoma je karakteran ton piščev i način pisanja, koji je posve apologetski i katehetski. Mi velimo samo, tko uzme ovu knjigu u ruke, ne će je prije pustiti, dok je sasvim ne pročita.

Cijela je knjiga razdijeljena u 23 poglavlja ili rasprave, koje su samostalne ali opet sve u najskladnijem logičnom savezu. Auktor počinje djelo razlažući pojam vjere (str. 3), zatim o mogućnosti spoznaje istine (str. 9), koja je Bog. Sad prelazi (str. 14—68) na dokaze eksistencije Božje i to iz svijesti i razuma. Veoma mu je lijepa mala digresija o imenu »Deus« na str. 31, koje je srodno u latinskom, grčkom, gotskom, litavskom, staronjemačkom i kod drugih naroda. Zatim dokazuje bistvovanje Božje iz vlastite čovječje savjesti (str. 39), iz cijeloga reda stvorenja (str. 50.) Veoma su mu uspješni i lijepim zanimivim načinom pisani dokazi iz gragje ljudskog tijela (str. 52) iz biljka (55) životinjskog inštinkta (55) zvijezda (str. 58). Kod ove rasprave očituje auktor svoju svestranu naobrazbu. Dok se je prije (na str. 31) bavio filologijom eto ga sada (str. 58—68), kako se duboko bavi astronomijom. Dokazav upravo krasno i veoma zanimivo eksistenciju Božju odmah se posve logički obara na razne sisteme, koji to niječu: na pesimizam (str. 69), panteizam i monizam (81). Kad je to pobio, prelazi na daljni dokaz iz razvijanja svemira, zemlje, živućih bića (101) pa se onda opet obara na darvinizam (120). Dalje nastavlja dokaze iz tvari i sile (149), te se obara na materijalizam (168). Kad je to sve svršio, još jednom u kratko čitatelju pred oči stavlja sve navedene dokaze (str. 174—181), te onda prelazi na drugi dio, u kojem dokazuje cilj čovječji t. j. vječni život. Stoga u dva duga članka (str. 182—225) pod naslovom: duša i mozak isprva u kratko, a poslije specijalno pobija materijalističke tvrdnje o duši i dokazuje njezin imaterijalitet. Napokon dokazav neuništivost čovječje duše (226), dokazuje mogućnost izvan tjelesnog života duše (240) i nužnost posmrtnosti duše (str. 265). Na koncu pak pobiv materijalističko i monističko nijekanje duše (282), završuje djelo s krasnim, učenim i vrlo uspjelim članko m: Der Menschheit Lied von ihrer Heimat (str. 297—315). Prekrasna ta knjižica odaje pisca, koji je veoma načitan i duboki poznavaoc filosofije i teologije. Onaj njegov lijepi način dokazivanja opaža se na svakoj stranici poput zlatne niti. O tom djelu napisano je više laskavih kritika, tako n. pr. u listu: *Theologische Reveu* 1908 na strani 87. Mi bi željeli, da se to djelo prevede na hrvatski jezik. Za sad pako najtoplije ga preporučamo cijenjenim našim čitateljima, napose pako našoj mladeži.

»Benzigers Naturwissenschaftliche Bibliothek«. — Benziger et Co. A. G. — Einsiedeln, Schweiz. kl-8: 110 X 170 mm. — Gebunden in Original-Einband jede *Nummer* à Mk. 1·50.

Poznato je, kako je devetnaesti vijek sa svojim ogromnim uspjesima na svim granama prirodnih znanosti uzeo skroz oprečnu tendenciju spram vjere, te kako i danas njegovi uspjesi rabe kao ratni materijal u borbi proti kršćanstvu. Tko iole pozna struje u prirodoznanstvu, zna, da materijalistički i monistički nazori à la Haeckel još sveudilj zauzimlju jak terrain, koje osobito pristaše »modernog« svjetovnog nazora, monizma, bolje ateizma, neumorno nastoje na hiljadu načina svugdje uturiti. Tako radi n. pr. »Kosmos«-Gesellschaft der Naturfreunde — Berlin — u namjeri, da zavedljivim knjižicam, u lijepoj formi, popularizuje dogme monizma. Treba na žalost priznati, da se sa katoličke strane do sada slabo što suprotstavilo. K tome nema sumnje, da ni u teističkim krugovima nije vazda jasno, koje stanovište da se zauzme spram re-

zultata prirodnih znanosti u pitanju kosmogenije i geogenije, začetka i razvoja života uopće, napose čovjeka i t. d. Često se za orientaciju treba uteći specijalnim djelima, kojim se nema više puta zgode u tančine baviti. Mislimo stoga, da se ima potpunim oduševljenjem pozdraviti pothvat, što ga je *Benziger* preuzeo na se, da izdaje »*Biblioteku*« sa svrhom, da raznim izdanjima u iscrpivoj, jasnoj, preglednoj i ručnoj formi iznese pitanja prirodnih znanosti bilo principielne, bilo čisto znanstvene naravi. Svemu je pak cilj: obrana teističko-kršćanskog poimanja prirode. — Za taj je pothvat *Benziger* uzeo za suradnike više stručnjaka priznatog glasa, megju kojima dosada sva zasluga ide P. M. Gandera, O. S. B., profesora prirodnih znanosti u Einsiedelnu, o kojemu se može reći, da raspolaže mnogom granom prirodoslovlja samostalno i suverenski, a kao filosof i kao apologet da je irenik, koji dodirne točke vjere i prirode, te njihove uzajamne granice najsvjesnije istražuje, istraživanje svagdje poštuje, e da latentni dokazi bivstvovanja Božjeg, koji na svim granam prirode stoje, tim veličanstvenije, sad izravno sad neizravno, sinu ko novo ragjajuće se sunce. — —

Pojedini su sveščići krasno uprav ukusno bez razlike opremljeni uz mnogobrojne lijepe illustracije, od kojih svaki broj najmanje opseže 130—200 i više str. — Svakome pristaje, osobito će pak dobro doći višeškolcim, kao zgodno jako orugje proti dnevnim napadajim sa strane modernih bezvjeraca. — Dosada je izašlo u sve 12 brojeva, za kojima će slijediti redom još nekoliko slične vrsti. A sad da se napose sa svakim upoznamo:

No. 1. Die Erde. Ihre Entstehung und ihr Untergang. Von P. Martin Gander, O. S. B., Professor der Naturgeschichte. Zweite Auflage. Mit 34 Textillustrationen und einer Spektratafel. 176. S. — 1906.

Započevši »*Biblioteku*« s ovim prvim sveskom, stavlja tim učeni pisac temelj za svu buduću gradnju. U pet poglavlja govori o pratvari, postanku, razvoju zemlje, o ledenoj dobi (Eiszeit), napokon o sadašnjosti i budućnosti zemlje. Pomoću najnovijih istraživanja o materiji razlaže, kako se sva anorganska tvar razvila iz jednostavnog stanja — hipoteza, koja se s Biblijom, pravo shvaćenom, potpuno slaže. Pisac se povodi za Kant-Laplace-om, bez ikakve bojazni protuslovlja sa kršćanskim poimanjem stvorenja. Obzirom na vječnost materije naglašuje, kako je njezin opstanak bez stvorenja neshvatljiv. Pri kraju drugog poglavlja govori o t. z. »heksaemeronu« na shvatljivi i uspjeli način. Lijepo je prikazao na kraju knjige, kako se svršetkom našeg planeta Biblija i znanost potpuno slažu. Knjižica je pravo remek-djelo svoje vrsti, gdje je pisac pokazao duboko, svestrano poznavanje predmeta. Pri čitanju se pravo uživa. Lijepo dolaze slike, megju kojima Kant i Laplace.

No. 2. Der erste Organismus. Von P. M. G. — Zw. Aufl. Mit 27 Textil. 176 S. — 1907.

To je naslov drugog sveska, koji nas uvodi u biologiju i u s njom skopčane probleme: generatio spontanea, životna sila (Lebenskraft), evolucija — dakle sve najaktuelnije naravi. Najprije govori kratko i razgovjetno, u čemu se slaže, u čemu razlikuje organska i neorganska tvar, ističe zatim najvažnije o stanici i njezinom životu. Treće poglavlje prikazuje razne pokušaje, kojim se htjelo protumačiti život bez Boga, gdje su hipoteze: gen. aeq., preseljenje života s drugog planeta, te vječnost života kritično i zgodno ispitane, nakon čega pobjedonosno dokazuje začetak života po stvorenju kao jedino, što može um čovječji zadovoljiti. U četvrtom poglavlju tumači pisac, što je život, te ističe nuždu životnog principa za protumačenje organizma. Napokon nastoji odgovoriti, tko je bio »der erste Organismus«. Djelo je obragjeno s opsežnom filosofsko-znanstvenom spremom, što pri čitanju oduševljava. Izmegju slika nalazimo i Pasteura.

No. 3. Die Abstammungslehre. Von P. M. G. Zw. Aufl. Mit 29 Texstil. 188 S. — 1907.

»*Abstammung*« ili razvoj današnjih bilina i životinja od starijih, nesavršenijih oblika, svagdanji je predmet razgovora, no nas iskustvo uči, da o tome mnogi nema pravog pojma. U ovom svesku pisac najprvo govori o stanovištu, koje ima da zauzme kršćanski prirodoslovac. Drugo poglavlje predočuje historičko-kritični pregled evolucionih teorija: lamarkizma, darvinizma, neodarvinizma, neo-lamarkizma i teorije mutacije. U trećem pušta govoriti činjenice paleontološke, anatomičke te embriološke. Četvrto poglavlje ispituje granice života bilinskog i živinskog — pitanje, veli pisac, na koje nije lako odgovoriti, kako tkogod misli. Peto je pak posvećeno čovjeku, gdje je govor o diluvijalnom i tercijarnom čovjeku, starosti roda ljudskoga, kulturi pračovjeka; napokon se bavi pitanjim majmuna i čovjeka, gdje se osvrće i na »*homo primigenius*« *von Kroatien* — dakako sve u kratko, ali veoma iscrpivo. Zadnje poglavlje razvija teoriju stvorenja. Potanko se ne upuštamo u stvar, jer bi nas daleko zavela. Spominjemo samo, da je to bogata riznica, gdje će čitaoc za orientaciju sve naći u kratko sintetizirano, što se god evolucije tiče, bilo sa filosofskog, znanstvenog ili historičkog gledišta. — Tri ova sveska istodobno su cjelina teme »Schöpfung u. Entwicklung«. — Djelo zaslužuje svaku preporuku.

No. 4. Die Bakterien. Von. P. M. G. Mit 23 Textil. 160 S. — 1905.

*

Nakon što je pisac u prvim svescima pobjedonosno uspio u obrani prvih stranica Geneze, evo sad se upušta u pojedine grane prirodnih znanosti, da svugdje otkriva u ljepoti i redu, koji se u prirodi odraziva, nedokučivu mudrost Stvoritelja. — Govoreć nam pisac o tim sitnim i neznatnim, nu brojem i učincim važnim životinjicam, u prvom poglavlju odgovara na pitanje, što su to bakterije, kako se sistematski dijele, o njihovoj životnoj djelatnosti i raširenju u zemlji, vodi, zraku; prelazi zatim na važnost bakterija za vrenje i trulež. U trećem poglavlju govori o priljepčivosti bakterija, u zadnjem napokon o priljepčivim bolestima. Knjiga će svakome dobro doći, osobito učiteljima.

No. 5. u. 6. ***Die Pflanze in ihrem äusseren Bau.*** Von. P. M. G. Doppelbändchen. Mit 117 Textil. 336 S. — 1905.

Opisujuć ovdje pisac potanko pojedine dijelove biline, neprestano svraća pozornost čitatelja na teološko značenje te mnogostručne, umne uredbe. Najprije razvija važnost korena za bilinu, pa deblo (Stengel), zatim sve moguće o listu. Četvrto poglavlje radi o cvijetu, gdje se osobito dopada estetska strana uregjenja cvijeta te uloga kukaca na cvijetu. Zatim dolazi poglavlje o plodu, pa posljednje o pupu (Knospe.) Knjiga se čita velikom lakoćom i ugodnošću, pri čem dobro dolaze krasne slike.

No. 7. ***Die Uhren.*** Ein Abriss der Geschichte der Zeitmessung. Von P. F. Kindler, O. S. B. Professor der Physik. Mit 65 Textil. 192 S. — 1905.

P. Kindler nas vodi ovom knjižicom u najstarija vremena do najjednostavnijeg mjerenja vremena. Korak po korak dolazimo do danas savršenih oblika satova. S priloženim slikama lako im slijedimo dugi postepeni razvoj. Tako je najprvo prikazano mjerenje vremena pomoću sunčane, vodene i pješčane ure kod Rimljana, Grka i Egipćana. Zatim ure do 12. vijeka — uljana ura. Slijedi zatim prikaz satova na kolesa, na njihalo i t. d. Peto poglavlje u krupnim crtama prikazuje njihov razvoj u 18. i 19. stolj. Zadnje poglavlje govori o današnjem industrijalnom stanju satova. Podaci će svakom dobro doći, tko se želi upoznati sa tim lijepim, danas vrlo običnim strojem.

No. 8. ***Naturwissenschaft und Glaube.*** Angriffeu. Abwehr. Von P. M. G. 163 S. — 1906.

To su alfabetskim redom poredani najobičniji napadaji na vjeru iz prirodnih znanosti, na koje se u kratko, jezgrovito s mjesta odgovara. Napadaji su većinom citati poznatih djela n. pr. Häckelovih i dr. Duhoviti, znanstveni odgovori većinom su uzeti iz djela pisaca, kojima se ne može prebacivati nikakav *»klerikalizam«*. Nema sumnje, da bi trebalo gdjegdje bolje razviti defensivu, što je — priznajemo — u ovakim djelima, nemoguće. Inače je knjižica vrijedna svake preporuke, koju *osobito* ističemo.

No. 9. ***Die Wunder der Kleintierwelt.*** Von. P. M. G. Mit 66. Il. 224 S. — 1906.

Knjiga je zanimivi niz bioloških opisa počev od amoeba, infuzorija — pa do pčela, bumbara (Hummeln), lepirica, kukaca — scarabaeus-a i t. d. — Pisac nas vodi u sva područja, gdje se te živinice nalaze: kopno, more (Radiolarien, Diatomeen i ost.), ledenjake, vodu, zrak i t. d. Uopće se može reći, da se tu krasno pruža pogled u ekonomiju, koja vlada u živućoj prirodi. Varietas delectat! — što ovdje kod čitatelja pobugjuje udivljenje. Spominjemo neke tiskovne pogreške; str. VII. ima biti: 1. Die Amöben u. etc. mjesto: 1 Die Ameisen etc.; str. IX: 42. Der Bienenwolf. (*Philanthus triangulum Fabri*) nema slike na str. 146, mješte kojega stoji *»Trichodes Apiarius«*. U ostalom se knjiga sama od sebe svakome nameće.

No. 10. ***Darwin und seine Schule.*** Von. P. M. G. Mit 6 Einschaltbildern. 176 S. — 1907.

Malo tko danas ne zna, koliku je prašinu uzvitlao Darwin u znanstvenom svijetu! Ovim nas sveskom pisac upoznava najprije sa njegovim duševnim razvojem, njegovim idejam — koje nije sâm mogao provesti, a kojih se latiše njegovi učenici, i to: *Romanes* da obradi psyhologiju, *Häckel* — »jenski Darwin« — da obračuna s vjerom, »apoštoli prirode« (*Carneri i dr.*) za »naravnu etiku« a *Ammon, Woltmann i dr.* za zadružni život. Dolazi napokon u razvoju Darwinove škole i *Nietzsche* sa svojim *»Uebermensch-om«* (»Gott ist tot — es lebe der Uebermensch!«) Kako se iz pregleda vidi, knjiga je puna učenih rasprava, koje nam iscrpivo prikazuju nauku i pošljedice Darwinove škole na svim granama znanja.

No. 11. ***Die Ameisen und Ameisenseele.*** Von. P. M. G. Mit 32 Il. 176 S. — 1908.

Aristotel je još proučavao mrave, a Plutarch ih stavlja kao uzor svih kreposti; sv. Augustin im se divio, dok je poznati mirmekolog Lubbock o njima tvrdio, da stoje posve blizu čovjeku svojom inteligencom. Forel, Dubois-Reymond počitanjem promatrahu te čudnovate, radine životinjice. — Vrsni nas pisac u osam poglavlja upoznaje sa organizmom i razvojem mravi, njihovom državom, gnijezdom, hranom, vojskom; sedmo nam poglavlje iznosi, kako su mravi širitelji i zaštitnici bilinstva; zadnje govori o duši mravi. Pisac sam veli, da iznosi srednjo-evropske vrste, dok od tugjih samo važnije. Poznato je, kako su te malene životinjice u zadnje vrijeme izmegju entomologa, fisiologa, biologa i psihologa našle vrsne radnike, megju kojima glasovitog jezuita *Wasmanna*, od kojega je pisac pozajmio mnogi materijal. Djelce je obragjeno popularno znanstveno.

Osobito je lijepo prikazana »borba za dušu«, po kršćanskom shvaćanju, kod životinja.

No. 12. Das Gehirn und seine Tätigkeit. Von. P. M. G. Mit 46 Il. 130 S. — 1909.

Najnovije djelo učenog Gandera bavi se najčudnovatijim orugjem najzamršenijeg rada — a to je mozak! Pisac nas vodi samo u ono, što je važnije, bez upuštanja »en detail«, no sve dosvoljno i temeljito. U prvom poglavlju govori o živčanom sustavu uopće, zatim o kemičkim sastojinam živaca. Treće je poglavlje posvećeno lokalizaciji u moždanima (Grosshirn), parallelizmu, Flechsig-ovim teorijam i njihovim pošljedicam i t. d. Slijedi sada poglavlje o živcim kao nosiocim, provodičim podražaja i utisaka vanjskoga svijeta do mozga i obratno. Zadnji je napokon prikazan život duše i živaca, kao najglavniji dio. Knjiga je obragjena u svrhu, da svakome pruži pogled u taj zapleteni i milijunim zavoja i hodnika snabdjeveni laboratorij. Osvjedočili smo se, da je pisac i više učinio, nego u predgovoru obećaje. Osobito dobro dolaze slike te olakoćuju znatno trud pri čitanju, koje inače zahtijeva dosta napora. Svezak će dobro doći kao jaka obrana u dnevnom životu proti modernim napadajima materijalista.

* * *

To su eto u kratko prikazana izdanja ove »Biblioteke«. Javlja k tome na svršetku zadnjeg sveska, da još ima dijelom u zalihi, a dijelom u pripravi slijedeće: »Die Vulkane und Erdbeben« — Die fünf Sinne des Menchen — Der Kalender — Wind und Wetter — Die Pflanze in ihrem inneren *Bau* — Die Energie — etc. — Pošto »Knjižnica« zaslužuje, da se na nju svrati pozornost, budući od *velike apologetske vrijednosti*, to ne možemo nego ju svakome najtoplije preporučiti, osobito učećoj mladeži, pučkim učiteljim, katehetima, za koje se čini, da je upravo izašla.

Zadar. *P. M. V.*

Časopisi.

Hrvatsko-slovenski.

Čas. Znanstvena revija »Leonove družbe.« L. III. zv. 3.—5. Sadržina mu je obilata i raznolika, a svi članci savremeni i zanimljivi.

Ističu se osobito, osim nastavaka članaka prije započetih, članci o slobodnoj školi i socijalnoj demokraciji, o prirodnim katastrofama, o stoljetnici Napoleonove Ilirije, pa o nekim slavenskim pitanjima. Čini nam se, da dr. Lenard u nekim stvarima prevršuje, nu posve usvajamo njegov predlog, da se za jedinstvo istočnjaka mora s teoretizovanjem početi usporedo praktično raditi. Možda ne bi škodilo, da ocjene novih djela budu potpunije. »Čas« iznovice preporučamo.

Dušobrižnik donaša već trinaestu godinu katoličke propovijedi jedanput u mjesecu. Uregjuju ga oo. Franjevci u Varaždinu, gdje mu je i otpravništvo. Počevši od nove godine izvanjsko mu se obličje znatno poljepšalo. Uz nedjeljne i svetačke propovijedi ima ove godine prilog »Svibanjske propovijedi.« Preporučujemo veleč. svećenstvu, da ga podupire ne samo pretplatom, nego i suradnjom; jerbo nije laki posao čč. ocima, koji su lektori u mudroslovnom liceju, a uz to i dušobrižnici, uregjivati list bez dovoljnog sudjelovanja drugih radnika. I prošle je godine izdalo uredništvo »Dušobrižnika« zbirku svibanjskih propovijedi. Imade ih još dosta u zalisi, te se mogu dobiti. »D.« stoji na godinu 8. K. te ga iskreno preporučujemo. *Fr.Fr.*

Luč G. IV. br. 5-7. Ne ćemo hvaliti pjesama, crtica, jezgrovitih ocjena, različitih svaštica, zanosnih dopisa i t. d., jer se sve to samo hvali. Ne kažemo, da su svi ti sastavci savršeni i da se gdje što ne bi moglo i prigovoriti; nego valja imati na pameti, da sve to pišu mladi ljudi, koji se pripravljaju na ozbiljan, savršeniji rad. Ističemo znanstvene lijepe članke *O slobodi čovječje volje*, *Charles Darwin*, *Nekoliko nazora o postanku svijeta*, pa lijepe misli: *Katol. hrv. nar. gjaštvo u socijalnom životu*, a i druge.

Rekao je jedan hrvatski velikan, da mi Hrvati ne znamo nego ili odviše hvaliti ili odviše kuditi. Mi bismo se rado otresti te hrvatske rgje, pa uperiti zlatnom sredinom. Zato i ne ćemo odviše hvaliti hrvatskih katoličkih pregalaca, e da ih suvišnom hvalom ne pokvarimo. Nu ne možemo zatajiti ni njihovih velikih zasluga, što su ih već dosele stekli. Buduć samo u ovoj mladeži, što se kupi oko »Luči«, pa u »Hrvatskoj« i u »Domagoju«, vidimo zalog srećnije hrvatske budućnosti, ne smažemo dosta riječi, da svakomu poštenomu Hrvatu preporučimo tu našu uzdanicu. »Po djelima ćete ih poznati«. A tko nije slijep kod očiju, može suditi, kakva će biti djela raznih skupina hrvatske mladosti. Preporučujemo našoj »Luči«, da neprestance svijetli istinskim svijetlom svoj hrvatskoj katol. mladeži; a mladeži, da se ne da upregnuti ni u čiji jaram.

Ružičnjak sv. Franje širi već trinaestu godinu miomiris lijepih kršćanskih kreposti, i pobugjuje svoje čitatelje na nabožnost, a u prvom redu članove III. Reda sv. Franje, kojima je i namijenjen. Taj mjesečnik izlazi ove godine u ukusnijem obliku, a malko se i proširio. Sadržaje mnoga zlatna zrnca, koja čitatelji s nasladom prebiru. Ima svoje pjesnike, jednog č. oca u Zagrebu, drugoga

u Rimu. Dosele doduše nije donašao redovito stvari za trećoredce, ali će č. o. profesor u franjevačkom filosofskom učilištu, koji list uregjuje, u buduće, i to već u srpnju, početkom drugog polugodišta objelodanjivati redovito u svakom broju izvorne sastavke od čč. otaca, upravitelja trećoredskih općina, koji najbolje poznavaju III. red i ono, što mu treba za opstanak i procvat. Imat će u svakom broju takogjer i »vijesnik.« Time će biti list zanimljiviji, te preporučujemo čč. oo. upraviteljima, da ga raširе u svojim općinama. Ta to je jedini hrvatski list namijenjen III. redu. S nasladom ga mogu čitati i oni, koji nijesu trećoredci, zato ga i njima preporučujemo. Naručuje se u Varaždinu kod oo. Franjevaca, a stoji za cijelu godinu 1 K.

Serafinski Perivoj G. XXIII. Br. 2.—4.

Osim pjesama, pripovijesti, nastavka započetih već prije rasprava, ter sitnih ocjena i vijesti donosi to glasilo bosanskih zaslužnih ujaka neke nove rasprave. Ističemo osobito prevod rasprave *Prava čovječja narav*, ter *Iz Albanije o Albaniji,* a osobito *Prigodom jedne studije — dra Frana Barca* »O modernoj katoličkoj apologetici«. Dr. fra K. E. još nije dovršio svoje rasprave. Mi ćemo se na nju već u svoje doba osvrnuti. Za sad ju preporučujemo pažnji nepristranih štilaca. »S. P.« opet preporučujemo.

Voditelj v bogoslovnih vedah. L. XII. zv. 2.

Taj svezak ni u čem ne zaostaje za pregjašnjima. Sadržaj mu je obilat i vrlo zanimljiv. Lijepa je rasprava *Monoteizam pri Izraelcih*; zanimljiva je *Cvetna nedelja*. Obilato je *Praktično bogoslovlje,* pa *Cerkovni letopis, Slovstvo, Ravnoterosti.* Čudimo se, što ni u prvom ni u ovom svesku »V.« kao ni u »Času« nema nijednog sastavka pisana hrvatskom štokavštinom, a isto tako u hrvatskim časopisima nema ništa slovenštinom. Trebalo bi resolucije ne samo stvarati već i ostvarivati »H. S.« je prije lanjske zagrebačke resolucije donosila slovenske članke, pa će i opet. Trebalo bi da tako rade i svi »resolucionaši.« Nemojmo se trti i cjepkati, kad nam gori nad glavom i pod nogama!

Vrhbosna katoličkoj prosvjeti G. XXIII. br. 3.—7. Osim korizmenih poslanica vjernicima i vrhbosanskomu kleru, ter nastavaka, vijesti, ocjena, pjesama i t. d. donosi »V.« *Odgovor branitelju g. dra Barca* u »Kat. Listu«, članak vrlo zanimljiv i suvremeni, pa *Ideje Silvija Strahimira Kranjčevića,* što može služiti kao nadopunjak onome, što je o Kranjčeviću pisala »Hrv. Str.«; *O postanku peripatetičko-školastičke filosofije,* (vrlo zanimljiva raspravica), ter *Novi Silab pape Pija X.* (tumačenje »novog Silaba«.) Vrsno uregjivane »Vrhbosne« ne treba preporučivati, jer se preporučuje sama.

Ostali slavenski:

Ateneum kapłańskie R. 1. T. 1. z. 2. 3. Krasni se taj časopis razvija sve ljepše, pa gotovo nadmašuje očekivanje. U ova dva sveska ima više lijepih, suvremenih rasprava. Ističu se osobito zamašitošću i izradbom: *Główne idee systemu Neoscholastycznego, Darwin i Haeckel,* pa *U źródeł modernizmu.* Vrlo su zanimljive ocjene. U 3. svesku ima i bibliografskih bilježaka i pregled časopisa. Nemale je vrijednosti i pridodana bibliografija. Ponovno preporučujemo svim prijateljima »Ateneum kapłańskie. (Włocławek-Seminaryum duchowne.)

Crkoven vêstnik G. 10. br. 1.—7. U prvim brojevima ovoga godišta donosi taj vrsni časopis osim različnih vijesti, pripovijesti i članaka o bugarskim crkvenim stvarima takogjer nekoliko članaka, koji mogu zanimati i štioce izvan Bugarske. Napominjemo osobito: *Evangelski elementi v' obštestvenija i političeskija život, Reimskoto slavjansko evangelije,* pa *Grckija tekst na Novija Zavêt* i t. d.

Žao nam je, što uredništvo i ove godine zagrižljivo napada na katoličke crkvene ustanove. Držimo, da su Bugari najtrjezniji od svih raskolnika, jer ih se najmanje prihvatila rgja bizantinska, pa nam je s tim čudnije njihovo zagrizanje.

Časopis katolického duchovenstva L. 50. (75.) s. 1.—3. Prem su i češki katolici megju se nesložni kao i hrvatski, pa nemaju kao ni mi jedinstvene organizacije, već izdaju više časopisa (Časopis k. d., Hlidka, Meditáce, Vlast i t. d.), ipak se njihova knjiga na svakom polju bujno razvija, a svi su njihovi listovi vrsno uregjivani. Držimo, da ne ćemo učiniti krivo nikomu, ako »Časopisu kat. duch.« damo prvenstvo. To potvrgjuju svesci ovogodišnji. Sijaset je tu lijepih susvremenih rasprava, različnih svaštica, ocjena i t. d. Spominjemo samo neke rasprave: *Zjevení se kříže na nebi císaři Konstantinu Vel, Snahy o volnom moralku, O četbě zapověděných knih . . . Církev a stav rolnický v středověku, Symbolum apoštolské a jeho původ* i t. d.

Vrsni »Č. k. d.« preporučujemo iznovice. (Praha IV. 63.)

Meditace. Měsičník pro literaturu; umení a filosofii. R. II. sv. 1.—4. U kratko je vrijeme taj časopis zahvatio daleko, okupio je oko sebe dosta radnika, a stekao je i mnogo štilaca, pa sad izlazi kao mjesečnik. Donosi dobrih pjesama i pripovijesti, jezgrovitih ocjena, pregled filosofije, glazbe i t. d. Ističemo osobito znanstvene članke: *Svatopluk Čech*, Nábož.-filos. jeho názory, *Šedesát let česk. uměný, Pojem a význam filosofie, Filosofie pohanství a křesťanství* i t. d. Tolle, lege! (Praha, Libeň 444.)

Museum. Časopis bohoslovců československých. R. 43. č. 1. 2. Kao obično ima i ta

dva broja lijepih pjesama, ocjena, dopisa, vijesti, ali i vrsnih rasprava. Napominjemo osobito promišljene, zrele rasprave: *Život a význam sv. Františka z Assisi, Bible-Bábel, Zásluha papežu o vědy a umění, O Boží jednoduchosti* i t. d. Hrvatskim bogoslovcima i drugim gjacima preporučujemo »Museum«; a živo želimo, da se i naši bogoslovci ugledaju u češke. »Museum« izlazi u Brnu (alunát, Antonínska ul. č. 1.)

Niva R. 6. Č. 1.—7.

Između obilja članaka, ocjena, vijesti i dr. spominjemo najglavnije članke: *De je pravda i svoboda: v Cerkvi či poza neju? Zmaganje do razluki Cerkov: Ruski Studiti. — Masonerija v balkanjskih podijah* i dr. Tko zna rusinski, neka naruči »Nivu.« Ne će se kajati. (Ljviv-Lavov, ul. Kopernika, 36.)

Przegląd Powszechny 1909. Nr. 301.—304. Nije potreba napominjati lijepih strana i prednosti toga vrsno uregjivanog isusovačkog časopisa. A nije moguće ni izbrojiti sve lijepe članke, ocjene, vijesti, pjesme i t. d. Spominjemo samo vrlo zanimljivu raspravu. *Próba wstępu do krytyki poznania* za tim: *Dwa ideały cywilizacyi chrześcijańskiej, Bogarodzica Dziewica a jej najnowsi przeciwnicy, W sprawie św. Stanisława, Ruch społeczny młodych katolików we Francyi* i t. d. Ne treba nam trošiti riječi za preporuku tako krasnog, vrsnog časopisa (Kraków, ul. Kopernika, 26.)

Prêgled. God. II. kn. II. Sofija. U tom sveščiću ima više pjesasama, jedna drama, bilješke, rasprave.

Vrlo je zanimljiva rasprava: *Grcitê i b'lgaritê prêd klasicizma i romantizma.* »Prêgled« preporučujemo. Naručuje se ili posebice ili kao prilog »Crkov. Vêst.« (Administracija na »Crkoven Vêstnik, Sofija, B'lgarija.)

Velegradskij Vêstnik. Žurnal dlja rasprostranenija stremlenija k soedineniju cerkvej. Praga. God. I. Č. 1.

Svrha je tome časopisu širiti Ćirilo-Metodsku ideju i u pravom duhu, ter na pučki način marljivo obragjivati istočnocrkvena pitanja i život istočne crkve, pak poticati slavenske narode, da rade oko zbliženja i jedinstva. Već u ovom I. sveščiću ima više lijepih popularnih člančića, koji se svi vrte oko jedne tačke. Spominjemo osobito: *O edinstvê kul'ta*, pak *Obščee osnovanie djla soedinenija cerkvej.* »V. V.« izlazi na ruskom jeziku latinskim slovima. Vrlo je lijep i plemenit pothvat izdavača »V. V.«, pa želimo od Boga blagoslov i uspjeh. Nu bojimo se, da ne će uspjeti, kako bismo željeli. Nemamo ništa protiv toga, da se časopis izdaje ruski. Nu možda bi bolje bilo, da se uvršćuju članci u svim slavenskim jezicima, jer neki mrze na ruštinu. Osim toga nam se ne čini tačna ni latinska transkripcija ruskih slova.

Mi bismo voljeli, da se »V. V.« tiska ruskom ćirilicom. Nego su sve to sitnice. Glavna je stvar sadržaj i svrha, zbog koje se mora zažmiriti, kad se radi o sitnicama.

»V. V.« izlazi četiri puta, a cijena mu je neznatna 1 K 60. f. Uprava je i uredništvo u Pragu (II. 200.)

Vlast R. XXV. Č. 1.—7.

Ne ćemo spominjati lijepih pjesama i pripovijesti, što ih po običaju donosi »Vlast« u obilju. Mimoilazimo i razne obilate vijesti i pabirke, ter ocjene knjiga, koje bi mogle biti obilnije i temeljitije.

Ne spominjemo ni sviju članaka, koji ne bi toliko zanimali naših štilaca. Ističemo samo zgodni putopis: *Z Porýnska a Holandska*, za tim: *Pohledy do života církevniho a vlasteneckého na Moravě*; i za naše prilike vrlo zanimljivi članak: *Volnomyšlenkařska theorie, a křesťanský názor světový*, pa *Protestantismus a spiritismus proti katolicismu* i t. d.

Ponovno preporučujemo lijepo uregjivanu »Vlast.« (Praha II. Žitna ul. 570.)

Vychovatel. Časopis věnovaný zájmům křesťanského školství. R. 24. Č. 1.—8. Koliko nam je znano, to je jedan od najboljih pedagoških časopisa. Donosi ne samo članke i vijesti, koje zanimaju pedagoški svijet, već i rasprave, što će ih s nasladom svak čitati. Osobito su vrijedne i zanimljive rasprave: *O nedostatečnosti ethiky pouze razumové, Svoboda vědy a křesť. škola, Drešní chorobné symptomy »pokrokového« učitelstva, Muže byti Comte-ova humanita dostatečnym zakladem mravnosti?* Muže být přírodovědecký názor světový *základem ethiky?* i t. d.

Osobito našim pedagozima preporučujemo krasni *Vychovatel.* (Praha, Žitna ul. 570. II.)

Slavorum litterae theologicae Conspectus periodicus. An. V. kr. 1. I u tome svesku ima obilje izvještaja o raznim djelima češkim, poljskim, rusinskim, ruskim, bugarskim i hrvatskim; rasprava o sakramentu pokore te još neke ocjene i vijesti.

Tu i tamo bi latinština mogla biti malko bolja. Ne razumijemo, za što »Bulgarica« i »Croatica« ne dolaze iza »Bohemica« abecednim redom. Ta nismo valjda dii minorum gentium! Inače tu lijepu smotru od od srca preporučujemo. (Praha IV.—63.)

Germanski.

Apologetische Rundschau 4. Jhrg. H. 2.—7. Krasni je taj časopis pun svakovrsnih članaka, vijesti, ocjena i t. d., dašto, sve s apologetskom tendencijom. Članci su većinom kratki, jezgroviti, zaobljeni; a obragjuju zanimljive predmete.

Spominjemo samo neke najzanimljivije: *Nietzsche und die Damenwelt*; *Eduard v. Hartmann's Philosophie und unsere Stellung, zu ihr*; *Die Stellung des Modernismus zu Christus*; *Die Rechtschaffenheit ohne Glau-*

ben an Gott; *Geschichtlicher und im Gewissen verpflichtender Charakter des Christentums*; *Welche sittlichen Anforderungen sind an den Apologeten zu stellen?* — i mnogo drugih.

Vrlo su znameniti i za nas odgovori »središnjeg izvješćujućeg ureda« na klevete nabačene na Crkvu i na njezine uredbe. »Apol. R.« ne možemo dosta nahvaliti, već od srca preporučujemo, da svak nabavi taj lijepi a jeftini časopis. Izlazi u Kolinu (Köln, Karolingerring, 8.) a stoji na godinu 4 krune.

Archiv für katholisches Kirchenrecht mit besonderer Rücksicht auf Deutschland, Oesterreich-Ungarn und die Schweiz. 1909. Erster Quartal-Heft.

Dr. Ober: Die Translation der Bischöfe im Altertum, (Veoma zanimivi nastavak odulje studije.) *Andreas Schüller*: *Die Pfarrvikarie in der Diözese Trier.* (U nedovršenom članku raspravlja o službi *vikarâ* u trierskoj biskupiji.) *Dr. Krapp: Die religiöse Erziehung unehelicher Kinder nach bayerischem Staatskirchenrecht.* (Pisac u vrlo učenom i kritičnom članku upoznaje sa bavarskim državno-crkvenim zakonima o odgoju religijoznom nezakonite djece.) *Andreas Freiherr v. Di Pauli: Zur Interpretation des Art. IV, § 1. »Ne temere«.* (Govori o asistovanju još ne investiranog župnika kod sklapanja ženidaba.) Onda se na široko razlažu nove crkvene odluke, što se tiču jusa crkvenog i državnog, pa slijede vijesti i brojne recenzije.

Reviju uregjuje dr. Franz Heiner, auditor Sacrae Romanae Rotae, a izlazi u Mainzu kod Kirchheima. — *M. P.*

Historisches Jahrbuch, 1909. 1. Heft.

Izvrsni ovaj časopis izlazi u Monakovu četiri puta na godinu. Važan je za historičare radi stručnjačkih članaka i obilne literature. Izdaje ga Görresovo društvo eto već tridesetu godinu. U 72. strane nalaze se radnje, a onda od 73. sve do konca 230. literatura, recenzije i vijesti. Zgodan je članak: *Neue Aufstellungen über die Anfänge des Ablasses* od *Paulus-a.* Drugi se većinom tiču njemačke povijesti.

Pretplata iznosi 15 maraka na godinu, za članove Görresovog društva 10 maraka. Preporučamo. — *M. P.*

Historisch-politische Blätter. Br. 143. H. 1.—8. München. Eigentum d. Familie Görres. U ovih osam svezaka ima 63 članka i člančića, ocjene itd. Izmegju svih članaka spominjemo samo: *Das Problem der Kultur; Der Individualismus und Subjektivismus in der heutigen Kunst; Religion in Theorie und Praxis; Die moderne Gemeinschaftsbewegung; Mithra und Noah* itd. Kako se vidi, gradivo je suvremeno i zanimljivo, a obradba je jezgrovita. »H. p. Bl.« izlaze dva puta mjesečno, a stoje 18 maraka. Preporučujemo.

Der Gral. Monatschrift für schöne Literatur, 3. Jhrg. H. 1—5.

Pažnje je vrijedan članak »Karl Domanig«, koji u opširnijoj studiji prikazuje život i rad jednoga od prvih austrijsko-njemačkih pjesnika; pa onda literarno historijski i kritički prilozi Detlev v. Liliencron od *Steina*, Die deutsche Mystik od *Oela*, Prinz Emil von Schönaich od *Lohra*, Sudermanns Hohes Lied od *M. Herbert-ove.* Da ne navagjam svaku od lijepih izvornih pjesama, novela i crtica, moram istaknuti napose Sophie Barats Werk od *Handel Mazzettieve*, tako svijetlim i živim bojama, tako plastički i žarko, kao da gledamo žive pred sobom prizore, koji nas se duboko u srcu doimlju. Koliko opet imade bilježaka u rubrici Aus *Zeitschriften und Büchern*, koje bi se više manje sve dale prenijeti i na naše prilike, a bave se najaktualnijim pitanjima umjetnosti! Onda obilni božićni prijegled cijele njemačke katoličke literature, koji bi kod nas vrlo dobro došao; pa ove godine još većma prošireni kritički dio časopisa, koji ponovno preporučujemo nabavljačima njemačkih knjiga. A ne smijem zaboraviti ni najnoviji svezak Gralove knjižnice (Gralbücherei.) Kralikovu veličanstvenu i zamašnu heptalogiju »Die Revolution«, u kojoj je dostojan majstor obradio jedan od najznamenitijih dogogjaja svjetske povjesti, francesku revoluciju sve do restauracije. Heptalogija, cijeli njezin nacrt i izradba, proželi su duhom vjere i najdubljega pogleda u svijet i povjest čovječanstva. Pretplatnici Grala dobivaju uvezanu knjigu za same 3 marke, dok je inače cijena 7 M. *Lj. M.*

Der Katholik. Zeitschrift für katholische Wissenschaft und kirchliches Leben. 1909. I—II.

U osamdeset i osmu godinu stupio je već taj dični borioc za katoličku znanost. Uregjivan je izvrsno. Izlazi nakladom Kirchheima u Mainzu, svaki mjesec u 80 strana. Zapada godišnje 12 maraka. Od srca ga preporučamo. Vrlo je zgodan prvi članak: *Die hl. Eucharistie als Gegenstand des priesterlichen Studiums* od prof. *dr. Grabmanna.* (U 16 stranica natrpao je tu auktor takovo obilje lijepih misli i literature, te mu se čovjek upravo divi. Svećenik je dužan baviti se studijem o presv. Euharistiji, jer je ona u tako tijesnom savezu sa čitavim životom i djelovanjem svećenika, koje se kreće oko nje kao oko centruma. Najprije valja da on marno promatra i proučava taj *mysterium fidei*, a onda će tekar moći druge užeći ljubavlju naprama presv. Euharistiji, kako no reče Angjeoski Naučitelj: Lucerna spiritualis non lucet nisi prius ardeat et inflammetur igne caritatis. Quia per ardorem caritatis datur cognitio veritatis.) Ni druge članke ne možemo dosta nahvaliti, tako *Bürckove* o nauci o savjesti po svetom Antoninu, *Eberharterov* o ugovorima u mozaičkom zakonu prispodobljenim sa Hammurabijevim, *Metzlerov* S. J. o historičkom razvitku svibanjske

pobožnosti, *Huppertzov*: ka kontroverzi o prakršćanskom pojmu žrtve, zatim brojne, jezgrovite recenzije, manje vijesti i t. d. i t. d.

M. P. iz Fulde.

Die katholischen Missionen. Illustrierte Monatschrift. Vrsni je taj časopis, što ga izdaju Isusovci, a izlazi nakladom Herderovom u Freiburgu u B., dobro poznat i u hrvatskim stranama. Donosi vijesti sa svih strana, gdje djeluju katolički misionari, pa članke o raznim pitanjima, o životu raznih naroda, bogate ilustracije i t. d. Cijena mu je razmjerno malena, za naše strane 5 kruna 4 filira. Preporučujemo »K. M.« svima, koji žele lako obogatiti svoje znanje i saznati, kako se vjera katolička širi.

Philosophisches Jahrbuch 1909. I. Heft.

Prvi broj novo opremljenog 22. godišta tog znamenitog časopisa donosi na prvom mjestu *Dr. Schindele-ovu* študiju: *Aseität Gottes, Essentia und Existentia im Neuplatonismus.* (Vrlo duboka nedovršena radnja dobro će doći filosofu i teologu.) *Dr. Walz*: *David Hume's Beurteilung in der Geschichte der Philosophie.* (Rijetko kojeg učenjaka se je tako raznoliko proučavalo i prosugjivalo kao upravo Humes-a. Članak je zato od osobite vrijednosti, te podaje neobično bogatu literaturu.) *Dr. Esser*: *Die Schöpfung aus Nichts gegenüber dem Materialismus, Pantheismus und Semipantheismus.* (Zgodna rasprava o tom zanimivom i aktualnom pitanju.) *Dr. Urbach: Ueber das absolute Moment in unserer Raumvorstellung.* (Prilično na široko izlaže auktor to teško pitanje.) *Dr. Tosetti*: *Das Freiheitsproblem, insbesondere mit Rücksicht auf die strafrechtliche Literatur erörtert.* (U kratko no jezgrovito baca pogled na pitanje o slobodi volje.) Napokon slijede recenzije 8 novih djela, referati o časopisima, svaštice i t. d. I ove godine toplo preporučamo taj izvrsni časopis, što ga izdaje neumorni starac dr. Gutberlet.

M. P.

Soziale Kutur 1909. Januar-April.

Dr. Fanny Imle: Christentum und soziale Reformarbeit. (Nastoji, da socialno djelovanje ocrta i postavi na kršćanski temelj. Zgodan članak.) *Dr. Wohlmannstetter: Gedanken zur neueren Entwicklung der Arbeiterfrage.* (Na široko i duboko izlaže noviju historiju radničkog pitanja i zahtijeva, da se metoda obragjivanja tog pitanja prilagodi savremenim činjenicama.) *Dr. Flügler*: *Schiffart und Schiffahrtsabgaben.* (Kaošto se većina članaka ovog časopisa bavi prilikama u njemačkom carstvu, tako i ovaj. Auktor na temelju statističkih podataka raspravlja o povijesti i stanju brodarenja na Rajni, koja je »der wichtigste Strom Deutschlands in wirtschaftlicher Hinsicht«.) *Hans Rost*: *Der Städtebau.* (Prokušani socijolog raspreda, kako se imaju graditi gradovi u socijalno-političkom, higijenskom i

estetškom pogledu.) *Joh. Ludw. Algermissen*: *Die Ausnutzung der deutschen Wasserkräfte.* (Opširno opisuje stanje pojedinih društava u njemačkim provincijama, koja se u industriji služe vodenom silom. Rezultat zbilja potvrgjuje činjenicu, da danas živimo u doba *sile.*)

Vrlo su zanimljivi članci: *Die Verschlechterung der körperlichen Entwicklung der Landbevölkerung*, za tim *Die Bedeutung unserer satirischen Witzzeitschriften für das Volkstum;* a nisu na odmet ni *Ein Stück Heimatpflege* i *Moderne Behandlung des Verbrechers* i t. d.

Na kraju se svakoga broja nalazi opširan pregled i izvještaj raznih humanitarnih poduzeća i socijalnih organizacija. Osobito je bogato zastupana literatura i časopisi.

Mjesečnik Soz. Kultur izlazi u M. Gladbach. Godišnje zapada 6 maraka. Preporučamo ga živo onima, koji se bave socijalnim pitanjem.

M. P.

Soziale Revue 1909. I. Quartalsheft.

Odlična revija izlazi četiri puta na godinu. Stoji 6 kruna. Prvi broj ove godine donosi slijedeće članke: *Eugen Lanske. Der österreichisch-ungarische Ausgleich*, (Kratak prikaz o sadržaju lanjskog ugovora izmegju Austrije i Ugarske.) Dr. Jos. *Ehrler: Die Grundbesitz - und Wohnungsverhältnisse in den badischen Grossstädten Mannheim und Karlsruhe.* (Opisuje posjede, dugove i odnošaje spomenutih dvaju gradova.) Dr. *Brüning: Konfession und Schule in Deutschland.* (Veoma zanimivo prikazuje stanje i razloge *inferijoriteta* njemačkih katolika u pohagjanju viših škola. Najprije govori o višim ženskim školama u Pruskoj i drugim njemačkim provincijama, te dolazi do rezultata, da se je broj katolikinja znatno umnožao i u istim protestantskim zemljama. Nadalje orijentira o srednjim školama, onda isto tako statistički o učiteljskim silama. U Pruskoj ih je n pr. 1901. bilo 64.230 (67.53%) evangeličke vjeroispovijesti, 30.453 (32,02%) katoličke, a 428 (0.45%) židovske vjere. Razloživ to sve detaljno prelazi na ispitivanje razloga o »inferijoritetu« katolika u pojedinim provincijama. Mnogo doprinaša veliki broj stranih radnika, koji borave u Njemačkoj, a većinom su katolici.) Bruno *Brandy: Katholizismus, Zentrum und Sozialdemokratie.* (Zaključak opširne radnje o izborima.) *Dr. Ernst; Zur Dienstbotenfrage.* (Piscu je svrha potaknuti na rješavanje tog važnog pitanja. Najzgodnije i najuspješnije će se riješiti, bude li se služinčad organizirala, koju nek potpomaže organizacija gospodaricâ kojima nek je zajednički cilj poboljšati stanje služinčadi.) H. *Mantel: Zur Katastrophe von Radbod.* (Opisuje nedavnu užasnu katastrofu, pri kojoj je stradalo životom preko 300 radnika) Dr. Franz *Keller: Das Wahlrecht der Frau in kirchlichen Angelegenheiten.* (Tiče se jakog pokreta o glasovanju žena kod crkvenih

izbora, što ga je megju evangelikinjama pokrenuo dvorski propovjednik Stöcker i Paula Mueller, predsjednica evangeličkog Frauenbunda. Osvrće se na katoličke feministe Rösslera i Mausbacha i na protestansku literaturu.) Onda slijedi austrijska kronika od spomenutog *Lanske*-a iz Beča, *Mankowskijev* članak o rasvojidbenom zakonu Poljaka, svaštice, recenzije i obilan popis časopisa i literature. — Revija se dobiva kod nakladne knjižare *Fredebeul et Koenen, Essen-Ruhr.*

M. P.

Stimmen aus Maria-Laach 1909 H. 1.—3.

U prva tri sveska donosi taj solidni isusovački časopis obilje recensija, preporuka, svaštica, pa temeljitih suvremenih članaka. Da napomenemo samo neke! Tu je rasprava o Djevici Orleanskoj prigodom njene beatifikacije. Tu je vrlo aktualna rasprava: *Persönlichkeit*, pa *Paläontologische Urkunden und das Problem der Artbildung.* Vrlo je zanimljiva rasprava: *Die Religion und das sogen. Unterbewusstsein*, gdje se pretresa moderna teorija o »podsavjesti«. Vrijedna je pažnje rasprava: *Der Gottesbeweis auf Grund des Entropiesatzes.* Zanimat će svakoga: *Alte und neue Forschungen Haeckels über das Menschenprolem.* Preporučujemo pažnji svjetovnjaka: *Das Laienapostolat.* Rasprava je o Silviju Pellicu takogjer zanimljiva, a ne zaostaju ni druge. Sve u svem: »St. a. M.-L.« je jedan od najboljih časopisa, koji će dobro poslužiti svakomu. I zato ga preporučujemo. Cijena mu M. 10·80. Može se naručiti u Herdera (Beč I. Wollzeile, 33.) —

Studiën. Tijdschrift voor Godsdienst, wetenschap en letteren. Jaargang 41. Deel 71. Aflevering 1.—3. Direktie Maastricht-Tongersche straat.

Vrstan je taj nizozemski katolički časopis, a bavi se bogoslovljem, znanošću i književnošću. Donosi osobito obilje jezgrovitih ocjena, pa raznih vijesti i temeljitih članaka. Izmegju svih rasprava spominjemo neke, koje mogu zanimati i naše štioce: *Fr. Tummers*, Nieuwere strafrechtswentenschap; *H. Wilbers*, Jeruzalem II.; *J. van Baal*, Over luchtvaart; *H. Bolsius*, Het teeken van Jonas of »het« wonder. Lijepi su i drugi članci. »Studiën« preporučujemo poznavaocima nizozemštine.

Theologische Quartalschrift 1909. I. Heft.

Dr. Andreas Eberharter: Aus den babylonischen Bussgebeten und den biblischen Psalmen. (Zanimivi prikaz molitava starih Babilonaca po Morris Jastrowu.) *Dr. Johannes Ernst: Zeit und Heimat des Liber de rebaptismate.* (Opširni zaključak polemičko-kritičke povjesničke studije.) *Dr. Karl Fruhstorfer: Die Erlaubnis Jesu an die Dämonen.* (Kratka crtica o raznolikom tumačenju Tirina i Pöbzla, Schegga, Gutjahra i Schanza čuda Isusovog, kad je nečistim duhovima dopustio, da otigju u čopor svinja.) *Viktor Hugger S. J.: Wie sind die 3 Briefe Alexanders von Alexandrien chronologisch zu ordnen?* (Prilog povijesti arijanizma.) *Dr. Karl Adam: Notizen zur Echtheitsfrage der Augustin zugesprochenen Schrift de unitate ecclesiae.* (Nakon pomnog razlaganja dolazi pisac do zaključka, da je spomenutu knjigu morao napisati jedan od učenika sv. Augustina, kako to dokazuju njegovoj misli vodilice u polemici, razdiobe i način dokazivanja.) *Dr. Paul Riessler: Zu Psalm 110.* (Kratko tumačenje Vulgatinog 109. psalma po originalnom tekstu.) Na koncu slijede recenzije kojih 40 djela i analekta.

M. P.

Theologisch-praktische Quartalschrift. Jgg. 62. H. 1. 2. Linz 1909. Poznati učeni apologet A. M. Weiss, O. Pr., raspreda u zanimljivoj raspravi: Religiöse Gefahr oder religiöse Weltkrise suvremeno goruće pitanje, a nastavlja ga u raspravi: *Der Hunger nach Liberalismus.* Za naše je prilike vrlo znamenita rasprava isusovca Lachmagra: *Die dogmatischen Differenzen der katholischen und d. griechisch orientalischen Kirche.* Zanimljiva je i rasprava isusovca Müllendorffa: *Das Mass des Verdienstes in den einzelnen Werken*, pa i ostale rasprave, ocjene, vijesti itd. Taj je krasni četvrtâk dobro poznat našemu svećenstvu, pa nam ga stoga i ne treba preporučivati.

Zeitschrift für katolische Theologie. 1909 H. 1. 2. Innsbruck. Poznati taj isusovački četvrtâk po običaju donosi i u ova dva sveska preobilje recensija, analekta i sitnijih vijesti, a i devet vrsnih rasprava. Spominjemo osobito Kochovu raspravu: *Die Entwicklung des Arbeitsverhältnisses unter d. Einfluss d. Christentums*, pak Jansenovu: *Die Gottheit Jesu Christi bei den Synoptikern.* I druge su rasprave temeljite. Preporučujemo »Z. f. k. T.«

Natur und Offenbarung. Organ zur Vermittlung zwischen Naturforschung und Glauben. Bd. 55 H. 1.—4. Münster i. W. 1909.

Namijenjen je taj časopis naobraženoj ruci, a svrha mu je očita; pa toj svrsi lijepo i odgovara. Donosi znanstvene članke iz svih grana prirodoznanstvenih, pregled, vijesti, ocjene itd. Rasprave su u njem zrele i promišljene. Pisci luče činjenice od hipoteza, otkrivajuć Achilovu petu modernih »učenjaka.«

Tko želi upoznati resultate prave znanosti, neka nabavi časopis »N. u. Of.« Cijena mu je 8 maraka.

Pastor bonus. Zeitschrift für kirchliche Wissenschaft und Praxis herausgegeben von Dr. C. Villems. Trier 1909. Jhrg. XXI. H. 2.—7. Lijepi taj časopis, što ga imadosmo prilike preporučivati, donosi i u ovim sveščićima vrlo mnogo većinom kraćih ocjena, pa raznih vijesti i svaštica, a osim toga većinom kraćih, nu vrsnih članaka, u kojima se pretresaju zanimljiva suvremena pitanja. Napominjemo izmegju inih

osobito ove lijepe raspravice: Die Religion im Katholizismus und Protestantismus. — Zur Lehre der Steuermoral. — *Moderne Psychologie und katholische Beichte.* — Stellung der Frau im Alten Testamente. — *Schutz der Jugend vor der Unsittlichkeit.* — *Moderne Religionen.* — Zur Geschichte der Jungfrau von Orleans. — Zur ausserkirchlichen Dogmengeschichte. — *Beiträge zur Geschichte der französischen Modernisten* itd. Vrsno uregjivani a jeftini »Pastor bonus« može dobro doći ne samo dušobrižnicima već i drugima, pa ga ponovno preporučujemo.

The Month a catholic Magazine. No. 535. (New Series 145.) Januar 1909. Contents:

1) *Herbert Thurston:* John Milton.

Zanimljivo je, da su neki anglikanci smatrali dva svoja velikana saplemenika: Johna Miltona i Schakespeare-a potajnim katolicima. Rado dopuštamo, da Šekspirovi spisi odišu simpatijom prema katoličkoj vjeri. Tako pastor Davies, koji je živio koncem 17. stoljeća, uporno tvrdi, da je Milton umro kao katolik. To je doduše tvrdio i njegov stariji brat, sudac sir Krištof Milton, koji je u istinu bio katolik. No mi bismo uzvratno rekli, da svaki izričaj i potez misli toga velepjesnika, odaje ga championom puritanizma. — On je upravo tipični biblista. —

Miltonov pamflet proti papi: »On true Religion, Heresy, Schism, an the Growth of Popery,« objelodanjen 1673. — dakle 18 mjeseci prije njegove smrti — najbolji je dokaz, da onda nije bio katolikom. —

Pred smrt svoju bavio se je sa svojim mladim tajnikom Danijelom Skinnerom revizijom kršćanske doktrine. (Treatise of Christian Doctrine), gdje je očito istaknuo svoj »arijanizam«; ponajpače se je tu zagrijao za divorcij i polygamiju.

Iz svega toga se razabire, da je Milton umro, kao što je i živio — u potpunom antagonizmu s katoličkom vjerom.

»Satus day Reviewer« zgodno ističe: Milton je bio u vjerskom pogledu »ovejani anarkista«. —

2) *Editor:* The main problem of the universe. I. II. (Poglaviti svjetski problem.)

Pisac tu raspravlja, da se iznašašća prirode ne mogu sama po sebi nazivati začudnom znanošću. Fenomena naravi, koja su danas poznata, bitisala su od zemana, prije nego ih je otkrila znanost. Zakoni fisički, kemički i biološki, elektricizam i magnetizam; svijetlo, toplina i jeka, existirali su i djelovali su upravo kao i danas, prije nego je i bilo stvorova na zemlji. No u svome početku bio je svijet neistražen i prazan, kao što je zrcalo pusto, kada se nitko u nj ne oglegje. —

No na to veliki filosofi zaboravljaju. Tako npr. Comte veli, da nebesa ne navještuju slavu Božju, nego tek slavu Keplera, Newtona i Laplace-a! — To će upravo reći, kao da bi Krištof Kolumbo otkrivši Ameriku, stvorio rude Potosia, mahagoni drvo Hondurasa i bogate žitnice Manitobe.

3) *James J. Walsh:* Guy de Chauliac, father of moderne surgery (otac moderne kirurgije.) Čuveni Francuz, Guy de Chauliac, živio je u XIV. stoljeću, te je bio komornikom i liječnikom triju papa u Avignonu.

Najznamenitije mu bje djelo: »Chirurgia magna.« Papa Klemens III. pohvalio je njegovo junačko držanje za vrijeme »crne smrti« godine 1348, kada su se svi liječnici listom razbjegli, te bolesnike prepustili njihovoj ljutoj sudbini. Na koncu je skoro i sam zaglavio. Stoga lijepo preporučuje u svojoj »Chirurgia magna«: »Kirurg ne smije biti kukavica i pohlepan za novcem, nego čist, trijezan, milosrdan i darežljiv ...«

4) *Garrold:* The pope and the forty — five. — (Papa i g. 17—45.) Ovdje napominje pisac Stuartovca, princa Karla Eduarda, koji je bio isprva protežè papin i francuskoga kralja, ali je preokrenuo kabanicu, te je prigrlio anglikansku vjeru.

No. 536. (New Series 146.) Februar. 1909. Contents:

1). *Sydney T. Smith:* More about neutrality in France. (Još nešto o bespristranosti u Francuskoj.) —

Revni pisac vjerno riše nijednostranost »savjesne« francuske vlade prema zloglasnome učitelju u Viévigne-u, Morizot-u

2) *Editor:* The main problem of the universe III. (nast.)

3) *S. Wilmot:* The beatification of father Gonçalo (čitaj: Gonsalu) Silveira S. J.

Wilmot spominje Isusovca, o. Gonçala, odvjetka portugalske, plemićke obitelji, prvog mučenika jugo-istočne Afrike. Njega je starješinstvo otposlalo iz Goe, u istočnoj Indiji, u »mitičko« carstvo Monomotapa, koje je zapremalo ogroman dio južne Afrike, megju obalama: Zambesi i Limpopo. Divlje pleme sa sjevera: Bantu, u današnjoj južnoj Rhodesiji, podjarmilo je Hotentote i Bušmane, te se je od gospodara i podjarmljenih razvilo novo pleme, koje Hotentoti nazivahu plemenom: Zimbabesâ.

Gonçalo je obratio istoga kralja i neke poglavice »indunas« zvane, no fanatični muhamedanski trgovci patvoriše pred rečenim kraljem vjerovjesnika portugalskim »uhodom«. —

Bijesni ga pogani u snu zadaviše i baciše u vodu, odakle su ga poslije izvadili, te su mu i isti pogani priredili sjajan ukop.

4) *Herbert Thurston:* On Torches and torch-bearers. (Svijetnjaci i svjećonoše.)

Po kazivanju dom le Comteule-a od g. 1233. i Bridgetta u njegovoj: History of the holy Eucharist, u sredovječno su doba bile osobito voštene svijeće skupe. Stoga je zavladalo i općeno mišljenje, da je kod tihe mise dovoljna i jedna voštenica, tek kod svečanih misa i u vanrednim zgodama, da se imade više svi-

jeća rabiti. Strogi redovnici, ponajpače Kartužijanci opservirali su siromaštvo u svijećama i crkvenom ruhu. — Vanredne su se svijeće upotrebljavale kod elevacije. Na fresco slici iz 13. stoljeća u Asisu, koja prikazuje misu sv. Martina, razabire se poslužnik, držeći za vrijeme podizanja svijeću od 5-6 stopa, da se rasvijetli i bolje razabire Presv. hostija. —

5) *Joseph Klating:* Omens, dreams, and such-like fovleries (Znamenja, sanje i tome slične predsude.) Pisac veli: prava vjera i pravo znanje zazire od predsudâ, dočim se kriva vjera i znanje podaju nesgrapnim nadama i predsudama.

Ipak je prevelika revnost u vjeri bolja, nego li očito bezvjerje.

Bolji je prostodušni irski seljak, koji je katkada i odviše sujevjeran, nego li londonski gragjanin, koji doduše nema predsuda, ali nema ni vjere ni nade u vječnost. Kod naših je vjernika malo sujevjerja i to je bezazleno . . .

— Ceteris paribus — zaključuje pisac: »Čim je tko boljim katolikom, tim imade manje predsuda«. —

6) *Smith:* The rose-red spárkle (ružičasto-rumena iskra.)

U ovoj dirljivoj pripovijeci crta nam pisac, kako je sin anglikanskog pastora, pohagjajuć češće Presveto u crkvici sv. Anselma te začaran odrazom tajinstvenog vječnog svijetla, obratio se konačno na katoličku vjeru, te je postao karmelićaninom. —

O. P. B.

Romanski.

Bulletin de Littérature ecclésiastique. N.o 1 — janvier 1909. Tu se govori o dva učenjaka, koji našu publiku zanimaju radi Barčeve knjige i njezine kritike: tu se govori o Mgru. Mignot-u i B. Allo-u, za koje će se svak živo zanimati.

Najprije spominjem, da se je smotra preustrojila. Sad se izdaje u: Toulouse, La Librairie É'd. Privat 14, rue des Arts; uregjuju je katolički profesori u Institutu tuluškome. Do sad je bila većim dijelom kritičnog smjera, t. j. pisala je podulje članke o važnijim knjigama; no od sad će uz to donositi i članke *de fond* o aktualnim pitanjima. Godišnje povećaje 160 strana, zato sad stoji 7 fr. za inozemstvo. Njezin program: znanstvo i skrupulozni slijed crkvenih odluka i nauke — to ju najbolje preporučuje.

Mgr. Du Vauroux: Lettres sur les études ecclésiastiques, par Mgr. Mignot. Ta je pisma Mignot bio napisao za svoje svećenstvo, a sad ih predaje široj publici. Govori o savremenim pitanjima *en maître*. Badri na ustrajni rad. Katolička se vjera nema ništa bojati od kritike. Govoreći o biblijskome pitanju, veli: »Je crains bien qu' ici la pensée de Mgr. Mignot ne soit pas acceptée des tous sans réserve. Plusieurs parmi nos théologiens et nos critiques demanderont si quelques-uns des sacrifices — ce

mot ne serait-il pas un peu gros? — regardés comme acceptables ne dépasseraient pas les limites des nécessités actuelles« (str. 5.) Dalje govoreći o drugim pitanjima: »La critique du kantisme et l' interprétation de l' Encyclique de Léon XIII relative à la philosophie de saint Thomas d' Aquin peuvent compter parmi les exposés les plus volumineux et mieux nuancés de tout l' ouvrage. Mon désir de suivre, moi aussi, les conseils de sincérité et de loyauté que je rappelais plus haut excusera, sans doute l' aveu, un peu prétentieux peut-être, que je fais, de ne point partager en tous points, les idées de l' éminent auteur«. (6). Ne ćemo duljiti. Kako se vidi s njim se u svemu ne slaže! — Ima još zanimljivih članaka i ocjena, no prelazimo. Samo smo opazili, da moderna kritika nastoji glasovitoga Vicencija od Lerina učiniti velikim protivnikom sv. Augustina; reko bi, da je proti njemu i napisao glasoviti »*Commonitorium*« — ?

Na koncu donosi jedno pismo od B. Allo-a, u kojem odgovara na kritiku. Allo je objelodanio jednu knjigu: »*Foi et Systèmes*«, gdje se nalazi i citat našega Barca. Tu je knjigu kritizovao prof. Hourcade, koji je štošta kod Allo-a našao škakljiva, pa i pogriješna. Sad mu Allo odgovara: da je mnogim rečenicama dao »pragmatičnije« značenje, nego iz konteksta slijedi, da nije pazio na principe; i drugo. Na optužbu o *sublimalu* odgovara: »Ce serait là professer une »doctrine d' immanence« qui mériterait des critiques autrement sevères que toutes celles que M. Hourcade m'adresse. Il ne pourrait plus m'appeler un »intellectualiste convaincu«,(?) ni comprendre comment je peux professer le thomisme«. ect. (46.) Kad je on o »*sublimal*-u« govorio (subconscientia), odnosilo se je na vjersko spoznanje u opće. — Završuje: »Quant au »pragmatisme« en général, j'ai toujours pensé et déclaré que, malgré les mérites relatifs qu' il peut avoir en apologétique comme méthode initiale, en revanche, dès qu' on le met en systéme clos, il devient ruineux pour la foi. En tout cela, je pense avoir bien fait«. (48.) Možda bi se i dr. Barac zadovoljio relativnom vrijednosti inicijalne metode u apologetici? Kako bilo — *tout comme chez nous!* — *Z. T.*

Ètudes Franciscaines. T. XX. N.o 118 - Octobre 1908.

P. René: L' Indulgence de la Portioncule et la critique moderne. Sigurno je svaki od naših čitatelja čuo govoriti o potpunom oprostu Porciunkule, koji je s. Frano asiški izmolio od Pape Honorija III. No, kao što mnoge katoličke svetinje, tako je i to svetište bilo zlo vigjeno u očima moderne kritike. Ona ga je hotjela uništiti, al uzalud. Ovdje pisac raspravlja o nauci kritike, kako je zauzela razna stanovišta prema tome pitanju; o najstarijim dokumentima, koji atestiraju povjestničku istinitost

činjenice. Pobija kritične protu-dokaze — želi, da se još marljivo iztraživanje nastavi. — *P. H. Felder*: Jörgensen et s. François d' Assise. O radu Jörgensena, obraćenog katolika, koji je prije bio liberalni protestanat. On se je obratio promatrajući život sv. Frane i njegovih sinova, te proučavajuć njihovu povjest: osobito ga je zanio tip sv Frane. Crta njegovo prijašnje življenje i rad iz njegovih knjiga; njegova putovanja i postupično obraćenje. Jörgensen je umjetnik, pjesnik, filozof, ali rdjav povjesničar; zato mu i je slabo uspjela najnovija knjiga o sv. Frani: Život sv. Frane. Najbolja je knjiga, gdje opisuje svoja putovanja. — *P. Th. Witzel:* Les Fouilles et Découvertes en Mésopotamie. Poznato je, kako su odigrani prizori u Mezopotamiji od osobite važnosti za razumljivanje S. Zavjeta i povjesti odabranog naroda; zato, a i iz drugih razloga učenjaci kopaju i prevrću zemlje starih kulturnih naroda: iskopine su upotrebljavane još odavna, ali ih je tek druga polovica prošlog stoljeća okrunila nenadanim uspjesima: tu su na svijetlo iznešene čitave biobliote ke i gomile spisa, zakona i drugih ostavština. Koliko je doprineslo koristi tumačenju sv. Pisma, tolika mu je i pogibelj zaprijetila, jer najbolje oružje u neprijateljskim rukama zlo siječe i para; tako je bilo i tu: *većim* se dijelom neprijatelji tim bave, da koji redak ili slovo u sv. Pismu okrive. I toga će nestati, a ne će ni zadnja navala biti. Pisac, koji nam je bio učitelj, daje nam kratki pregled kronologično, kako su iskopine slijedile: poglavito će se baviti, Ninivom i Babilonom. U narednim člancima, koji će sigurno pobuditi opću pažnju, pisac će nam prikazati sve dosadanje rezultate tih iskopina u pogledu običaja i religije. Tko želi što pisati o sv. Pismu i o orijentalijama, preporučujemo mu te izvrstne članke. Pisac pozna sve istočne stare jezike i četiri svjetska živa jezika, dakle mu ništa neće ostati; a sam može sve kontrolirati. Zgodni su takogjer članci o postanku »Dies irae« i o eukarističkom sastanku u Londonu. Ovaj broj završuje kratkim pregledom novog uredjenja rimske kurije, i ocjenama najnovijih apologetičnih knjiga kao i iz drugih područja.

— Novembre 1908. Ima mnogo poučnih i zanimivih članaka, ali ih sve ne možemo spomenuti; dosta je, da spomenemo članak o »Volksvereinu« njemačkih katolika od *P. Aimè*: ne može, da ga dosta pohvali — kad ćemo mi šta slična imati?! Nastavlja se dalje članak o apologetiki; recenzira najnovije knjige o toj stvari. Razne kroničke bilješke, dokumenti i ocjene najnovijih knjiga te novo izašlih članaka u raznim francuskim smotrama. Još revija donosi jedan historički prilog i popis novo naštampanih knjiga. — *Z. T.*

Nouvelle Revue Théologique.[1]) N o 11-1908, novembre. — Ovaj je broj napunjen samo praktičnim člancima. Prvi se odnosi na novi dopust, što se tiče proklamacija ženidbe u Parizu sa afišima. Zatim slijede mnogobrojna tumačenja najnovijih odluka u pogledu dekreta »Ne temere«. To je od osobite važnosti za župnike i druge dušobrižnike. Donosi najnovije odluke i dopuste, izdane po rimskoj kuriji, dodajući im kratka tumačenja. Pod rubrikom o crkvenoj literaturi podulje govori i ocjenjuje dvije nove knjige: *L' élévation à la messe;* obširna rasprava o postanku podizanja i njegovog liturgičnog značenja. Druga je knjiga: *Enchiridion symbolorum* — o kojoj je »H. S.« već svojim čitaocima svoju rekla. Ovdje se pokazuju mnogo nekorisne stvari, koje bi mogle ispasti, dok bi se važnije i korisnije mogle umetnuti. O samoj knjigi veli: »Ta knjiga mora biti u rukama svakog bogoslova i učenika uz s. Pismo!« Slijede cijene i popis mnogobrojnih novih knjiga. — *Z. I.*

Revue Pratique d' Apologétique. 8o n. 15. janvier 1909.

Smotra neustrašivo nastavlja rad i borbu na apologetičnom polju. Kao dosadanji, tako je i ovaj broj pun važnih aktualnih pitanja. *F. Lebreton*: Les origines de l' Apologétique Chrétienne. To je drugi članak o postanku kršćanske apologetike. Danas mnogi pitaju, kakvu vrstu apologetike danas u naše bezvjerno vrijeme imamo upotrebljavati? Na to se pitanje ne smije nikako odgovoriti bez uvaženja prošlosti, bez upita za tradiciju; zato je ta tema od velike važnosti. Gledat ćemo iz nje glavne ideje donijeti našim čitateljima. U prvom je članku u kratko predstavio apologetičko — ako se može tako nazvati — stanje kod Židova i kod drugih glavnijih naroda u vrijeme dolaska Isusova, a to zato, da bolje pokaže originalnost kršćanske apologetike. Sad prelazi na apologetiku, kojom se je naš dobri Spasitelj služio za svoj nauk. U kratko dokazuje vjerodostojnost sv. evangjelja, gdje se nalazi Isusova apologetika — ta Isus je u pravom smislu uporabljivao apologetiku! — pobija radikalne, koji omalovažuju s. evangjelja, osobito se obara na Nijemca Wrede-a. Zatim nam jasno i jezgrovito podaje sliku svjedočanstva, koje je s. Ivan Krstitelj o Isusu izrekao i Njega priznao za Jaganjca Božjeg, koji ima doći i svijet otkupiti od ropstva grijeha, koji ima osnovati kraljevstvo nebesko. Sv. je Ivan u svakom pogledu Isusu svjedočanstvo iskazao. *A. Chauvin*: De la preparation de la Jeunesse à la Liberté. I to je nastavak prevažnoga pitanja za pedagoge, kako se mlagjarija ima uzgajati pogledom na slobodu i inicijativu. Pitanje nije još potpuno riješeno; a ne će se nikad ni riješiti, ako ne u katolicizmu. Ovdje raspreda o nazoru naturalističkom, koji pripušta dijete samo sebi; te nazoru kršćankom, koji ne zaboravlja po-

[1]) Bilo namijenjeno za I.-II. sv.

sljedice istočnog grijeha. — Zato treba u odgoju upotrebljavati umjereno moć auktoriteta, i tako nastojati, da dijete postane gospodar nad sobom i svojim nagnućima. *Ph. Ponsard*: Science, Religion, Révélation. Ima li starije, ima li acktualnije teme? Nema! Znanost je htjela sve riješiti; odbacila je riješenje metafisičnih pitanja; priznala je svoju nemoć pred »*Nepoznatnim*«; ona ne može ni *sama* sebe učiniti vjerodostojnom, uzakoniti, a kamo li što drugo; o moralu baš ništa — posvemašnja nemoć. Ipak čovjek, ako ništa mora biti moralan: to nas uči religija — religija objavljena. Pokazuje, kako se do tog znanstveno dolazi. *H. Lesêtre*: La présentation de Notre-Seiguem. Katoličko je bogoslužje slikoviti izraz svete nauke, svetih dogama. Pokazuje, na koje nas dogme sjeća *prikazanje* Isusovo. *J. O. Donais*: Encore l'inquisition. Našim je čitaocima već poznata teorija biskupa Donais o inkviziciji; tu nam daje zadnji dokaz, da *Crkva* nije ni *de facto*, ni *de jure* nikoga osudila na smrt — pa ni radi hereze. J. Guibert u kratko nam raspreda o Providnosti Božjoj povodom zadnjih katastrofa u južnoj Italiji; zatim o novom našašću bojagi spoja megju čovjekom i majmunom, radi koga su se slavili triumfi, no uzalud: takih spojeva već imamo do sad, koji nijesu mogli spojiti nespojivi jaz, pa ne će ni taj. Mnoge informativne note, sa krasnom socijalnom kronikom od poznatog profesora iz Friburga Max Turmana. Kritika nove jedne budalaste naprosto knjige od Anatole France, gdje povlači svoju pesimističko anarhičku nauku do kraja. Pregled franceskih smotra sa zgodnim izvacima; te objava novih knjiga. — *Z. T.*

La Civiltà cattolica. A. 60. On. 1408.—1412. Po običaju donosi taj lijepi časopis i u spomenutim svescima obilatu bibliografiju, pa razne vijesti i dopise s raznih strana, ocjene nekih znamenitijih djela, nastavke nekih već započetih rasprava i pripovijesti, a osim toga više vrstnih novih rasprava. Spominjemo napose: Sfruttamento settario della sventura. — Adolf Harnack e la critica degli Evangeli (iz pera poznatog isusovačkog učenjaka I. Foncka.) — Giovanna d' Arco. — Caterina II. e i cattolici della Russia. — Camaldoli. — Educazione morale in Giapone. — Il culto di S. Giuseppe nella Chiesa. — L'esoterismo nel N. T. secondo la teosofia. — Delinquenza precoce. — Dopo il cinquantenario del Darwinismo. — La Risurrezione di Cristo nel pensiero di alcumi poeti. — Ima ih još vrijednih i zanimljivih. »C. C«. preporučujemo. Vrsna je, a nije razmjerno ni skupa.

Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques A. III. N. 1. Kain-Belgique. — U prve je dvije godine ovaj časopis obogatio filosofsku i bogoslovnu knjigu katoličku. Ovaj svezak dokazuje, da se možemo nadati sve više. Rasprava ne donosi mnogo, nu sve su rasprave temeljite, ako je gdje gdje i poznati brbljavost francesku. Zanimljive su osobito rasprave: *La providence, la Contingence et la Liberté selon s. Thomas d' Aquin*, za tim *Essai sur la motion de Catholicité*, pa *Abélard créateur de la Méthode de la Théologie scolastique*. Jamačno će svakoga zanimati *Bulletin de Philosophie* kao i *Bulletin de Théologie biblique* pa pregled raznih revija. Čudno je, što taj ugledni dominikanski časopis ne spominje uopće slavenskih časopisa; a ipak ih ima mnogo vrijednih. Ako već Francezi ne poznadu slavenskih jezika, trebalo bi, da Slaveni pišu o svojoj knjizi, eda ne budemo uvijek inferiorna rasa. »R. d. Sc. Ph.« — preporučujemo.

Revue Néo-Scolastique. A. XVI. N.o 1. — To glasilo filosofskog društva luvenskog, što ga je osnovao sadašnji stožernik Mercier, kroči i ove godine stazom, što su ga utrli preporoditelji skolastike. U ovom I. svesku donosi svršetak rasprave *S. Deploige*: Délimitation du conflit entre la Morale et la Sociologie, osim toga dvije zanimljive rasprave: *P. Richard*: La causalité instrumentale, physique, morale, intentionelle, ter *P. Hadelin Hoffmans.*: La sensibilité et les modes de la connaissance sensible d' après Roger Bacon. Vrijedni su pažnje članci pod rubrikom *Melanges et documents*, a isto tako *Comptes-rendus*, gdje se u kratko pretresa sila raznih djela. Ni ostale stvari nisu na odmet. Preporučujemo taj vrsni časopis, koji zapada 12 kruna (Louvain, rue des Flamands.)

Ravaşul. Revista culturala ilustrata. Ânul VII. Nr. 3. Katolički su se Rumunji u našoj monarhiji poodavno osovili na vlastite noge, pa živo rade na književnom polju. Kako nam je saopćio prijatelj, koji pozna dobro prilike rumunjske, osnovali su bili Rumunji više časopisa. Nu poznata je »pravednost« i »slobodoumlje« madžarskih vlastodržaca znala zapjevati svima opijelo. Sad se glavne sile kupe oko smotre »Ravaşul« (rovaš.) Koliko smo mogli razabrati na brzu ruku (jer smo »R«. dobili prekasno), ima u »R«. zgodnih pjesama, ima raznih vijesti, rasprava i drugih članaka. Spominjemo samo zanimljive rasprave *Românii la conciliul din Florenta* pa *Stiintele naturale şi credinta*. Mi ćemo pratiti budno »R.«, a za sad ga preporučujemo onima, koji umiju rumunjski. Izlazi u Cluju (Kolozsvar) Jókai 6. Na godinu stoji 10 kruna.

Razón y Fe 1909. A. VIII. Nr. 89. — 92. Ne zna čovjek, što bi u tome vrsnom časopisu više isticao: temeljite ocjene, obilate bibliografske bilješke, vijesti, svaštice, ili suvremene zanimljive rasprave, u kojima se rješavaju glavna filosofska, teološka i druga znanstvena pitanja. Izmegju premnogih lijepih rasprava spominjemo samo neke, koje će jamačno zanimati štioce »H. S«.:

R. Ruiz Amado lijepo pretresa pitanje: *La Moral sin Dios y el Congreso de educacion de Londres.* — *E. Ugarte de Ercilla* završuje raspravu o aneksiji Bosne i Hercegovine. U toj je raspravi učeni pisac ustvrdio neke povjesničke netačnosti, kojima je bez svoje krivnje nanio uvredu nama Hrvatima. Pisac mu je ovih redaka poslao lijepo djelo dra Milobara, *Bosnien und das kroatische Staatsrecht*, upozorivši ga na pogriješne tvrdnje i razloživši mu naše prilike. Uzvratio mu je učeni Španjolac, da mu ni na kraj pameti nije bilo vrijegjati hrvatski narod, megju kojim je proboravio nekoliko ugodnih dana, ter koji mu se vrlo svigja. Podatke da je crpao iz »najboljih« djela. Ne čudimo se tugjincu, koji nas ne pozna, kad ima megju nama domaćih odmetnika i prodanih mješina, kojim je »bog trbuh«. Nu ne vrijegjajmo rana! — Zanimljiva je rasprava *L. Murilla*: La Santa Sede y el libro de Isaias, a osobito *V. Minteguiaga*: Delinque el entendimiento? ter *E. Ugarte de Ercilla*: Ramas de la Filosofia moderna i *R. Ruiz Amado*: El patriotismo, pa *E. Portillo*: Lo divino y lo humano en la historia. Ostalih nam članaka ne treba izbrajati, ni preporučivati lijepe isusovačke smotre, te bogate znanstvene riznice. (Madrid: Plaza de Santo Domingo, 14.)

Archivum Franciscanum historicum. 1909. Fasc I.

Prošle godine pokrenuše marni i učeni franjevci kolegija sv. Bonaventure u Quarachi-u kod Firence taj časopis. Danas se je već dignuo do nenadano visokog niveau-a, da je sa svih strana obasut najlaskavijim priznanjima. Npr. otmena revija *Literarische Rundschau* ovako ga hvali: »Eine den höhern geschichtlichen Studien über den Franziskanerorden dienende Zeitschrift . . . . Da die Franziskaner im streng wissenschaftlichen Betrieb geschichtlicher Studien mit an erster Stelle unter den verschiedenen Orden der Gegenwart stehen, ergibt sich daraus von selbst die Bedeutung des neuen Organs«. Berlinska *Germania* ovako mu čestita: »Ein ganz erstaunlich reichhaltiger Stoff ist in ihm angespeichert . . . Ein sehr guter Anfang«. Isto tako izraziše se i francuski, talijanski, španjolski i engleski listovi. Još je najzanimljivije to, što diskusije izlaze štampane u raznim jezicima: u talijanskom, latinskom, njemačkom, francuskom, španjolskom i engleskom. U svakom je broju izašla velika bibliografija, kodikografija, dokumenti i kronike. Pomalo se već kupe oko tog lista najvrsnije sile franjevačkog reda. Svaki broj donosi najmanje 150 strana. Cijena je za godinu izvan Italije 14 kruna. S obzirom na toliko blago nije previše.

Tkogod se želi baviti poviješću franjev. reda, ovaj mu je časopis neophodno nuždan, koli radi izvrsnih članaka, toli radi silne literature. Samo nam je žao, što

ima megju našim franjevcima i mnogo takovih, kojima je taj list posve nepoznat. Neka se i oni u njem jave. Suradnici t. j. takovi, koji napišu za Arkiv »aliquod opusculum, vel *unum* saltem notabilem articulum«, dobivaju na dar cijelo godište lista i svoj članak u 20 egzemplara. Naši su se dični dalmatinski Konventualci već javili, te popravili nekoje neispravnosti, što ih je o povijesti slavonske franjev. provincije napisao učeni o. Golubović, koji sada boravi u Parizu na naucima. U list ne pišu samo franjevci, već i drugi, tako npr. *Dr. Bliemetzrieder*, docent gradačke univerze.

Na ovako izvrsno uregjivanom listu čestitamo franjevačkom redu, te ga najtoplije preporučamo. Dao Bog da se list još više raširi i ukrasi, a marni franjevci neka pogju i dalje, pa nek s vremenom izdaju i reviju za filosofiju sv. Bonaventure, Aleksandra Haleškog, Duns Skota, Roger Bakona i drugih slavnih franjevačkih filosofa. Dao Bog, da i to dočekamo! — *Fr. M.*

Magjarski:

»Egyházi Közlöny je, kako već javismo, vrsno uregjivani crkveni vijesnik ugarskog katoličkog svećenstva. Bavi se najaktualnijim pitanjima, koja se tiču u prvom redu Crkve u Ugarskoj. Donaša rasprave iz svih grana bogoslovnih znanosti, ocjene novih djela, vijesti, kroniku tjedna i »memento« u opsegu 20—24 kvart stranica. Tek jedno nam se ne čini pravo. »Vijesnik« mu je obilan kao kod malo kojeg sličnog časopisa, a ipak o hrvatskim krajevima obično nema ništa, ili ako kada šta i iznese, nije uvijek sve tačno i prama istini. Tako je n. pr. donio tijekom god. 1908. članćić o otcijepljenju Megjumurja od zagrebačke nadbiskupije, a razlogom navagja inter alia i to, što hrvatski svećenici ne će da propovijedaju megjumurskom magjarstvu magjarskim jezikom. Kad sam se prošle godine desio u jednom mjestu szombathelyske biskupije, upitah ondješnjeg kapelana, šta misli o spomenutom članku, a on mi odgovori: »Nem kell ám azt szószerint venni!«, (da to ne valja razumijevati doslovce.) To je istina. Ali tko će tako činiti, ako inače ne pozna prilika onih krajeva! Koga će zadovoljiti takova interpretacija? Držim ipak, da je gosp. urednik isto tako istinoljubiv, kada izvješćuje svoje čitatelje o prilikama hrvatskih krajeva, kao kada iznaša vijesti iz drugih stranih krajeva. Eventualnim dakle neispravnostima mogu biti uzrokom jedino netačni izvori. Zato bi veoma poželjno bilo, kad bi gospoda, koja umiju magjarski, naročito ona, koja politički pripadaju Ugarskoj, izvješćivali ovaj list o prilikama hrvatskih, a osobito svojih krajeva, da se i u Ugarskoj znade, kako se razvija život Crkve megju Hrvatima i da se time predusretnu neispravnosti. S druge pako strane pisac ovih redaka nastoji, a i u buduće će nastojati, da izvijesti hrvatsko čitateljstvo o

prilikama katoličke Crkve u Ugarskoj. »E. K.«. izlazi svaki tjedan u Budimpešti, VIII. Eszterházy-utca 15. sz., a stoji za cijelu godinu 12 K. Preporučujemo ga! — *Fr. Fr.*

Katolikus Szemle: uregjuje Dr. Mhály fi Ákos. Časopis bi imao biti jedan od najboljih katoličkih listova.

Izlazi svakoga mjeseca. Izdaje ga »Društvo sv. Stjepana«. Pišu u nj ne samo svećenici, već, što je osobito hvale vrijedno, mnogi laici. Zadnji je broj izašao s jako lijepim sadržajem. Megju ostalim se primiče koncu velika radnja pod naslovom: »Načelna razlika izmegju moderne znanosti i katoličanstva.« Tema je poznata, koju je pisac dosta originalan lijepo obradio. Isto je tako vrijedna naravoslovna rasprava »Germészettudományi szemle«. Sadržaje o molekuli, atomu, *elektronu,* Brownnovo molekularno gibanje, ... praskave materije, seizmologjia, seizmografija, seizmološke pojave, seizmogrammi te mnijenja o nutrinji zemlje.

Sam je časopis ambitu dosta velik poput »Hrvatske Straže«; samo šteta, što ima zbilja više puta »multa sed non multum.«

S. Mr. bog.

Religio, znanstveni, društveni i književni časopis, uregjuje Dr. Ivan Dudek, kr. sveuč. profesor.

»Hrvatska« je »Straža« već nekoliko puta donijela sadržaj ovoga vrijednoga časopisa, i to s potpunim pravom. Jer ako tzv. braću poznajemo kao junake na političkom polju, to je još više potrebno, da ih ogledamo na znanstvenom. Samo je žalosno, da ne možemo konstatovati veliku originalnost madžarskih produkata. Nu zato je hvalevrijedan rad, pa ona prava madžarska ustrajnost.

Izlazi »Religio« svaki tjedan i to s obilnim sadržajem. Spomena su vrijedne lijepe radnje: »Povjest muke Kristove« Chapelle aux Saints, Maustier de Peyzac i Heidelberg, a osobite je vrijednosti »Kant i sveti Toma Akvinac«. Zanimljiva je znanstvena radnja glasovitog poznavaoca umjetnosti, te megju Ugrima jednog od najsposobnijih u toj struci o. Henrika Fiebera »Basilika sv. Stjepana u Budimpešti.«

Pisac s velikom interesantnošću ispituje naziv, »bazilike« i odobrava ga kao takov.

Govori o obliku i nacrtu bazilikâ, donosi ujedno najstarije tipove »bazilikâ. Počeci se bazilike nalaze već u Egipćana, kao savršena je u starogrčkim kućama (atenski βασίλειος στοά), a najveličanstvenije su već davno pod ruševinama. A naši svećenici! Čvrsto smo uvjereni, da bi ipak bolje bilo slijediti stope Madžara na znanstvenom polju, a ne klopati tu zelenu i nezrelu madžarsku politiku.

S. Mr. bogoslov.

Svaštice.

U pamet se, ljudi! — »Hrvatska Sloboda«, glasilo starčevićanaca, što se kupe oko dra Mile Starčevića, donosi u br. 90. o. g. na str. 2. u 3. stupcu člančić »Bojkotiranje frankovaca.« Taj je člančić vjerno ogledalo naših jadnih prilika, a donekle i članak političkog vjerovanja više manje sviju političkih stranaka u Banovini.

»U Frankovom »Pranju« (t. »H. S.«) od subote nalazimo na uvodnom mjestu značajnu Jemeršićevu jeremijadu o tome, kako pošten i čestit hrvatski sviet bojkotira sve, što dolazi od frankovaca. Ovo je samo za pohvaliti te bodriti na dalnji rad u tome pravcu, jer samo tako izliečiti će se hrvatsko tjelo od svoje rak-rane: frankovštine... (Ispuštamo, da ne duljimo odviše. Nu čujte i zapamtite!) E, tako je to, gospodine Jemeršiću, tko poslie pragmatike priskakuje Magjarima u pomoć, kako to čine frankovci, taj *i ne zaslužuje drugo, nego da bježe od njega i od njegovih djela, pa makar ona bila i o samoj majci božjoj lurdskoj i njegovi najbolji prijatelji!*« (Podcrtao pisac ovih primjedbi.)

Imade ljudi, koji se licemjerno zgražaju nad indeksom crkvenim. Ne znamo, spada li megju njih pisac gornjih redaka. Nu priznat će svaki nepristrani, da je u ovo par redaka strašniji indeks od crkvenog. Naprosto što napiše protivnik tvoje stranačarske politike, ne smiješ čitati, pa bilo to i o Majci Božjoj! (»H. S.« piše malim slovima.) Dakle: non *quid,* sed *quis*! Držasmo i držimo, da je dr. Mile Starčević dobar katolik. Takovim ga prikazuju oni, koji ga poznaju. Željeli bismo znati, da li on u cijelosti odobrava ovaj ukaz »Hr. Slobode«? A da li odobravaju oni svećenici i drugi katolici, što se kupe oko dra Mile? Nama nije ni na kraj pameti kuditi ili preporučivati političku stranku, koja se kupi oko dra Franka, kao ni ovu, što joj je na čelu dr. Mile Starčević! Znamo, da u obje te stranke ima čestitih ljudi, ali imade i truleži. Znamo, da glasilo dra Franka preporučuje i simpatično prati framasunski onaj pothvat »za našu djecu,« da preporučuje »Mladu Hrvatsku,« koja je u kulturnom pogledu pokretaška, da ... nu ima toga još. A vidimo opet, gdje glasilo dra Mile preporučuje »Savremenik« i koješta, dok naviješta bojkot katoličkim djelima.

I Frankovu i Milinu frakciju podržavaju najviše svećenici. Zna se, da na obje strane ima takovih zanesenjaka, s kojima se ne može raspravljati, jer u njih stat pro ratione voluntas. Nu ima i trijeznih, misaonih ljudi. Za njih pišemo. Ne marimo ih upozoravati na ono divljaštvo na obje strane, jer je to svagdanji kruh naše politike. *Upozorujemo ih na ove žalosne pojave u kulturnim i vjerskim pitanjima.*

Ako ne će da budu slijepa štafaža proračunatih špekulacija, neka jednom već dignu svoj glas i Milinovci i Frankovci, neka ne pomažu poživinčavati, zaglupljivati naroda šupljim strančarskim frazama. Pastiri stada Krstova! Vi ste prvi zvani, da se starate za to stado. Vi ćete davati Bogu stroži račun nego i dr. Frank i dr. Mile. U pamet se, ljudi, dok je doba!

Napoleon i Lasalle o štampi. — Na svečanoj skupštini Pijeva društva u Beču držao je grof Andlau krasan govor o štampi, iz kojega vadimo neke zanimve podatke. — Napoleon I. izjavio je jednoć: »Četiri neprijateljske novine mogu nam više škoditi, nego 100.000 vojnika«. Velikoga katoličkog žurnalista *Görresa* nazvao je »petom evropskom velesilom«. — *Ferd. Lassalle*, uz Marksa glavni osnivač socijalne demokracije, no pošteniji nego većina ostalih vogja i pisaca socijalizma, piše jednoć o *liberalnoj i naprednjačkoj štampi*: »S njezinom lažljivosti, pokvarenosti i nećudorednosti ne može se ništa drugo prispodobiti do njezino neznanje. Žalosnim srcem moram reći: Ako se naša štampa sasvim ne promijeni, te naše liberalne novine još nekoliko decenija tako haraju, kao dosada, bit će duh naroda pokvaren i razoren do najdubljega dna. I najdarovitiji narod svijeta, grčki, bio bi uništen takovom štampom. Sva vrela narodnog duha truje ta publicistika, te šalje danomice duševnu smrt u narod kroz hiljadu žljebova«. — To vrijedi od riječi do riječi i o hrvatskoj naprednjačkoj štampi, no na žalost isto tako i o socijalno-demokratskoj. Stoga je vrlo uvaženi bečki list »Vaterland« preklani (god. 1907. br. 58.) s pravom pisao: »*Žalosna je činjenica, pred kojom ne smijemo više zatvarati očiju*: ***da stari hrvatski duh danas propada***«. Strani svijet poznaje Hrvate kao čelik-katolike; za bezvjerske Hrvate ima samo prezir. Tako uništava naprednjačka štampa ne samo duh naroda, nego i naš dobar glas pred svijetom.

Grassmannova brošura o moralci sv. Alfonsa Ligorskoga prevedena je dakle i na hrvatski, sa svim njezinim izvrtanjima, falsifikatima, lažima i klevetama, te se je njom izdašno služila naša »hrvatska napredna omladina« u svojoj knjižici: »Klerikalci i istina«. Zovu toga sveca, koji je umro u krsnoj nevinosti — »pornografom«! — Bilo je u prijašnja vremena bezvjeraca; bilo je i dosta Judâ, koji su poput Combesa i Hoensbroecha prešli u protucrkveni tabor, nakon što su bili učili katoličku moralku po Ligoriju. No ni jednome nije palo na um, da bi se ta moralka dala prikazivati kao »zasadište nećudorednosti«. Uvigjeli su namah, da će im pametan čovjek odvratiti: Ta svećenik mora kao duševni liječnik seksualne bludnje isto tako poznati, kao tjelesni liječnik. Da se može danas sa Ligorijskom moralkom praviti

tako golema i uspješna protu katolička agitacija, to je žalostan znak vremena. Dokaz, kako mržnja na kršćanstvo danas više nego ikada poremećuje pametno mišljenje.

Nove isprave gledom na Galilejev proces objelodanio je direktor rimske zvijezdarnice Ad. Müller D. I. u nedavno izašlom prvom svesku svoga djela o Galileju. Ovaj se svezak proteže samo do godine 1616, ali i tu se već očituje jasnije nego ikad prije, kakova se ogromna množina iskrivljivanja i povjesničkih laži nagomilala oko te Galilejeve parnice.

Megju inim vidimo, kako Rim ne samo da nije zabranio *znanstveno* dokazivanje Kopernikova sustava, nego je revno *tražio* takove dokaze. Kardinal Bellarmin, kojemu je u prvom redu bila povjerena Galilejeva parnica, piše: »Što se tiče moje osobe, ja ne mogu vjerovati u takav dokaz prije nego mi se predloži. Sasvim drugo je, kazati: Kopernikov sustav dovoljno tumači sve pojave, i kazati: to je jedini ispravni sustav. Ovo mi se potonje čini više nego dvojbeno, a uz takovu se dvojbu ne smije ostaviti dosadašnje tumačenje sv. pisma po crkvenim Ocima.« (Str. 105.)

To je bilo stanovište Bellarminovo i rimske kongregacije. Sve one stare bajke i povjesničke laži, što ih Hinković, G. Gaj i naprednjačka štampa tako često opetovahu, na žalost se još uvijek šire u hrvatskoj inteligenciji, pa smo već više puta imali priliku, da odgovorimo na dvojbe i upite u toj stvari. (V. »Hrv. Straža« g. 1904. str. 572. g. 1905. str. 678. g. 1906. str. 91.) Tko hoće da temeljito proučava Galilejevo pitanje, tomu veoma preporučujemo, da si pribavi ovo djelo. Potpuni je naslov: »Galileo Galilei und das Kopernikanische Weltsystem«. Freiburg kod Herdera 1909. 1. svezak, 180 str. Djelo je prilog izvrsnog časopisa »Stimmen aus Maria Laach«.

O postanku i prvobitnom stanju svijeta. — Naša moderna znanost sve više gubi svoje prijašnje pouzdanje. Prije deset, dvadeset godina ona je još puno više »znala«, nego danas. Glasoviti sveučilišni profesor dr. A. Gockel izdao je knjigu o teorijama glede postanka svijeta (»Schöpfungsgeschichtliche Theorien), gdje pokazuje, kako danas prirodoslovlje mora priznati svoje neznanje glede mnogih stvari, za koje je prije tvrdila, da ih sasvim stalno znade. I mnoge teorije, s kojima se je računalo kao sa posve sigurnim činjenicama, srušile su se, pa se još nije ništa našlo, što bi ih moglo nadomjestiti, osim fantazija à la Haeckel. Megju ove teorije spada i glasovita Kant-Laplace-ova teorija o postanku svijeta, koju su pred malo godina učenjaci općenito držali sasvim sigurno dokazanom.

Pa onda se ipak zahtijeva, da Crkva mijenja svoje tumačenje sv. pisma i dogmata prema svakoj modernoj teoriji. Kad bi Crkva po tom načelu postupala,

koliko puta bi morala tijekom zadnjih sto godina promijeniti svoju egzegezu i dogmatiku?

Loisy je dospio do potpunog ateizma. »Bog opstoji samo u ljudskim mislima. Nije Bog stvorio čovjeka, nego čovjek Boga svojim mišljenjem«. S ovakovim je idejama taj apostat počeo prvo svoje predavanje na pariškoj Sorboni, kamo ga je pozvala slobodnozidarska francuska vlada, da ga nagradi za njegov otpad od Rima. Pariški list »Libre Parole« primjećuje prigodom ove primiere Loisy-eve: »Čitava njegova filosofija ima mjesta u orahovoj ljuski«. Tako su svi temeljitiji mislitelji davno sudili o Loisy-u već onda, kad je još igrao licemjernu ulogu vjernog katolika, i kada ga je megjunarodni modernizam slavio kao svog prvog stjegonošu. Već onda su branitelji prave katoličke nauke svakom prigodom otkrili jadnu plitkost Loisy-evih ideja, kojima je mogao varati tek one koji vole blistavu frazu, nego duboku katoličku filosofiju i teologiju. Sjećam se, kako je prije nekih pet, šest godina nekolicina katoličkih prijatelja razgovarala o Loisy-u i njegovu načinu tumačenja biblijskih izvještaja po racijonalističkoj metodi Harnackovoj, premda je onda još uvijek licemjerno naglasivao načelo: Mi moramo vjerovati i ono, što se ne da znanstveno dokazati. Tada reče jedan od tih prijatelja: »Loisy je već potpuni bezvjerac. Vidjet ćete, da će doskora odbaciti krinku.« Imao je pravo, to vidimo danas svi. Ali onda se je još čitava vojska onih katolika, koji pod svaku cijenu htjedoše izmirenje Crkve sa bezvjerskim svijetom, klanjala Loisy-u te stavila veliku nadu u njega. Da nije izašao silab »Lamentabili« i enciklika »Pascendi«, došlo bi jamačno do »izmirenja«, t. j. hiljade katolika bi se izmirili sa bezvjerstvom, ali valjda nijedan bezvjerac sa katolicizmom.

Uspjeh enciklike »Pascendi«. — Liberalni list »Allgemeine Zeitung« pokunjeno priznaje, da je enciklika na cijeloj liniji potpuno pobijedila. Ovako piše ovaj protukatolički list u broju od 9. siječnja ove godine: »Vanjski je uspjeh bule Pascendi upravo sjajan. Katolička Crkva ima oko 1100 biskupija, a jedva je 12 ljudi na cijeloj zemaljskoj kruglji otvoreno priznalo osugjene nauke. *Dakle dolazi na stotinu biskupija poprečno jedan modernist,* jedan čovjek od tipa Loisy-a, Tyrrella, Murri-a, Schnitzera. A prema ovoj dvanaestorici stoji jedna četvrt milijuna svjetovnih i redovnih svećenika svih stupnjeva i svih naroda, koji se klanjaju u vjernoj poslušnosti, koji nemaju nijedne riječi mrmljanja proti enciklici, nego koji ju dapače jasno i glasno hvale pred svjetovnjacima«.

Zatim ovaj protucrkveni list bolno jadikuje, što ima tako malo »značajnih ljudi« u Crkvi, koji bi ustali proti enciklici te Rimu navijestili rat.

I doista, za čudo je, kako se je malo našlo odmetnika »od tipa Loisy-a«. Mi nazrijevamo u toj činjenici divan triumf papinstva. Možda nikad prije ne bi cijeli katolički svijet tako radosno i tako jednodušno prihvatio onu: Roma locuta, causa finita! To je sretan plod onoga razlučivanja duhova u naše vrijeme: na jednoj strani stoje pravi i potpuni katolici, na drugoj bezvjerci. One beznačajne mješavine, koja nije ni vruća ni hladna, sve više nestaje. Tako valja!

Da li napredak ili nazadak kod modernih?

Glasoviti Eucken sigurno nije nikakav »furtimaš« ili »sredovječni asketa« — da se poslužimo izrazima naših naprednjaka. Taj čovjek napisao je u liberalnom listu »Münchener Neuste Nachrichten« članak pod naslovom »Zur seelischen Lage der Gegenwart«, gdje razlaže o gornjem naslovu:

Jakov Burckhardt govori u svojim duhovitim »Razmatranja svjetske povjesti« zgodno o razočaranju, koje se obično javlja iza velikih pokreta u kulturnom životu; takovo razočaranje doživljujemo mi sada. Da iza pline slijedi osjeka, nije nikako neobično, pošto svaki uzlaz u području čovjeka sadržava neku jednostranost, da, prenapetost, koja mora prije ili poslije izazvati neki silaz. Ne podadu li nam ciljevi i kod potpunog postignuća ono, što smo se uzdali, da ćemo kod njih naći, onda se ne može izbjeći jakom obalenju života, uslijed čega se raspline i početni entusiazam, ter počmemo otkrivati duboke sjene, gdje smo prije vidjeli samo bijelo svijetlo.

Takova šta doživljujemo mi dandanas naprama kulturi realnosti, koja upućuje čovjeka isključivo na vidljivi svijet . . . . Pri tome je u istinu u različitim smjerima mnogo velika postignuto, tako velika, da to nadilazi i najsmionije sanje pregjašnjih vremena. Ali se triumfi nijesu pokazali kao čista dobit; okolica, koju je htio čovjek podvrći, kod podvrgavanja ga je tako silno k sebi privukla i drži ga sklopljena tako tvrdo, te je pogibelj, e će iz gospodara postati sluga. Priroda je otvorila čovjeku svoju beskonačnost u velikom i malenom i neprispodobivo mu je razbistrila pojam o sebi i pokazala mu je, da je član u velikoj zajedničkoj ovisnosti Time je njegov život dobio neprispodobivo veću širinu i čvršću podlogu. Ali možemo li zanijekati, čim nas isključivije obuzima odnošaj k prirodi, da je time sve to manji naš životni krug, je naše djelovanje naprama svjetskim dogogjajima potpuno bez vrijednosti, i da strogo okovanje, u koje se postavljamo, ne pušta ni malo mjesta za vlastito djelovanje čovjeka, za čovječju slobodu? Može li naš život još očuvati neko prvotno stanje i ne gubimo li s njime svaku istinitu prisutnost? — Pošto je tehnika stavila prirodne sile u službu čovječanstva, naš je život beskonačno okretniji, bogatiji, u uživanju obilatiji, mi ne stojimo bez obrane naprama nerazumnosti opstanka;

bistrim pogledom i čvrstom rukom možemo time započeti borbu i uslijed njezinih uspjeha možemo našem životu pripraviti ponosno veselje. Ali dobit cjeline često se je za pojedinca prometnula u gubitak. Onaj posao nije mogao uspjeti, a da rad ne stvori najšire komplekse i u nje ne uvrsti sve djelovanje pojedinca; time je postao svegj svezaniji, svegj ovisniji, svegj sve to manje stvara svoj vlastit životni centrum; konačno tu prijeti, da će čovjek postati samo sredstvo i ratilo rada, te ne će ni malo imati značenja za se istog ni u svojoj nutrnjosti. — Socijalni pokreti učiniše neotklonjivom zadaćom, neka svaki pojedini individuum udioništvuje u životnim dobrima i neka se svi pozovu k samostalnom sudjelovanju; iz toga su potekli veliki zahtjevi, al se je razvio i životni oblik u širinu i u masu; nagomilavanje i jednolična poprječnost djeluju nesnosnom silom na pojedinca i potiču na svoju samostalnost i svoju osobitost. Tako su svugdje nastale druge posljedice, nego li je to bilo u nakani djelotvorca, ali je zajedničko nabujanje života naprama vani, pretvaranje pojedinca u bezvrijednost, sgnječenje unutršnjosti. Odlični radnici i maleni, prazni ljudi, to stoji na koncu ovog puta.

Nu čovjek može dakako neko doba zaboraviti svoju vlastitu nutrnjost, ali ne može trajno izgubiti, već sama želja za srećom povraća ga uvijek natrag k tome. Zato je rad povijesti kroz tisuće godina probudio i previše nutrnjeg života, a da bi on u čas iščeznuo ili da bi se zadovoljio sa nuzgrednom ulogom; pošto taj život postoji, na njemu se mjeri sve, štogod k njemu prilazi izvana! Nu doskora stupamo u skroz neugodni položaj raskršća. Sve priznanje prava na nutrnjost još nas ne čini doraslim onoj vanjskoj kulturi; ma kako jako mi još osjećali njezinu nedostatnost, ipak time još ne postajemo tako snažni, da je se oslobodimo i da joj suprostavimo nešto nova. Problemi bezbrojni, ali pobjedonosnih djela ni za lijek! Vidimo, kako pretežnost ekspanzije iznad koncentracije rastvara život u skroz pojedinačke struje; vidimo, da mi sami u borbi ne dolazimo do prodiruće bojne lineje, nego da se gubimo u malene i nezasitne razmirice. Ali sva bol nad time još ne daje nutrnjeg jedinstva, koje nas diže iznad instinkta. Ne manje teško nego li rascjepkanost osjećamo i rasplinuće našeg bića u vanjštinu. Kod propadanja istinite unutršnjosti vidimo oko sebe, gdje se širi talmi-kultura, koja hoće što više da sjaji i da se ističe, te za kvalitet i kvantitet, za nutrnji odgoj postavlja vanjsko proširenje, koja svu vlastitu vrijednost života žrtvuje za samu korisnost i istodobno neizbježivo upada u samu dekorativnost, prividnost i prazninu. Uvigjamo tu njezinu šupljinu, tužimo se na to, što nema prave veličine i nema istinitog poštivanja, što se pojavljuje uslijed zapletenosti, ali

uza svu tu spoznaju ne dižemo se iznad tog položaja, dapače nam je teško, da se otmemo njegovu uplivu u bujici života, i ako to od sebe moćno odbijamo. Kod tako odvratnog položaja možemo li se čuditi, da se sve više širi čuvstvo nesigurnosti i duboka zla raspoloživost, te se barem kod onih širi, koji iznad vlastitih posala misle i na stanje cjeline?

Iz ustiju eto dubokog poznavaoca modernih ideja i života čujemo riječ, koja se slaže potpuno s naukom naše kat. Crkve, koja nam neprestance naglasuje što veće gojenje nutrnjeg života i ne pušta s vida i vanjski život. Svako djelovanje i naprezanje čovječanstvu prije ili poslije se osvećuje, ako nije to djelovanje i naprezanje u skladu s objavljenim Božjim zakonima. Poučimo se dakle i utvrdimo u kršćanstvu što dublje i što jače!

Hrvati katolici, pozor!

Riječ
o najzamašnijem književnom pothvatu hrvatskih katolika
na početku 20. vijeka.
Izdalo
»Leonovo društvo«.

Što hoćemo?

Otkad postoji katolička Crkva u Hrvatskoj, teško da se je naš narod u vjerskom pogledu igda nalazio u tako ozbiljnom položaju kao dandanas, a oblačine, što se nadviše nad patničkim našim hrvatskim narodom, nagoviještaju strašnu budućnost. Bezboštvo i nehaj nevigjenom brzinom preotima mah; protivnici naši sviju dlaka nasrću dan na dan na sv. Crkvu, potkapaju temelje ne samo katoličke nego uopće svake vjere. Kruti naturalizam bez Boga, bez duše, bez prekogrobnoga života ideal je velikom dijelu naše inteligencije i radništva. U tu svrhu oni osnivaju dnevnike, smotre, društva, organizacije svake ruke, pišu knjige, raspačavaju u tisućama kojekakve bezbožne brošure i letake, drže predavanja, skupštine itd.

Vitalna je i sveta upravo dužnost svih katolika, da se odupru najezdi svim silama; bezbožnoj i liberalnoj štampi treba se odu-

prijeti dobrom štampom, organizaciji — organizacijom, društvu — društvom, brošuri — brošurom, knjizi — knjigom, pače mi moramo prekinuti dosadašnju defenzivu i odsad još žilavije prihvatiti ofenzivu.

Gledajući, što se zbiva i u nas i u drugih katoličkih naroda, namiče se misao, da ćemo i mi morati proći kroz isti proces, kroz koji su prošli i još prolaze drugi katolički narodi, i da su za vazda minula ona vremena, kad su hrvatski katolici mogli dosta spokojno živjeti u posjedu prave vjere; *odsada će svaki katolik biti vojnik*; jest, kucnuo je čas opće vojničke obveze! Prvi i glavni nam je neprijatelj: *»znanost« bez Boga i duše.*

»Leonovo društvo« u Senju, znajući, da radi prema intencijama svijuh svijesnih katolika, odlučio je podići visoku i tvrdu kulu, o koju će se odbijati otrovne strjelice prvoga našega neprijatelja; a ta kula bit će ***velika znanstvena enciklopedija*** sastavljena na modernoj podlozi i na katoličkom stanovištu u onim stvarima, što se dotiču vjere i ćudoregja. »Leonovo društvo« svijesno si veličine i zamašaja opće znanstvene enciklopedije nastojat će, da ta enciklopedija bude doista na visini današnjega znanja i umijeća pa da se mogne ponosno staviti o bok svim stranim djelima ove struke.

* * *

Golem zamašaj enciklopedije.

Nema sumnje, da će u budućem deceniju bilo kakva enciklopedija ugledati svijetlo. Ako je ne izdademo mi katolici, izdat će je liberalci i naprednjaci. To bi pak bilo strašno. Šta će ova čeljad pisati o vjerskim i ćudorednim predmetima! Da si predočimo smjer te njihove enciklopedije, otvorimo ju u duhu i potražimo nekoje članke. N. pr.

Marija. Tu ćete megju ostalim čitati, da je Marija samo neka vrsta *Venere* (Obzor), Lurdska Gospa nije bila ništa drugo nego *»u donjem odijelu zatečena djevojčura«* (Pokret.)*) O djevičanskom materinstvu Marijinu i začetku Spasiteljevu pisali bi po prilici: »Htjelo bi se gjavolje snage, da nas povuče natrag, kad je djevica mogla zanositi i roditi bez grijeha« (Pokret.)

Isus. Što će o Njemu umjeti da kažu ovi bestidnici, koji se usudiše nazvati ga *»skitnicom«* (Pokret), koji vele, da su prošla ona vremena, gdje su lugjak i prorok bili sinonim . . . . Isus Krist Mesija i prorok« (Pokret.)

Dogma. »Ne vjerujemo u vjerske dogme, ne samo zato, što se protive razumu, nego i zato, što su nam odveć lakim, udobnim i djetinskim tumačenjem tajne svemira« (id.)

Duša. »Mnijenje, da je ... neko više biće uplelo svoje djelovanje i nadahnulo čovjeku dušu, inteligenciju i svijest« ... jest »naivno i neodrživo pred kritikom znanosti« (id.)

Pakao. »Maloj djeci već u pučkim školama zatjeraju strah u kosti *pričama* o paklu, vječnim mukama i kojekakvim sličnim *bajkama«* (Pokret.)

Sv. Pismo. »Protiv učenja, da je duh sveti diktovao stari i novi zavjet, da je to riječ božja i dr., možete logički argumentovati ... da su ga (evangjelje) neobrazovani samostanci, asiatske patrijarhe i slični dostojanstvenici, većinom praznovjerni, koji se u 3. stoljeću sastadoše, odglasovali za riječ božju« (Hrv. djak.) — »Nauka Isusova nam posve ne udovoljava. U riječi evangjelja dade se doduše mnogo interpretirati, ali taj je posao u ludo ... Kako je stari zakon prevladan novim, tako savladavamo i Novi Zakon; samo što je korak od objavljenoga boga k neobjavljenome, od religije objavljene k neobjavljenoj mnogo teži« (Hrv. djak.)

Sakramenti. Misa. »Pravo je rekao E. Dienis, da je Crkva sa 7. sv. sakramenata sputala i zavladala čovjekom za cijeli život od rogjenja do smrti« (Pokret) — Što će biti više takovih .... koji nijesu bili kršteni .... to će bliže biti san nove kulture svome ostvarenju« (Pokret.) — »Za tren zavladala tišina kao u crkvi, kada popovi dižu nad masne tonzure parće žutog, blijedog tijesta, blijedog i žutog kao komadić mrtvačke kože« (Mlada Hrvatska 1902.) — »Pročitamo li pomno ono, što vele evangjeliste, i što veli Pavao, lako ćemo pojmiti, da je moglo doći do raznolika shvaćanja riječi i čina Isusa. Ponajprije, dok življahu kršćani u općinama, ne bijaše razlike u tom shvaćanju. Prigodom svagdanjih gozba lomio se kruh i podavalo se vino »naprosto *kao uspomena* (potcrtao Pokret!) na Isusa. Tekom vremena . . . . mišljahu drugi, da se sa kruhom i vinom u istinu dogagja pretvorba u tijelo i krv Isusa Nazarenca. Ovo potonje shvaćanje došlo je biskupima vanredno u prilog dajuć

*) Citati su navedeni po Hrvatskoj Straži (1908, br. 1—5), gdje su označeni brojevi i tečaji Pokreta, Hrv. djaka i t. d.

im u ruke vidljiv znak božanstva, a dižuć uz to njihov stališki ugled . . .« — »Tijelovski ophod po svojoj bitnosti i svrsi nije ništa nova, već dio rimsko-poganske religije u rimskoj Crkvi . . .« Ona se (Crkva) nije žacala posegnuti za tim »ophodima, koji su poganskoga porijekla« (Pokret 1908.) — *Ženidba.* »Riječi *slobodna ljubav* . . . označuju oslobogjenje erotičkih dodira od današnjega jarma crkvenoga braka i farizejsko-moralističkih okova« (Pokret) . . ». . . i konkubinatski odnošaj izmegju čovjeka i žene može biti čist« (Pokret.)

Proštenja. Procesije. »Čemu to? Srednji vijek je već davno prošao« (id.) — »Sveta saisona t. j. saisona teških zagovora, zavjeta, bezbrojnih procesija, molitava . . . . plandovanja, zaglupljivanja, nedostatnog trgovanja najpače je u mjesecu lipnju, srpnju, i kolovozu . . . . Zavjet! . . Ispuniti zavjet bitna je i najvažnija točka proštenja . . . . A on se izvršava po adetu starom i . . . unosnom . . . . kad je obavio zavjet, platio popu misu, vraća se Zagorac s proštenja kući. Putem pjeva vedro, slobodno . . . Ne . . . .on pjeva pjesmu o svecima i »čudotvornim« djelima njihovim. Pjesmu ropstva i dugotrajnoga klerikalnog zaglupljivanja . . . (id.)

Katolicizam. »Crkva i oficijelna religija mjesto poštenja, značajnosti, ćudoregja šire i podupiru neistinu, laž, nemoral« (Hrv. dj.)

*

Koliko laži, neistine, nemorala, neznanja, zlobe, podlosti i pritajena bijesa sadržano je u ovo nekoliko redaka; a što će tek biti, ako nas preteku izdavanjem čitave jedne enciklopedije!

Možda će tkogod reći, da naši protivnici ne će baš tako grubo i nezgrapno pisati o sv. vjeri; ali sve da to i bude, što će iz smradne močvare teći nego gnjusna kaljuža? A sad uzmite na um, da će takova enciklopedija ostati u obitelji, te biti na dohvatu i ženi i djeci, da će i sadašnji i budući naraštaji srkati iz ovog otrovnog i kužnog vrela taj otrovni napitak neistine, laži, nemorala i blasfemija, što im se nudi u zamamnom ruhu moderne »znanosti«. U svim javnim i privatnim knjižnicama kočit će se ta grdoba na sablazan i propast obrazovanih i poluobrazovanih, utjecaj takova otrovnog arsenala *osjećat* će se domala sve do radničkih i seljačkih kućica. — Tko da se ne strese od groze i užasa, kad na toliko

zlo pomisli! — Mi moramo to zlo zapriječiti dobrom enciklopedijom, moramo, ma nas to stajalo i krvavog znoja.

* * *

Zato — odmah na djelo!

Stvar se eto nanovo iznijela na javu; naši protivnici pomno prate svako naše gibanje, znadu dobro za ovaj naš naum, i ako nijesu dosad ozbiljno mislili na to — što nije nimalo vjerojatno — sad smo im mi utjerali, štono riječ, trn pod kožu, i oni će nastojati, da nas pošto poto preteku. A to bi i lako moglo biti, ako mi ne budemo brži od njih; jer oni se već umiju dokopati novaca, a dat će im ga i ona ista rovarska družina, koja im, kažu, pomaže izdavati ono zagrebačko stovarište bezboštva i nemorala, s kojega se dan na dan izmeće blato na sve ono, što smo dosad ljubili i obožavali vrhu svega. — Oklijevanjem i raspravljanjem po staroj navadi teškoće ne će se umanjiti, one će narasti još kud i kamo veće. — Ako nas protivnici prestignu, teško da ćemo ugledati hrvatsku katoličku enciklopediju i nakon pol stoljeća, a kako smo mi narod malen, pa ne mogu lasno postojati dvije enciklopedije, ostat ćemo bez nje i čekati kao Vrazovi Hrvati pred nebeskim vratima. — Stoga *uprimo sada sve sile*; *brzo, odmah* prionimo uz posao; tako ćemo osigurati izdavanje enciklopedije pa će se moći početi tiskati već nakon dvije, tri godine, i ovako otesmo neprijatelju bojno polje.

Propustimo li pak ovu lijepu zgodu i skrivimo li, da nas neprijatelj preteče — a to će se sigurno zbiti, ne prionemo li odmah za rad — sud potomstva o nama bit će strašan; na nas će pokazivati govoreći: Evo svojim vječitim zatezanjem i vijećanjem pripraviše nam naši pregji ovaj tužni položaj, u kojem stenjemo gledajući u još tužniju budućnost. Eno gradili su crkve i kapele, a za praktični i živi rad premalo su marili, oni su čekali i čekali, i eto sad imamo crkve i kapele, a nema, tko bi u njih išao. — Da nas ne stigne takav prijekor, a još više, da budućim naraštajima ne pripravimo položaj, kakav gledamo u Franceskoj, zato *naprijed za Boga i Hrvatsku, sad ili nikad!*

Što nam je dakle činiti?

Poznata je riječ Montecuculijeva, da se za rat hoće 1° novaca, 2° novaca, 3° novaca. I za rat, koji mi moramo voditi — narinuše

nam ga protivnici — hoće se novaca, makar i ne bio to rat krvavi, nego tek idejni, ali do istrage; jer istina i laž, moral i nemoral nepomirljivi su neprijatelji, a na kocki je najveće dobro čovječje — *Bog i vječno blaženstvo.*

Mi se moramo sasvim priniknuti uvjerenjem, da nam je jedna od prvih dužnosti u ovom novom stadiju katoličkoga našeg naroda davati za katoličku akciju godišnji porez, sad veći sad manji, kakve su već prilike. Jest, ako doista hoćemo da sačuvamo vjeru u našem narodu, tomu udu svetoga tijela Kristove Crkve, onda dosljedno moramo prema prilikama davati godišnji porez za kat. akciju. Nema druge: ili — ili! — Tu su istinu većina katoličkih naroda dobro shvatili, i što su je bolje shvatili, to ljepše i cvjeta u njih katolička vjera u javnom i privatnom životu. Uzmimo n. pr. Belgiju. Kad bih hotio potanko opisati, koliko rade i žrtvuju belgijski katolici za katoličku akciju, morao bih napisati omašnu knjigu, i još bih daleko bio od cijele istine. Navest ću samo jedan primjer, naime njihovu slavnu »školsku borbu« (la lutte scolaire). Dne 10. srpnja 1879. proglašen bi novi zakon za pučke škole, koji stvoriše »liberalci« i socijalisti, a protivio se slobodi vjerskoj, slobodi općina i slobodi nastave zajamčene 17. članakom narodnoga kongresa od g. 1831. Silna uzrujanost zaokupila je cijelu zemlju. Katolici su neumorno agitovali proti tomu »kobnomu zakonu« (loi de malheur), koji je bio *velikoj većini* belgjiskih žitelja narinut u ustavnoj zemlji. Ko kakvim čudom nicale su svuda slobodne katoličke škole. Dok je god. 1878. polazilo slobodne pučke škole 90.125 djece od 687.749, nakon godinu dana borbe prešlo je u njih preko *289.000* djece, a u isto vrijeme izgubiše službene škole preko *357.000* djece! Po popisu od 15. prosinca slijedeće godine 1880. imale su kat. pučke škole i zabavišta 580.380 djece, a službene 333 501 dijete.

Za osnutak i uzdržavanje škola za tako golem broj djece*) htjelo se upravo nadčovječne požrtvovnosti, a te je u belg. katolika zaista i bilo. Pierre Verhaegen u zanimivom svojem i vrlo poučnom djelu »La lutte scolaire en Belgique« veli, da su belgijski

*) Hrvatska-Slavonija imala je g. 1905. preko 1400 pučkih i 29 viših pučkih škola sa 210.000 djece, dok su u belg. katolici sami uzdržavali 580.380 djece t. j. 60·73% a uz to još plaćali porez i za službene škole!

katolici za svoje pučke škole i zabavišta u samoj g. 1879. dali više od *40,000.000* franaka (slovom: *četrdeset milijuna,*) i to što u novcu, što u pokretninama i nepokretninama; slijedećih godina žrtvovahu *9 — 10 milijuna* franaka za pokriće običnih troškova. A gdje su još druge škole, srednje i visoke, gdje tolika socijalna i dobrotvorna društva . . . ?! Baš mi je žao, što mi tijesni prostor ove brošurice ne da, da navedem mnogo pojedinih primjera divne velikodušnosti; spomenut ću tek nekoliko njih. Jedna anonimna (!) vrlo bogata gospogja iz Genta (Gand) darovala je *pol milijuna* franaka; neka siromašna seljanka poklonila je malo jedno zemljište, što ga je netom baštinila, a uza to dala je još 125 franaka; jedan starac župnik dao je svu svoju ušteđnju, što ju je čuvao za stare svoje dane — 25.000 franaka, itd. itd. . . . . Silan je novac unišao preko raznih društava, što su se osnovala za potporu kat. škola. — Je li sve ovo nastojanje skopčano s tolikim žrtvama i s tolikim pregaranjem bilo potrebno? Bilo je od prijeke potrebe; to tvrde svi, koji poznaju Belgiju. Da se belg. katolici nisu energično oduprli *školi bez Boga*, danas bi se Crkva u Belgiji nalazila možda u još jadnijem stanju nego u Franceskoj.

I o divnoj požrtvovnosti *francuskih* katolika dalo bi se puno pisati. Spomenut ću samo jedan primjer iz sjeverne Francuske, gdje se katolicizam lijepo održao. Za katoličko sveučilište u Lille-u sabraše u biskupiji arraskoj i cambraiskoj, kojima je ovo sveučilište ponajprije namijenjeno, u roku od samo 5 godina silnu svotu od 6,470.000 franaka (slovima: *šest milijuna i četiri stotine sedamdeset tisuća,*) a u isto vrijeme radilo se oko osnutka po prilici 15 župa i župnih crkava, uz koje je valjalo osnovati i kat. škole, patronate, knjižnice, društvo sv. Vinka Pavlova itd.! — Da su kojom srećom i u ostaloj Francuskoj katolici jednako požrtvovno i *praktično* radili, ne bi se taj plemeniti narod nalazio danas u tako tužnom vjerskom položaju. Taj pak položaj čeka neminovno naše potomstvo, a možda i nas, ako se ne povedemo za požrtvovnim katolicima drugih naroda. — Budimo dakle velikodušni!

Tko će poslati prvu hiljadarku?!

Nekoliko naputaka.

1. Odredi, pošto si stvar pred Bogom i pred savješću svojom promozgao, koliko ćeš dati za enciklopediju, i *čim mogneš, odmah*

pošalji svotu Leonovu društvu u Senj. — Budući je pak, *ako su svote omanje*, nezgodno slati novce ravno u Senj, zato:

2. neka se u svakome mjestu sastavi što prije[1]) odbor, koji će odmah

a) pokrenuti živu agitaciju raspačavanjem ove i sličnih brošurica, budu li se još koje morale izdati;

b) sakupljati prinose; bez straha i obzira neka se ide svakamo; često će dati za tu svrhu i nehajni katolici, ako istakneš veliku korist hrvatske enciklopedije po znanosti i hrv. prosvjetu. Neka se ne prezre ni najmanji prinos: miljarda sastoji od filira.

3. Gdje nema odbora — a smije da bude samo u kojem zabitnom i siromašnom selu — daj radi, koliko možeš: pobugjuj, nagovaraj, svjetuj, moli; piši i znancima svojim, pošalji brošuru itd. Ne misli, da nije vrijedno raditi zbog malena uspjeha, kojemu se možeš nadati. Kamen do kamena — palača!

4) Ako sâm ne možeš dati mnogo na jedan put, slaži dan na dan, tjedan po tjedan omanje svotice n. pr. 20, 50 filira: nakon nekoliko mjeseci eto lijepe svote, koju pošalji Leonovu društvu ili mjesnomu odboru s obećanjem, da ćeš i nadalje prinositi.

5. *Brzina je pola pobjede;* zato ako možeš, pošalji *odmah*; nemoj krzmati, jer bi lasno mogao potrošiti odregjeni prinos. *Bis dat, qui cito dat: dvaput daje, tko brzo da.* — Mimo to oklijevanjem gubi se dobitak, koji će dati sabrana glavnica, što će je Leonovo društvo uložiti u štedionicu, dok se mogne početi izdavanje enciklopedije.

6. Ako možeš, javi se što prije odboru L. dr. za *suradnika* i označi struku, u kojoj ćeš suragjivati. Budi velikodušan i obećaj besplatnu pomoć, jer troškovi oko izdavanja enciklopedije bit će veoma veliki.

7. Kad se gdjegod daje kakova zabava, veselica ili gozba, upotrijebi zgodu pa preporuči ovaj veliki pothvat, koji je od nedoglednog zamašaja u katoličkom našem pokretu. — Vidjet ćeš, često ćeš uspjeti i tamo, gdje se najmanje nadaš. Ako te kada zapane ruganje i podsmijevanje, drži na umu, da radiš i trpiš za veliku ideju, za vječni i vremeni boljak dragoga nam naroda hrvatskoga, da pregaraš za Onoga, koji ti je najveći dobrotvor — Isus, Spasitelj naš blagi i milostivi.

[1]) Nemoj čekati, dok drugi počne: živjela inicijativa!

»Ali« . . . .

Dakako gdjekoji će čitatelj imati svoj prigovor ili više njih. Da čujemo!

1. *»Ja sam već toliko dao za dobre svrhe!«* — Dozvoli, da te upitam: Koliko si dao za *katoličke* svrhe?! — možda ćeš odgovoriti, da si *mnogo* dao za čisto katoličke svrhe (tih baš nema previše.) — Čast tvojoj plemenštini; ali ja mislim, tvoja će se požrtvovnost skloniti, da i opet segneš u džep za tako krasnu, nužnu, narodnu i katoličku stvar. Tá daješ Bogu na kamate, nijesu to izgubljeni novci, što ih daješ za vječno i vremeno dobro svojega naroda.

2. *»Bog zna, hoćemo li uspjeti: pothvat je golem.«* — Jest, pothvat je golem pa će one, koji će ga morati kraju privesti, stajati silnoga pregaranja; ali mi ne žalimo truda ni žrtava, pa ćemo uspjeti sasvim sigurno, *jer se nadamo u pomoć Božju* i *velikodušnost hrvatskih katolika.*

3. *»Pa nijesu u nas još tako loše prilike, nije baš tolike sile.«* — Takovih, koji će iznijeti ovaj prigovor, jedva će biti 1%, jer je odveć očito, da su za ovo posljednjih 10 godina bezvjerstvo i nemoral tako preoteli mah, da sa zebnjom gledamo u budućnost. — No sve da čas i nije tako ozbiljan, zar ćemo čekati, dok nam stane krov nad glavom gorjeti? Zar ćemo čekati, dok nas budu protivnici bezbožnim zakonima gnjavili kao sada katolike francuske? Hoćemo li čekati, dok budu vijećali, za kakovu bi tvornicu ili drugu profanu svrhu upotrebili zagrebačku ili gjakovačku prvostolnicu, kako se vijeća za onu divnu baziliku na Montmartre-u u Parizu? — Hoćemo li kao kakvi fataliste izgledati čas, kad će naša sjemeništa, naše crkve, naše samostane i kat. zavode prodavati na javnim dražbama, kako se sada zbiva u Francuskoj? Hoćemo li čekati, kad budemo morali tražiti u načelnika dozvolu, da se smije obdržati služba Božja u zapljenjenim crkvama? . . .

Dašto enciklopedija sama ne će zapriječiti toga zla; ali to stoji, da će ona biti jedan tvrdi zid za obranu naše vjerske slobode i katoličkoga značaja našega naroda.

4. »*Ima sada i drugih jednako važnih pothvata: ne može se sve na jedan put.*« — Istina je, da ima i drugih važnih pothvata,[1]) ali kocka je pala, stvar se iznijela u javnost, pa mi *moramo sada preteći protivnike*, kud puklo da puklo. — U ostalom mi možemo izdati enciklopediju sa relativno malo truda i troška po pojedinca. Recimo, ti ćeš novcem podupirati izdavanje enciklopedije: prinosi za enciklopediju ne će smetati drugim pothvatima, barem ne za dugo, jer dok druge pothvate treba neprestano podupirati, za naš pothvat hoće se samo jedan put stanovita glavnica; pa mirna Bosna. — Niti literarna pomoć enciklopediji ne će drugim pothvatima smetati, jer će pisaca biti mnogo pa će obično svakoga zapasti malen dio. — Dašto, gdjekad trebat će da sile podvostručimo; *ali sveta ideja i stvar, za koju se borimo, vrijedna je najvećih žrtava.*

5. »*Rado bih prinio puno za tu tako zamašnu stvar, ali nemam ni sam mnogo.*« — Pa daj, koliko možeš. Filir po filir — pa će napokon izaći 10, 20 . . . K. Kako nas gdjekad moraju zastidjeti sluškinje, koje znadu dati za dobre svrhe i po 100 K! — Mimo to možeš pomagati agitacijom i sabiranjem prinosa, suragjivanjem itd.

* * *

Braćo! Hrvati Katolici! Komu je na srcu opstanak sv. vjere katoličke u našem hrvatskom narodu, tko hoće, da se naš narod preporodi u životu kršćanskom, neka drši na umu, da se to ne da postići bez mnogih žrtava. Za Isusa, za sv. vjeru i naše ideale neka nam ne bude nikakva žrtva teška . . .

Naprijed za enciklopediju!

NB. Tko hoće da raspačava ovu brošuricu, neka zatraži stanovit broj u »Leonova društva« u Senju (Hrvatska.) Samo se treba požuriti, jer oklijevanje i čekanje nanosi ovomu pothvatu štetu.

[1]) N. pr. trebalo bi osnovati u *svim* gradovima kat. *šegrtska društva*, tako bi se presjekle žile socijalistima; već je skrajnje vrijeme, da se malko više brinemo za šegrte.

Samostan, Karlobag kr. 3. — Starčević dr. Ivan, prof. Senj 1/2 09. kr. 3. — Pavunić Stjepan, kateh. i kapelan Krapina kr. 12. — Franj. Samostan, Gučagora kr. 6. — Rubić Mijo, žup. Poljica kr. 6. — Žnidaršić Anton, kapelan Zagorje kr. 6. — Barišić Alfons, duhov. Sv. Filomene kr. 3. — Ivanović Ivo, žup. Preko kr. 18. — Grbovac Gjuro, župnik Gunja kr. 6. — Šimunović Josip, prebendar Djakovo kr. 6. — Jelušić Rajmund, župnik Berseč kr. 6. — Kožarić Josip, stud. phil Zagreb kr. 3. — Grgičević don Josip, kap. Pučišće pro 08., 09. kr. 12. — Hrv. Čitaonica, Crikvenica 1/2 g. kr. 3·60. — Juranić Anton, kurat Vrh kr. 6. — Peršun Martin, kap. Bistra kr, 6. — Ćurković Krsto, škol. uprav. Makarska kr. 3· — Filipović Stjepan, st. agr. Beč kr. 3. — Jušić Juraj, nadb. cerem. Zagreb kr. 6. — Štambuk don Slavko, Selca L. D. kr. 3. — Milovčić pop Šime, Dubašnica kr. 6. — Skarpa Fran, učitelj Šibenik kr. 3. — Percinlić fr. Alojz, Fojnica kr. 6. — Karall Mate, bog. Győr kr. 3. — Zec o. Danijel, V. Lošinj kr. 6. — Bučalj Viktor, žup. Ostle kr. 6. — Proštenik Matija, vjerouč. Varaždin kr. 6. — Braun Vilim, carinar Zemun kr. 6. — Milić Ante, duh. pom. Spljet kr. 6. — Bosnić Vicko, bog. Zadar kr. 3. — Strauch Hubert, gimn. Sarajevo kr. 14. — Žunić Josip, kap. Dubovec kr. 6. — Fugošić Grgo, kurat Unije kr. 12. — Fabriš kan. Ivan, Dubrovnik kr. 6. — Antončić dr. Ante, odv. Krk 08. i 09. kr 12. — Knežić Ljudevit, kan. Zagreb kr. 6. — Purić Miho, kap. Supetar (1908) kr. 6. — Franj. Samostan, Sinj kr. 6. — Lovrić Marija, učiteljica Dubrovnik kr. 3. — Müller Josip kap, Senj kr. 6. — Mandić Josip, kooperator Oprtalj kr. 6. — Jožević Petar, kand. iur. Prag kr. 3. — Milošević Tripo, bogoslov Zadar kr. 3. — Franj. Samostan, Kampore kr. 3. — Potočnjak Vid, kapelan Hreljin kr. 6. — Maretić Augustin, vjerouč. Varaždin kr. 6. — Srša Matej, bogoslov Budapest kr. 3. — Flego Josip, župnik Šlum kr. 6. — Bisk. Sjemen. Dubrovnik kr. 12.

UREDNIŠTVO U SENJU — UPRAVA U KRKU

SADRŽAJ

III. i IV. sveska «HRVATSKE STRAŽ

